

8981
9.477.1

СКИ НАРОД У XIX ВЕКУ

Уредник: СТ. СТАНОЈЕВИЋ

Уређивачки одбор:

ЈОВАНОВИЋ, СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ,
НИКОЛА СТОЈАНОВИЋ

9.477.1

Др. ГРГУР ЈАКШИЋ
Др. ДРАГОСЛАВ СТРАЊАКОВИЋ

С Р Б И Ј А
ОД 1813 ДО 1858 ГОДИНЕ

ИЗДАВАЧКО И КЊИЖАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ
ГЕЦА КОНАД — БЕОГРАД

—

—

8981

Број читаоца

ЧИТАЛАЦ

~~5735~~

9.1497.18

Јоркинт - Сиданови

Конт

Србија од 1813 - 1858.

Занимање

Адреса

Београд 1933.

Сигнатура
књиге

Датум
враћања

Сигнатура
књиге

Датум
враћања

~~2285~~

~~19/11~~

~~287~~

~~3/11~~

312

16/11

212

16/11

1131

17/11

This image shows a blank, aged, cream-colored page, likely a ledger or notebook page. The page is divided into two main sections by a vertical line on the right side. The left section is further divided into horizontal rows by faint, dotted lines, creating a grid-like structure. The right section is a single, narrow column. The paper has a slightly textured appearance with some minor discoloration and a small dark spot near the center of the right column.

189

2

СРПСКИ НАРОД У XIX ВЕКУ

СРПСКИ НАРОД У XIX ВЕКУ

УРЕДНИК :

СТ. СТАНОЈЕВИЋ

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР :

ЈОВАН ЈОВАНОВИЋ, СЛОБОДАН ЈОВАНОВИЋ,
НИКОЛА СТОЈАНОВИЋ

КЊИГА ДРУГА

Др. ГРГУР ЈАНШИЋ

Др. ДРАГОСЛАВ СТРАЊАНОВИЋ

СРБИЈА ОД 1813 ДО 1858 ГОДИНЕ

ИЗДАВАЧКО И КЊИЖАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ
ГЕЦА КОН А. Д. — БЕОГРАД

ДР. ГРГУР ЈАКШИЋ
ДР. ДРАГОСЛАВ СТРАЊАКОВИЋ

С Р Б И Ј А

ОД 1813 ДО 1858 ГОДИНЕ

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ПЕЋИЧОВЦА

Бр. 8981

Струка

9. (497-2)

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
ГРАДА ПЕЋИЧОВЦА

Бр. 5758

Одељење

C

Струка

VIII

ИЗДАВАЧКО И КЊИЖАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ
ГЕЦА КОН А. Д. — БЕОГРАД

ШТАМПARIЈА ДРАГ. ГРЕГОРИЋА
БЕОГРАД, Страхињкиа Бана улица 76

I Пред други устанак

Српске избеглице у Аустрији

По пропасти Србије, крајем септембра и почетком октобра 1813 год., аустриске обале Саве и Дунава биле су претрпане српским избеглицама, којима су тамошње власти наметнуле издржавање карантина. Призор је био жалостан. Избеглице су се већином налазиле на откритим чапцима и лађама и, како је време било кишовито, много је деце помрло од хладноће и од влаге.

Ни са српским старешинама нису много боље поступали. Сутрадан по Карађорђеву доласку у Земун, ђенерал Црвенка позвао је њега и његовог секретара и питао их је да ли желе живети у Аустрији или у Русији. Они су написали: „у Русији“.

После тога ђенерал је под стражом, задржао у Земуну Карађорђеву породицу и његовог секретара и одузео им све ствари и новац па и указе којима је Карађорђе одликован руским орденима. Српски вожд је стражарно одведен, најпре у манастир Фенек, у околини Земуна, а затим су он, Јаков Ненадовић, Сима Марковић, Младен Миловановић и поп Лука Лазаревић спроведени у град Петроварадин.

Команданти турских трупа били су веома раздражени против Аустрије. Бедили су је јавно да је изазвала и потпомагала српски устанак. Мало касније турска влада затражила је од ње да јој преда све Србе, пребегле на њено земљиште.

Да би избегла несугласице с Турцима, аустриска влада је уклонила Карађорђа и његовог сина у Грац, а

остале главне старешине у Целовац, Марибор, Јуденбург, Леобен, Брно и т. д.

Међутим кнез Хоенцолерн, гувернер Штајерске, слао је Карађорђу неколико пута једног свог ађутанта, са предлогом да се потпише на верност аустриском двору и да се настани у Аустрији. У замену обећао му је титулу кнеза, а — у случају ако Аустрија буде освојила Србију, Босну и Херцеговину — владу над тим покрајинама, под заштитом Аустрије. Карађорђе је одбио све те предлоге.

Почетком августа, српске старешине добиле су од руског посланства у Бечу тражене пасоше и новац и отпутовале су, крајем септембра, за Русију, „остављајући све своје благо у рукама аустриских власти.....“ Почетком новембра стигле су у Хотим, у Бесарабију.

Србија после пропасти

Чим су прве турске чете ушле у Београд, у вароши су настали велики изгреди. Турски бећари пљачкали су и палили куће избеглих српских старешина. Говорило се да је приликом поделе плена међу њима дошло до битке, у којој је пало око 300 људи.

Изгледа да је тада војницима било одобрено, да у току првих дванаест дана, могу мушкарце изнад 15 година убијати, а жене и децу робити. Те су чете с разних страна почеле доводити жене и децу, и Београд је био пун робља, које су Турци продавали. Само на дан 17 октобра доведено је било, на продају, 1.800 српских жена и деце.

Испред те дивљачке бујице народ се био повукао у шуме, нарочито у Клешетвицу и у рудничке планине, које нису биле приступачне турској војсци.

Међутим велики везир, Куршид-паша издвојио је Београдски пашалук из дотадање Србије, а остале крајеве (шест нахија) које су Срби у току устанка били освојили, вратио је суседним пашалуцима, којима су и раније припадали. За везира Београдског пашалука по-

ставио је Судијман-пашу „Скопљака“¹ и повратио у пашалуку турску управу од пре устанка. У свима нахијама поставио је муселиме (начелнике) и кадије (судије) и дао им је таква права да је власт народних кнезова морала убрзо постати ништавна. Најпосле објавио је (31 октобра) да је султан опростио све погрешке српској раји, да јој нико више не сме чинити зулума, ни неправде и да јој је слободно вратити се на своја огњишта, мирно живети и наставити своје послове.

Вест о поразу Наполеонову код Лајпцига, која је сутрадан донета из Панчева у Београд, учинила је да су Турци постали још мекши. Ослобођена свог опасног непријатеља, Русија је била у стању да се окрене Турској и да јој потражи рачуна о Србији. Услед тога велики везир је предузео мере да земљу што пре умири. Да би у томе успео наредио је да „народу мир однесу“, у исти мах, и турске и српске старешине. То је изасланство вратило поверење народу. Кад су виделе везирове људе са српским кнезовима, многе су старешине напустиле дотадања склоништа и вратиле се својим кућама. Милош Обреновић, једини од главних старешина који није прешао у Аустрију, и који се с породицом склонио у манастир Никоље (у рудничкој нахији), одазвао се, такође, позиву Али-аге Серчесме; отишао је у село Таково и предао му оружје. Он га је лепо примио, вратио му све оружје, осим сабље, коју је задржао као знак поданства и поставио га, у име везира, за обор-кнеза рудничке нахије.

Сазнавши како је примљен Милош, Срби су почели напуштати планине и враћати се у своја села. Тако су се ускоро предали и војводе Лазар Мутап, Милић Дринчић и Арсеније Лома.

На тај начин велика већина Срба, који су се приликом пропасти Србије склонили у гору или у Аустрију, вратила се средином децембра, својој кући. У земљи је повраћен мир. За то време отишле су и турске трупе

¹ Тај надимак долази од села Скопља, које се налази на западној граници Херцеговине.

из пашалука, тако да у њему, због оскудице у храни није остало више од 3.000—5.000 војника.

Међутим мир, који је на тај начин завладао у земљи, није дуго трајао. Не водећи рачуна о осиромашењу народа, везир је разрезао велике дажбине, које нико није био у стању плаћати. Осим тога ударио је намете за исправку градова и наредио кулук. За чиновнике је поставио, поред разних својих сродника, многе београдске Турке, старе зулумћаре и зликовце који су у току устанка побегли из пашалука, и који су сад поново почели глобити, хапсити па чак и убијати. Та су насиља изазвала велико негодовање у народу.

Бојећи се новог устанка, Сулејман-паша је решио да свима Србима одузме оружје. Тада су настале још веће глоде и пљачке. Да би несрећа била потпуна, куга, која се 1813 год. појавила у Ердељу прешла је у Србију и почела је морити народ.

Пошто су жалбе и молбе упућене везиру остале без утицаја, народне старешине из разних крајева почеле су тајно да се саветују о томе шта да се предузме. Ради тога ступиле су у везу и са својим друговима, који су се тада налазили у Срему.

Српске старешине, које су пребегле у Аустрију, основале су у манастиру Фенеку, код Земуна, једну врсту тајног одбора (општине) у који су ушли архимандрит Мелентије Никшић, прота Матија Ненадовић, прота Никола Смиљанић, војвода Петар Николајевић — Молер, Павле Цукић, Стојан Чупић и Максим Крстић. Тај је одбор прибирао вести са свих страна, и преко својих посредника, достављао у Србију новости са стране, а на страну вести из Србије. Он је, крајем априла 1814 год., известио Србе у Србији о поразу Француза и о уласку цара Александра у Париз. Поводом тога састали су се војвода Милош Обреновић и друге мање старешине, и решили су да упуте молбу руском цару да Србију присаједини Русији или, ако то прилике не би допустиле, да јој изрази положај који је имала Влашка: да земља плаћа данак и да из ње Турци изађу.

Међутим положај у Србији постајао је све тежи. Везирови људи који су били послати да истражују

ХАЦИ—ПРОДАН ГЛИГОРИЈЕВИЋ
(око 1780 — после 1817)

оружје, бездушно су пљачкали свет. Услед тога извештан број Срба склонио се понова у шуме, и хајдучија је била узела још озбиљнијег маха. Поред тога куга је и даље косила у неколико срезова, до на босанску границу.

Тада је везир сазвао кнезове у Београд и тражио да од народа покупе велику суму новаца, остављајући да касније нареди нов кулук. Они су били пренеражени толиким потраживањем, али везир није попустио.

Кнезови су се, 20 августа, састали у Топчидеру да тражену порезу разрежу. Налазећи да је Срби „никада издати не могу онко погорени и попањени, него да морају децу продавати, у кога пређе поробљена нису“, и желећи да једанпут сазнаду да ли се од Русије могу надати помоћи, они су том приликом написали једно очајно и дирљиво писмо проти Ненадовићу и Петру Молеру.

Поводом тога српске старешине у Земуну одредиле су проту Ненадовића да иде руском цару Александру. Молба за цара и пуномоћство били су потписани још 27 августа, у име старешина које су остале у Србији, и у име оних који се налазе у Срему. Прота је овлашћен да молбу у име народа преда цару, да преговара и да закључи споразум. Тада је отпутовао у Беч. Међутим цар тамо још није био стигао. Српски депутат нашао се у Бечу с тамошњим виђеним Србима, Димитријем Давидовићем и Димитријем Фрушићем, уредницима „Српских новина“. Осим тога нашао је тамо и Недобу, бившег руског претставника у Београду, који га је одмах одвео графу Каподистрији, једном од помоћника руског министра иностраних послова. Они су га лепо примили и обећали му да ће руска влада изнети српско питање пред конгрес и да ће му бити дата упуства како треба да саставља молбе и на чије име.

Хаџи-Проданова буна

У то доба стигла је вест да је у Србији планула буна и, како тај догађај није био пријатан Русима, они су проту одмах послали на српску границу да код

српских старешина поради да тај покрет умире „пошто тренутак за то још није био погодан“. Прота је одмах пошао из Беча. Стигавши у Купиново дознао је да је буна већ угушена.

Буну је подигао, у околини Чачка, Хаџи-Продан Глигоријевић, бивши војвода и она је обухватила, поред пожешке, само један део крагујевачке и јагодинске нахије. И ако је била мале важности она је заплашила београдског пашу и остале Турке у Србији. Знајући да није довољно организована и да не може успети и сма-трајући да не треба ништа предузети против Турске, пре него што одговор цара Александра буде стигао на њихову молбу, главне српске старешине а нарочито Милош Обреновић настале су да умире сељаке, пошто им је паша обећао да побуњеници неће бити кажњени. Али, паша није одржао реч. Што се тиче Хаџи-Продана, он је успео да пребегне у Аустрију.

Српско питање на Бечком конгресу

Како су Давидовић и Фрушић били образовани људи и одлични родољуби, а говорили су више страних језика, Ненадовић их је узео за саветнике и тумаче. Најпре је отишао Русима, и молбу је написао и предао графу Неселроде 1-ог јануара 1815 године.

На дан 17 јануара аустриски цар примио је Ненадовића, Фрушића и Чотрића. Он им је обећао да ће се заузети код султана, али да не налази за добро „да их од стране Конгреса“ препоручи. Саветовао им је да остану у Бечу и да сачекају одговор.

Прота је са својим друговима изишао из царског двора утешен, али је у толико више зажелио да што пре добије аудијенцију код руског цара и да сазна шта ће он, „заштитник“, учинити у корист својих верних Срба. Међутим, одмах после аудијенције код аустриског цара, позвао га је граф Неселроде. Министар му је рекао да је цара Александра о свему известио, да се сам тачно обавестио о патњама српског народа, да је већ неколико пута писао султану и молио га да прекине та насиља. У исто време саопштио му је да ће га цар ускоро примити.

Али с Енглезима није ишло тако лако. Један ађутант лорда Кеслери-а, примио је проту и његовог тумача и рекао да ће лорд, „услед пријатељских односа који владају између Енглеске и Турске, моћи да им каже само то да се енглески двор нипошто не може мешати у тако деликатне ствари“.

Што се тиче Пруса, они су српског депутата и његове пријатеље лепо примили, али тек 26 јануара, и рекли су му да ће српски захтеви бити испуњени.

Истог дана проти су стигле неповољне вести из Србије. Чим их је примио, отишао је у руску канцеларију, и одмах је дао извештај да се преведе на руски. Неуморни депутат писао је сваког дана својим друговима, у Земун и стално их извештавао о својим корацима и обећањима која је добијао, и уверавао их је да је спас народа на добром путу. Али из Србије су стизали неповољни гласови.

Аустриски државни саветник Пренер, примио је проту 7 фебруара. Рекао му је да је српска молба предата цару и послата аустриском посланику у Цариграду, с наредбом да нађе прилику и начин да српско питање изнесе пред турску владу.

Истог дана стигло је проти ново писмо. „Јуче — писали су му пријатељи из Земуне — чули смо да су Турци у Београду убили 96 Срба, који су се налазили у затвору. Данас су довели игумана манастира Никоља, оца Атанасија, са неколико сељака, и натакли их живе на коље, пред Батал-Џамијом... Осем тога, послали су у све српске вароши наређење да поубијају све Србе који се налазе у затвору... Данас је Милош (Обреновић) послао једнога пријатеља да нас пита да ли имамо добрих вести, да ли ће ускоро стићи каква помоћ или не, да се они који неће да буду жртве турскога гњева и мача, дигну на оружје или да пређу у ислам. Шта смо могли одговорити, ако не оно што смо од Вас добили. Утешили смо их, уверавали смо их да има нешто наде, молили смо их да се стрпе... Али Турци нису стрпљиви!... Растали смо се плачући... Нека се један од царева смилује на овај, толико намучени хришћански

народ, који је вековима био непоколебљиви стуб хришћанске вере“.

Ненадовић је одмах сутрадан отишао у руску канцеларију и показао писмо, које је добио.

Осем тога ишао је, 8 фебруара, са Фрушићем, код државног саветника, и саопштио му вести које је добио. Молио је да командант аустриске границе посредује код београдског паше „да, из обзира према аустриском двору, учини крај тим ужасима и да дозволи слободан прелаз у Аустрију сваком Србину који би покушао да се у њу склони“.

Сва писма која је српски депутат превео и однео у руску канцеларију, предата су била цару.

Ненадовић је непрестано писао својим друговима у Земун и храбрио их да се стрпе. Ишао је сваког дана у руску канцеларију. Али неповољне су вести стизале и с конгреса и из Србије. Најпосле сазнао је, 30 априла, да је у Србији плануо устанак и то му је, 5 маја, писмом потврдио и Молер. Пожурио је у аустриску канцеларију, саопштио је вест Пренеру, и тражио од њега савет. „Наш је посланик у Цариграду разговарао с турском владом, али без успеха — одговорио је Аустријанац. Сам турски министар иностраних послова рекао је да раја која се тако често буну, мора сва умрети“!

Чим је примио Молерово писмо, одмах је о томе известио Карађорђа и друге старешине у Русији. Позвао их да се врате у Србију, у помоћ својој браћи и да замоле руски Сенат (!) да не напусти Србе.

Нада у успех српског депутата никад није била слабија, него крајем маја, јер су тада савезне силе биле заузете одлучном борбом против Наполеона, а цар Александар је, још 26 маја, отпутовао из Беча.

На дан 4 јуна, Ненадовић је имао састанак са графом Каподистријом. Известио га је да се Срби стално боре противу Турака и да увек побеђују. „Знам, одговорио му је руски дипломата — али Турци ће се зауставити. Цар је наредио нашем посланику у Цариграду да позове султана да обустави војну у Србији и да у противном случају, пише команданту Бесарабије, да са

40.000 људи крене ка Дунаву, тако да ће султан тада, без сумње попустити и дати мир“.

Српски депутат је учинио још неколико посета аустриским дипломатама. Ишао је с Давидовићем трипут код државног саветника, Пренера. Приликом њиховог последњег састанка, 6 јуна, аустриски дипломата дао му је исти одговор. “У садањим приликама — рекао му је — у овом тренутку, нити Вам по жељи Вашој можемо што помоћи, нити се од нас надајте“.

Тако су све европске силе, изузев Русије, остале неосетљиве према нечувеним патњама читавог једног народа.

Завршни акт конгреса потписан је, 8 јуна. Српски депутат није више имао шта да ради у Бечу. Како су га старешинне устаника већ биле позвале да им објасни политички положај, он се брзо спремио за пут, и кренуо је ка српској граници.

II Други устанак

Ослобођење Београдског пашалука

Нови устанак се брзо развијао да је бацио у озбиљну бригу београдског везира и његове Турке.

Покрет је почео у ваљевској нахији. Игуман Авакум, из Боговађе и кнез Васиљ Павловић, из Бајевца подигли су били, половином априла, сељаке из те нахије и отели од Турака Уб и Ваљево. После тога напали су Срби на Турке у Јасеници, у Грузи и на Руднику. У тој борби смртно је рањен војвода Арсеније Лома. Устаници и други виђенији људи из рудничке и околних нахија сматрали су да устанак није могуће зауставити и осетили су потребу да га организују. Како је на Цвети (23 априла) славила црква у Такову, у рудничкој нахији, они су, у знатном броју, дошли тога дана на сабор. Ту су решили да се дигне општи устанак и понудили су вођство тадашњем обор-кнезу и

војводи из првог устанка, Милошу Обреновићу. Иако је раније налазио да још није време за борбу, Милош је — после обавештења које је добио од избеглих српских старешина у Земуну, а нарочито после судара који су се већ десили између Срба и Турака — променио мишљење и пристао да се стави на чело покрета.

Истог дана отишао је својој кући у село Црнуће, обукао старо војводско одело, изнео своју заставу и наредио да се пободе пред кућу: „Ево мене; ето вас. Рат Турцима“! довикнуо је људима који су се око њега нашли. Затим је послао поверенике да дижу народ и да га спремају за борбу.

Сазнавши да су Турци сузбили устанике и заузели Палеж, Милош је с једним одредом своје војске похитао тамо, потукао их и отео им два топа, доста оружја и муниције.

И покрај свих строгих мера, које су Аустријанци били предузели на граници да спрече прелазак преко Саве и Дунава, ослобођењем Палежа отворена је поново веза са Аустријом и омогућен прелаз српских избеглица из Срема и пренос оружја и муниције.

Пошто је обишао Ваљево и послао Петра Молера да чува границу према Соколу и Сребреници, а Стојана Чупића да диже Мачву на устанак, Милош се вратио на Љубић тек 1 јуна.

Битка на Љубићу већ је била отпочела. Она је успешно завршена, 10 јуна.

Милош је тада послао један одред устаника ка Ужицу, други ка Соколу, а трећи ка Карановцу. Неколико дана доцније настала је потреба да иде сам с војском на Пожаревац. На тој страни устаничке чете су принудиле Турке да се повуку у Пореч и у Пожаревац, који се после дужег отпора, морао предати (7 јула). Недељу дана доцније Павле Цукић је са својим одредом заузео Пореч. У исто време Карановац се предао Милошу.

Положај устаника и поред свих тих победа био је врло тежак. Становништво Србије било је знатно осиромашило у току последње три године. Како је аустриска влада, чим је плануо устанак, похитала да границу према

Србији затвори, трговина је веома опала и настала је оскудица у новцу, а то је значило тешкоћу набавке оружја и муниције па чак и хране.

Међутим са западне границе стигао је глас да је војска Куршид-паше, босанског везира, стигла на Дрину и да се спрема да пређе у Мачву. Услед тога Милош је похитао у Ваљево.

Преговори с Куршид-пашом

Српски устаници нису били у стању да се одупру великој војсци, јер су били сразмерно веома слаби. Није им остајало ништа друго, него да ступе у преговоре с Турцима и да закључе мир. То је било у толико лакше покушати што је устанак био уперен само против београдског везира и његових људи. Услед тога Милош се одмах обратио Куршид-паши једним писмом и молио га за дозволу да дође к њему или да му он пошаље људе с којима се може разговарати.

Док се Милош, ради уређења одбране, бавио у шабачкој нахији, Молер, архимандрит Никшић и Павле Цукић, предложили су му изгледа, да врховну власт поделе међу собом. Он им је одговорио да најпре треба земљу потпуно ослободити па после власт уредити. У том су гласници донели вест да је један одред турске војске, под командом Ибрахим-паше, прешао Дрину и да се ушанчио код Дубља. Милош је одмах прибрао устанике и, 26 јула, после жестоке борбе, у којој су, поред осталих погинули војводе Сима Ненадовић и Дринчић, успели су не само да потуку, него да заробе и самог Ибрахим-пашу и знатан број његових војника. Милош се и тада показао човечан према заробљеницима. Пашу је одмах ослободио, обдарио га је и одредио људе да њега и његове војнике допрате до Дрине и да их пусте да се слободно врате у Босну.

Осим тога послао је ново писмо Куршид-паши, поновио му народне невоље, уверио га да је народ покоран султану и молио га да му пошаље Али-агу Серчесму, коме је по пропасти Србије положио оружје и с ким се тада побратимио, да се с њим о свему разговори.

Међутим, турске трупе појавиле су се, у то време, и на Морави. Једно одељење војске Марашли-Али-паше, из Ниша, већ је било стигло у Ћуприју. У тамошњи војни стан донето је једно писмо нишког владике, упућено Милошу. Владика га је уверавао да ће Срби добити бољу управу, него што су имали за време Мустафа-паше и саветовао га је да пошаље посланике да их он пред пашу изведе.

Милош га је позвао да с два везирова човека дође, 13 августа, на разговор у манастир Јошаницу, код Јагодине. Како владика није дошао, он је морао отићи на Дрину.

Истог дана (20 августа) кад је Милош стигао у српски војни стан код Шапца, један гласник донео је вест да се Ибрахим-паша и Али-ага Серчесма већ налазе са својим људима у Лешници. Тада је Милош у пратњи неколико кнезова и извесног броја војника, отишао тамо, а одатле, заједно с Турцима, у војни стан Куршид-паше.

Иако су многи Турци били противни, везир је наредио да се напише писмо, којим је обећао да ће Срби добити права која су уживали под Мустафа-пашом, али је тражио да му „вас силав“ (све ситно оружје) предаду.

Тако је Милош, у пратњи Серчесме и његових људи, здраво стигао у Китог (25 августа). Ту је сазнао да га старешине код Јагодине чекају да поведе преговоре са Марашли-Али-пашом.

Споразум са Марашли-Али-пашом

За време Милошева бављења на Дрини српске старешине, које су се налазиле у устаничком стану код Јагодине принуђене су биле да, и не чекајући на Милошев повратак, ступе у преговоре с Турцима.

Марашли-Али-паша, који је са својом војском био стигао у Ћуприју, упутио им је (20 августа) проглас, којим је тражио да му пошаљу писмо, у коме ће изложити Сулејман-пашина насиља и замолити га да их од њих спасе, и саветовао им је да одреде депутацију, која

ће то писмо однети у Цариград. Али је тражио у исто време да, у знак покорности султану, пропусте један део турске војске у Београд.

Срби су прихватили те савете. Депутација је отпутовала у Цариград, а један део турске војске пропуштен је у Београд, 26 августа.

Неколико дана доцније стигао је и Милош на Белицу. Ту га је чекао прота Ненадовић, који је — и покрај свих мера које су аустриске војне и грађанске власти биле предузеле да га задрже или врате у Беч, — успео да пребегне из Новог Сада у Србију. Тада су Милош и остале старешине сазнале политички положај у Европи и кораке које је цар Александар предузео код турске владе, у корист Срба. Милош је тада, у пратњи неколико својих људи, отишао у Ћуприју, где га је паша лепо примио. Он је тражио за Србе повластице које је Петар Ичко добио од турске владе (1806 год.). Паша је обећао своје заузимање и саветовао му је да, ради тога, напишу молбу и пошаљу нарочиту депутацију у Цариград.

Они су тај савет послушали. Осим тога похвалили су Марашли-Али-пашу и молили су турску владу да њега постави за везира пашалука, обећавајући да ће га слушати.

У исто време писали су и цариградском патријарху и замолили су га да се и он заузме за постављење Марашли-Али-паше. Затим су архимандриту Никшићу дали пуномоћје за преговоре са турском владом и послали су га у Цариград.

Није прошло ни петнаест дана од одласка архимандрита, а српске старешине су написале једну молбу, у којој су изложене све народне жеље. Тим актом, који је био састављен у име „раје смедеревског санџака“ и упућен непосредно султану, тражили су: 1) везира који ће становати у Београду, с извесним бројем Турака, од којих ниједан није раније живео у Србији, да би се мржња заборавила и заплашени народ умирио; 2) слободу вероисповести, поучавања деце и ношења оружја, као у доба Мустафа-паше, да би се, у случају ако рђави

Турци буду напали на земљу, могли бранити до доласка султанове војске; 3) забрану Турцима да станују по паланкама и селима и дозволу кнезовима да могу судити мале спорове; 4) забрану свима Турцима, изузев трговце и гласнике турске владе и везира, да улазе у Србију; 5) дозволу Србима да могу трговати по целој царевини и са страним државама и увозити из њих робу; 6) забрану спахијама да живе у народу и одобрење да примају своје приходе преко свога старешине, Алај-бега; 7) овлашћење врховноме кнезу да, споразумно са везиром, уреди земљу, да изабере кнеза за сваку нахију и да им изради фермане од турске владе; 8) наследност положаја врховног кнеза; 9) одобрење нахиским кнезовима да купе харач и да одреде сваке године, у споразуму с везиром, три Турчина и три Србина, који ће новац однети у царску благајну, у Цариград; 10) одобрење да један српски депутат стално буде у Цариграду, да прима народне молбе, да их предаје султану и да царске одлуке саопштава народу и 11) данак од 800.000 гроша према ферману од 1806 год. Молећи султана за те повластице, раја је тражила да јој се пошаљу људи, које ће одредити султан и патријарх и пред којима ће народ положити заклетву на верност.

Средином октобра Марашли-Али-паша је, по споразуму с Милошем, отпустио више од половине своје војске и с остатком кренуо из Ћуприје за Београд. У путу га је стигао гласник из Цариграда и предао му ферман којим га је султан поставио за везира Београдског пашалука и поверио му да у њему заведе ред.

У очекивању да турска влада потврди народне жеље дошло је између Милоша и паше, 6 новембра 1815 год., до усменог споразума о будућој управи. Паша је одобрио да Срби узму у руке прибирање дажбина, а да спахије узимају своје приходе од сељака, тачно по својим повељама. Осем тога пристао је да Милош остане „врховни кнез Србије“, да уз муселима у свакој нахији буде један српски кнез, који ће заједно с њим судити Србима и да се у Београду оснује највиши народни суд, под именом Народне канцеларије.

Међутим из Цариграда су стизала празна обећања.

Сазнавши да су српски депутати добили наредбу да се врате, и извештена, без сумње, о нерасположењу српских старешина, влада је послала Марашли-Али-паши седам фермана.

Тим ферманима она је остварила само један, незнатан део српских жеља. Смањила је данак, дала је опроштај и слободу трговине, пристала је да турским нахиским старешинама буде придодан по један српски кнез и одобрила је оснивање Народне канцеларије. То је било све.

Везе с Русијом

Крајем 1815 год., дошао је у Земун неки Михаило Тодоровић Герман, родом из Разлога, у Македонији. Ту се упознао са ондашњим српским избеглицама, нарочито са Молером. Ожењен Русињом научно је мало руски и саветовао је Србима да траже помоћ од Русије, нудио се да иде у Русију као српски пуномоћник и обећавао је повољан резултат.

Пошто су решили да се обрате за помоћ Русији, Милош и остале старешине нашли су да ће најбоље бити да тај задатак повере Герману (27 фебруара 1816 год.). Тада му је наређено да изјави: 1) да се народ не користи обећањима Турака и да она мало вреде, пошто нису зајамчена страним јамством; 2) да се Турци, иако им је, по уговору закљученом између Срба и Турака, забрањено живети у унутрашњости Србије, не држе тога уговора; 3) да су наметн и издржавање турске војске у земљи врло тешки и 4) да спокојство народа није ничим обзбеђено.

Почетком маја Герман се већ вратио у Србију и донео Милошу поклон од цара и вест да је руска влада наредила свом посланику у Цариграду да се заузме за српске ствари. Поред тога сазнао је да извесне српске избеглице у Русији подносе цару молбе у име српског народа.

Милош је одмах захвално цару на пажњи и уверио га да ће сви Срби бити спремни да се одазову његовом

позиву. Али га је молио да забрани бившим српским старешинама, у Русији, да се мешају у српске ствари и тражио је да се у Београд пошаље један руски конзул. У исто време поставио је Германа за српског пуномоћника код руског конзула у Букурешту. То је место основано по савету саме руске владе, да би убрзали и осигурали преписку између српске владе, с једне и руске владе и руског посланства у Цариграду, с друге стране. Осем тога поверио је Герману да води рачуна о раду Карађорђа и осталих српских избеглица у Русији.

Раздор међу старешинама

Али старе тешкоће, којих је за неко време било нестало, опет су се појавиле. Неслога између народних првака понова се изродила. Они су се разишли у питању о подели власти. Милошева самовоља, његова све јаснија жеља да постане једини господар, изазвали су незадовољство код његових другова.

Молер, надзорник Народне канцеларије и архимандрит Никшић, који се недавно био вратио из Цариграда, где је био посвећен за владику, нису крили своје незадовољство.

Сукоб између Милоша и Молера завршен је трагично на Ђурђев-дан 1816 год. Оптужен неправично од стране Милоша за проневеру народног новца и за велеиздају, Молер је затворен, а затим предат везиру, по чијој је наредби удављен.

Владика Никшић, други незадовољник, није био боље среће. По наредби Милошевој, он је мучки нападут и убијен, у Шапцу, 24 јула 1816 године.

Ослобођен главних противника, Милош је продужио политику, која је ишла на то да утврди његову личну власт и да од турске владе добије потврду повластица, које су 1806 год. биле дате Србима.

Међутим, опозиција Милошевој политици била је и сувише крваво угушена смрћу Петра Молера и владике Никшића, да се понова не јави, с још већом снагом. Милош је постао двоструко обазривији, и ускоро

је успео да узапти преписку, коју је бивши војвода, Сима Марковић, водио с избеглицама у Русији. Најпре је имао намеру да га стреља, али је на молбу неколико другова одустао од тога. Међутим, Сима није остао на миру. Мало касније (1 марта 1817 год.), избила је буна у Београдској нахији. Милош је за неколико дана успео да је угуши. Главни вођи били су Сима Марковић и Павле Цукић и обојица су погубљени.

Карађорђев повратак и његова смрт

У страху да долазак избеглица из Русије не изазове друге буне, Милош и нахиски кнезови молили су цара Александра да им укаже заштиту и да задржи у Русији све српске избеглице, пошто би, — у случају њихова повратка у земљу — народ могао поново пасти у ропство.

Али тада је Милош, с истом лакоћом с којом је победио своје противнике, пао у замку Марашли-Али-паше. Из жеље да омете мешање Русије у српско питање, на основу одредаба Букурешког уговора, турска влада је наредила београдском везиру да од Милоша и српских кнезова добије писмену изјаву, којом ће потврдити да су задовољни његовом управом и свечано изјавити своју захвалност султану и везиру. Они су му дали такву изјаву, 2 јула 1817 године. У име свих старешина и раје пашалука, потврдили су да од доласка Марашли-Али-паше уживају мир и слободу, за које њихови претци нису знали, и тражили су да увек имају само таквог управника.

Неколико дана доцније, Милошу је саопштено да је Карађорђе побегао из Бесарабије и да је већ стигао у смедеревску нахију.

Руска влада решила је била да задржи све избеглице у Русији и да Карађорђа уклони даље од границе, али њене су наредбе касно стигле управнику Бесарабије. Карађорђе је већ био успео да, у друштву с једним од својих људи, пребегне у Молдавију.

То је дошло отуда што је руска влада, поред старања, да пази на српске старешине, пропустила да прати

пропаганду грчког удружења, „Хетерије“, у Одеси. Главни циљ тога друштва била је припрема општег устанка свих хришћана у Турској и њихово ослобођење. Хетеристи су увидели да им међу хришћанским покрајинама у Турској, Србија може бити од највеће помоћи, пошто је више година водила успешну борбу против Турске, и пошто је имала и оружја. Знајући да Карађорђе живи у Хотиму, они су тражили да га придобију за свој план. Тај су задатак поверили Ђорђу Олимпију, познатом у Србији под именом „капетана Ђорђа“, који је бившег српског војда познавао још из времена првог српског устанка.

Тако је Карађорђе једне ноћи, прерушен и с туђим пасошем, прешао преко реке Прута у Молдавију. Ту је свечано примљен за члана Хетерије.

Захваљујући лажним пасошима, које су му хетеристи набавили, он је, са својим писаром Наумом, у пратњи једнога Грка, стигао на Дунав, 10 или 11 јула 1817 године и прешао, с Наумом на српску обалу, недалеко од рушевина града Рама.

Одатле су одмах отишли старом пријатељу, Вујици Вулићевићу, кнезу смедеревске нахије, који их је примио и понудио им склониште у шуми Радовању. Карађорђе је, како изгледа, испричао Вујици да га је у Србију послао руски цар да дигне устанак против Турака и да му је обећао да ће доћи руска војска да помогне тај покрет, и замолио га је да о свему извести Милоша и да га позове на виђење и на разговор. Вујица је тада о томе писмом известио Милоша, који се није дуго премишљао. Поступно ослобођавање земље и споразуман рад с Турцима захтевали су одржање сталног мира. Међутим, повратак бившег српског војда, у коме је тако рећи, била оличена мржња на Турке, и чија је успомена остала жива у народу, значио је рат против Турске и поновни пад Србије у ропство. Не оклевајући Милош је известио везира и Вујици је издата наредба да пошаље главу Карађорђеву. Тако је, 24 јула у ноћ, посечен српски војд, заједно с његовим писаром. Убице су њихове главе однеле Милошу, који их је, 29 јула, послао у Цариград.

Иако је на тај начин ослобођен свог опасног супарника, Милош није могао бити потпуно миран. Због тога је пожurio да се користи смрћу Карађорђевог и да своју власт оснажи и утврди. Пошто је његов интерес изгледао кнезовима тесно везан с интересом земље, они су га на својој скупштини, 18 новембра 1817 год., изабрали за наследног кнеза Србије.

Русија и српско питање

Одмах по свом повратку у Русију, 1816 год., цар Александар I је одлучио да уреди односе између Русије и Турске. Изабрао је барона Строганова за посланика у Цариграду.

Цар је желео да учврсти мир с Турском, на основу Букурешког уговора, и да о тој својој жељи убеди остале силе.

Новом посланику наређено је да за Србе тражи: да данак буде сведен ни половину суме, коју су Срби тада плаћали; да турска посада буде сведена тако да Срби у њој не би гледали какву опасност за себе; да права, која су Срби већ добили од турске владе, буду неприкосновена и да народ има право да бира своје старешине; да све те погодбе буду под јамством Русије; да један руски претставник станује у Београду и да надзирава вршење тих погодаба, а да Срби имају једног депутата у Цариграду. Али како цар није могао веровати да ће Турци пристати на јамство Русије, Строганову је препоручено да јој „бар очува право да може имати на лицу места једног свог агента, који би увек могао утицати на то уређење“.

Нови руски посланик стигао је у Цариград, 13 септембра 1816 године. На првом састанку с турским министрима, 28 новембра, додирнуо је српско питање.

Како у току разговора, који је трајао четири часа, није било могуће доћи до резултата, руски посланик је изјавио да ће о свему поднети ноту, а турски су министри обећали да ће му на сва питања дати одговор написмено.

Руски посланик је одржао своје обећање. Али турска влада није одмах одговорила. Услед тога, он јој је, 5 фебруара 1817 год., поднео нову ноту. И једним и другим Строганов је поновио своје раније захтеве у корист Срба. У исто време тражио је да Русија узме непосредно удела у преговорима за закључење погодаба између Срба и турске владе.

Међутим, поступци Милошеви почели су знатно ометати рад барона Строганова на уређењу српске ствари. Такав је случај био, пре свега, с адресом захвалности коју је он са осталим кнезовима упутио султану.

Иако је Герман одмах вешто покушао да увери Строганова да је та адреса Милошу изнуђена, то није ништа помогло. Чим је сазнао за њену садржину, Строганов се јако наљутио на Милоша. Био је сигуран да ће турски министри — чим свој ранији корак у корист Срба буде обновио — показати просто ту адресу и одговорити му да су већ дали све што је било потребно, да су Срби тиме потпуно задовољни и да више ништа не траже.

Строганов је био нерасположен према Милошу и због Карађорђевог убиства. Кад је глава Карађорђева била донета у Цариград, он је о томе известио своју владу, додавши да је бившег српског војводу ухватио београдски везир, „вероватно захваљујући каквом Милошевом издајству“. После неколико дана добио је од Германа нарочита обавештења о том догађају. Претставник Милошев јавио му је да је Карађорђе, и поред енергичне опозиције Милошеве, осуђен на смрт пресудом највишег суда „Врховног Савета“ и осталих војвода и старешина и послао му је и саму тобожњу пресуду, којом је та казна изречена.

Да би то питање могао уредити Строганов је поднео, 27 септембра 1817 год., нову ноту. Скренуо је пажњу на то да су VIII чланом Букурешког уговора обећане Србима повластице које уживају стаповници Архипелашких острва¹, а да оне, по тврђењу Срба, нису још дате.

¹ Становници тих острва бирали су сами себи старешине; владали по својим обичајима; судили и вршили полицију, без ме-

Међутим, турска је влада непрестано одуговлачила преговоре. Министар иностраних послова споро је одговарао на написе руског посланика и српске депутације и понављао је само своје раније одговоре. Тако до средине 1820 год. ниједно важно питање није решено. Турци су тражили начин, на који би могли учинити крај мешању Русије у српске ствари, и тако избећи извршење одредаба VIII-ог члана Букурешког уговора. На крају, дошли су до уверења да се то може постићи само једном новом, свечаном Милошевом изјавом да је народ потпуно задовољан тадањом турском управом, или његовим доласком у Цариград.

Влада је издала један ферман за Србију. Препис тога акта саопштен је српским депутатима, крајем јула. Њиме су Турци, по звом обичају, усвојили само један, незнатан део српске молбе. Покушали су да, по цену тих незнатних уступака, изнуде од Срба нову изјаву да су својим положајем задовољни и да с помоћу ње осујете даљи рад руске владе у њихову корист.

Одређени комесар, коме је тај ферман поверен, Мехмед-Есад-ефендија стигао је у Београд, 27 августа. Пошто Милош није хтео доћи у Београд, комесар је морао отићи у Топчидер и тамо прочитати ферман Милошу и народној скупштини. После тога тражио је од Милоша да потребну изјаву потпише са свима старешинама.

Милош је одговорио, да не може ни примити ферман, нити дати изјаву, и замолио је комесара да саслуша народну молбу. Али он није хтео ни да чује за то. Изјавио је да нема упутстава и вратио се у Београд. Затим је напустио Београд и прешао у Земун (19 октобра).

Вест да су Срби одбили ферман произвела је врло велико незадовољство у Цариграду. Нерасположење турских министара знатно је појачано, кад су из из-

шања турских власти, осем случаја кад су их сами позивали; уређивали унутарње ствари и њима управљали; ни један муслиман није се могао на острвима настанити; они су прибављали приходе од царина; плаћали су врло умерен харач; предавали, преко својих изасланика, данак у Цариграду, у коме су држали једног претставника.

вештаја београдског везира и царског комесара сазнали какви се захтеви налазе у новој српској молби.

Неколико дана касније стигао је у Цариград Милошев гласник који је ту молбу донео, с писмима за султана и за главног тумача турске владе. Строганов је прегледао те саставе и они су сутрадан (30 септембра) предати турској влади.

Нова народна молба није потпуно одговарала очекивањима рускога посланика. Била је састављена према његовом нацрту, али са знатним изменама. Њом су Срби изложили турској влади готово све своје жеље, али веома неспретно. Почињали су своју молбу изјавом да им је мешање страних држава у њихове ствари досадило и да су услед тога решили да се обрате непосредно свом законом владаоцу и да апелују само на његову великодушност, а на крају су опомињали тог истог владоца на његове обавезе из Букурешког уговора, и претили су му, у ствари, Русијом! Осим тога, том су молбом тражили од султана да Милоша постави за наследног кнеза, и позвали су се на Букурешки уговор, а у њему о томе није било ни помена! Што је најгоре питање о границама није ни поменуто!

За депутацију је спремљено и „наставление“ (упутство). У њему је свака жеља, изложена у молби, поновљена и унеколико објашњена. Осем тога обележене су границе Србије, које депутати треба да траже. Оне су биле повучене овако: на северу Дунавом и Савом; на западу Дрином; на југу линијом од села Перућца преко планине Ивице, Шаргана, Златибора, Јавора, Голије, Врање(!) Стене, Копаоника, Батовца, Јанкове Клисуре, Великога Јастрепца, села Суповца на реку Тополницу и њоме у Копај Кошару и Грамаду, а затим Тимоком на Сврљиг-Бању и Гургусовац, а одатле до ушћа у Дунав. Депутатима је наређено да те границе траже „на основу Букурешког уговора“ и да поднесу и препис једног писма којим народне старешине из крајева који нису припадали Београдском пашалуку траже од Милоша да изради код султана да и њих присаједини Србији, а које је, у ствари, писано у кнежевој канце-

ларији. Најпосле препоручено им је да траже да се у годишњу суму данка, коју је требало одредити за становништво у тим границама, унесе и спахиски приход, тако да га народ може плаћати у готову новцу, остављајући им да могу пристати на 4—7 гроша „на дом, или, најпосле на ожењену главу“. На случај да турска влада ни на заузимање руског посланика, не пристане на те границе, депутатима је остављено да траже ове уже границе: на северу од ушћа Тимока Дунавом и Савом до ушћа Дрине; на западу Дрином до планине Ивице и одатле, преко Шаргана, Златибора, Муртенице, на планину Чемерно, реку Ибар и град Маглич, планину Столове, Жељин и Плочу до Суве Јаруге и њоме до Мораве, затим том реком до Жмичка Језера између Ћуприје и Параћина, на село Стубицу (обухватајући и њега) и развалине манастира Сисовца а одатле великим Хомољским планинама на ушћу Тимока у Дунав.¹ Место да

¹ У току првог устанка Срби су ослободили од Турака не само ондашњи Београдски пашалук, него још и извесне крајеве на источној, јужној и западној граници, који су припадали суседним пашалуцима. Све то земљиште укупно претстављало је тако звану „Карађорђеву Србију“, која је била састављена из осамнаест нахија. Кад су Турци 1813 год., ушли у Београд и поново подјармили Србе, они су тада у освојеној земљи повратили административну поделу од 1804 год.. Издвојили су из тадање Србије Београдски пашалук, с његових дванаест нахија, а осталих шест нахија (крајинску, гургусовачку са Сврљиг-Бањом, параћинску с Ражњом и Алексинцем, крушевачку, старовлашку и подринску) вратили су суседним пашалуцима, којима су оне раније припадале. Други устанак планује је у Београдском пашалуку и Срби су онда само њега ослободили. По свршетку борбе Милош је одређен за главног кнеза тога пашалука.

Тек у јуну 1820 год., Милош је решио да покрене питање о уређењу српске границе. Како је тада тражено да Срби добију повластице које су им биле одређене VIII-им чланом Букурешког уговора, Милош је сматрао да том приликом треба за Србе тражити и границе од 1812 год., пошто је те повластице Турска дала не само Србима у Београдском пашалуку, него свим Србима који су тада били под влашћу Карађорђевог, и који су се борили против Турака. Ради тога он је тада Строганову доставио „потребита места и утврђене шанчеве“, којима су те границе биле обележене у тренутку кад је потписан Букурешки уговор. Али право Срба из те крајеве није тада било јасно руском посланику. Бојећи се да тај захтев не наиђе на јачи отпор код турских министара и да разговор о њему не

се у случају ако се буде морало попуштати, одрекне последног кнежевског достојанства које није имало основа у Букурешком уговору и за које се ни руска влада није могла отворено заузети, Милош је из претеране себичности унапред пристао на готово потпуно попуштање у најважнијем питању о земаљским границама, које је потицало из самог Букурешког уговора.

Међутим почетком 1821 год., влашки кнез, А. Суцо умро је у Букурешту, и тамо је планула буна. Неки Теодор Владимиреско, који се одликовао у последњем руско-турском рату, побунно је сељаке у Влашкој, у намери да поврати народу права која му је турска влада признала, и да изрази смањење пореза.

Српско питање и грчки устанак

Бојећи се, можда, да се покрет не прошири и на остале њене, хришћанске покрајине, турска влада се показала готова да Србе задовољи. Ради тога она је за преговоре са српским депутатима одредила два чиновника (31 јануара 1821 год.).

Али побуна у Влашкој није одмах савладана. Убрзо затим стигла је вест да је кнез Александар Ипсиланти, претседник грчког удружења „Хетерије“, упао у Молдавију, с нешто војске, и позвао Грке да се побуне против султана. Како је Ипсиланти био генерал у руској војсци¹, и како је свој упад организовао на руском

омете пријем осталих српских жеља, он је предложио да се у молбу стави само то да повластице, које царска влада буде дала, важе за целу Србију, а не само за Београдски пашалук. Међутим кад је накоро затим добио од Германа потребна објашњења о тим границама, он је нашао да Срби имају на њих право и саветовао је Милошу да их тражи. И он и Герман писали су му да царском комесару, који је тада отишао у Београд, каже да су становници тих шест нахија, још 1815 и 1816 год., тражили да их он присаједини Београдском пашалуку и препоручили су му да у том смислу састави нарочиту молбу, да на њу стави ранији датум и да позове неке старешине из тих крајева да ту народну жељу потврде пред комесаром. Али Милош је одлучио да захтес о границама не стави у молбу и остао је при тој одлуци.

¹ А. Ипсиланти је био син бившег влашког кнеза, К. Ипсилантија, који је, 1806 год., пребегао у Русију.

земљишту, Турци су стекли уверење да то није било извршено без знања руских месних власти. Строганов је енергично протествовао против тога, осудио је Ипсилантију и понудио турској влади помоћ за повраћај реда.

Међутим, турска влада није губила из вида опасне последице, које би јој могао донети прилазак Србије Ипсилантијевом покрету и користи, које би она могла пружити устаницима, отварајући им, поред велике помоћи у војсци, пролаз за Грчку. Она је већ имала у рукама доказе да је Ипсиланти покушавао да придобије Србе. То је било његово писмо, од 19 јануара, упућено Милошу, са „пројектом конвенције између Грчке и Србије“, које су Турци узаптели у Ада-калеу.

Вести које су из Београда стигле, 4 априла, ублажиле су у многومه страховања која је то писмо било изазвало код Турака. Али, у томе је пукао по Цариграду глас да је устанак плануо у грчкој покрајини, Мореји. Тај догађај изазвао је страшно огорчење. Турска влада нашла је за потребно да задржи под руком, као таоце, српске депутате у Цариграду. Под изговором да их „заштити од беса оружаних људи“, она је наредила да их преместе из њиховог стана у патријархов двор. У таквим приликама изгледало је да о даљим преговорима не може бити ни речи.

Прве вести о нередима у Влашкој стигле су Милошу почетком фебруара. Он је био изненађен и побојао се да немири не захвате Србију и да не поремете исход толиких преговора, у тренутку кад је постојала нада на добар успех. Одмах је тражио од кнезова нахија, суседних Влашкој, тачне податке о немирима и наредио им да пажљиво мотре и да му у Крагујевац пошаљу сваког путника који би прешао границу.

Али сутрадан му је стигла вест да су два кнеза пожаревачке нахије, Марко Абдула и Стеван Добрњац, устали против њега и да имају намеру да побуне народ и да отргну ту нахију испод његове власти. Међутим та побуна није била озбиљно припремљена; кнезови су се повукли у гору. Један од њих, Стеван Добрњац, успео

је, 16 априла, да пребегне преко границе. Што се тиче кнеза Абдуле, он се, напуштен од својих присталица и оставши без намирница, предао, 20 априла.

Руски цар који се тада налазио на конгресу у Љубљани, осудио је Ипсилантијев покушај, отпустио га је из службе и забранио му повратак у Русију. Осем тога наредио је барону Строганову да изјави турској влади да Русија није изазвала, ни потпомагала ту побуну.

И покрај тога гомила разјарених Турака напала је на православни Ускрс, на Грке у Цариграду. Многи виђени Грци поубијани су, међу њима патријарх и три митрополита, и многе цркве опљачкане и порушене. Турска влада означила је Русију за саучесника у грчком устанку. Увреде су бачене у лице руском посланику, живот руских поданика изложен је опасности, а руској трговини нанета је велика штета.

Што се тиче српских депутата, султан је наредио да их доведу и наместе у Сарај, и уверио их да ће се њиховим молбама одазвати, „ако само Србија у тим мушким тренутцима буде остала мирна“.

Ти крвави изгреди изазвали су дубоко негодовање у Европи, нарочито у Русији. По повратку у Петроград, цар Александар је понова осудио Ипсилантијев упад, устанак у Мореји и турске изгреде и наредио да се од турске владе тражи накнада штете коју је Турска нанела Русији очевитом повредом свих уговора.

Те је захтеве барон Строганов поднео, 18 јула. Како Турци нису одговорили у одређеном року од осам дана, претставник Русије се укрцао на једну руску лађу и отпутовао за Одесу, са свим особљем руског посланства и српским агентом, М. Германом. Пред полазак покушао је да спасе и српске депутате. Пошто у томе није успео, ставио је турској влади на знање да ће она Русији бити одговорна, ако им се буде што догодило.

Тако су преговори, почети између Русије и Турске још 1816 год., ради извршења Букурешког уговора, прекинути, не давши никаква резултата. Том приликом одложени су и преговори између Срба и турске владе,

и решење српског питања везано је тада за судбину грчког питања.

Ђакова буна

Колико је Милош желео мир, толико су исто Грци желели да изазову устанак у Србији. Побуна једне богате покрајине која је имала сретстава за ратовање, претстављала је важан чинилац за срећно решење грчког питања. Сматрајући да је Милош једина сметња остварењу њихових планова, трудили су се да га збаце, рачунајући да ће тада народ устати против Турака. То је било тим лакше постићи што је Милош створио незадовољнике својом унутарњом управом, која је јако притискивала становништво.

Тако је, поред свих његових мера, грчка пропаганда успела да процре у Србију. Грчки су агенти успели да задобију неколико присталица, али завера је откривена, завереници позатварани, осуђени и погубљени.

Нови немири јавили су се, у јануару 1825 год., међу сељацима смедеревске нахије. Вођ је био неки Милоје Поповић, познат под именом „ђака“. Свештеник, распоп, писар и свињарски трговац, у селу Кусатку код Хасан-Пашине Паланке, Ђак је покушао, у јануару 1825 год., да побуни сељаке, који су били незадовољни локалним властима. Побуњеници су изабрали нове старешине а међу њима и „Ђака“.

По наредби Милошевој њих је Тома Вучић напао у Тополи и потукао их (4 фебруара). Рањен, „Ђак“ је побегао. Ухваћен је у околини Београда, 6 фебруара, и одведен у Хасан-Пашину Паланку, где је сутрадан предат „народном суду“ и убијен.

Иако је побуна доста брзо угушена, она је претстављала озбиљну опасност и претила је да се понови. Услед тога Милош је решио да оснује неку врсту сталне војске, којој ће бити дужност да одржава ред. У мају се већ више од хиљаду регрута вежбало по нахиским касарнама,

Чарапићева буна

И покрај свих предузетих мера, Србија није била обезбеђена од сплетака хетериста и домаћих незадовољника.

Хетерија је тада радила у Аустрији и отуда препремала, за пролеће 1826 год., тобож династичке побуне, истичући напред име Карађорђевог сина, Александра, који је тада живео у Русији. Хетеристи су задобили Ђорђа Чарапића, синовца бившег војводе Васа Чарапића, који је био умешан у Ђакову буну, и који је, услед тога, био избегао у Банат, у околину Темишвара. Он је опет успео да задобије неколико својих сродника који су били аустриски поданици, и друге.

Али покрет је угушен. Главни завереници откривени су у околини Београда и ту су четворица убијена, а двојица заробљена и после свирепо кажњена.

Ова побуна била је нова опомена Милошу. Он је све јасније увиђао да поред грчке пропаганде, постоје у Србији и непријатељи његове личне владе, и тражио је начина да их разоружа. Усред те бригае помоћ му је дошла као с неба. Тада је у Крагујевац стигао руски гласник с једним писмом од цара Николе. Цар је извештавао Милоша да предузима одлучне кораке у Цариграду у корист Србије, и препоручио му је најозбиљније да Срби, приликом уласка руске војске у Молдавију, остану потпуно на миру.

Милош је одмах ставио до знања кнезовима и на роду наређење цара заштитника и тако је, за извесно време, обезбеђен мир у земљи.

Нови руски цар и српско питање

У тренутку када је руска влада с разних страна примала повољна мишљења о новој енергичнијој руској политици према Турској и када су очекивана одлучна решења из Петрограда, цар Александар је напрасно умро, далеко од своје престонице, на Криму (6 децембра 1825 год.).

Одмах по доласку цара Николе I на престо граф Нesselроде, министар иностраних послова, скренуо му је пажњу на питања спољне политике. Њему није било тешко запазити да се питања која је Русија имала да реши с Турском деле, одиста, у две врсте: да у прву спадају питања која обухватају чисто руске жалбе и која се тичу повреде или неизвршења уговора о Влашкој и Молдавији и о Србији, а да у другу долази грчко питање, које засеца у интересе свих европских држава. Услед тога цар је сматрао за потребно да се најпре позабави питањима прве врсте. Он, пре свега, није могао допустити да Турска и даље окупира Влашку и Молдавију. Исто тако није могао дозволити да српски депутати остану и даље у затвору и да турска влада не изврши обавезе, које је на себе узела Букурешким уговором, и покрај тога што су Срби, у току последњих пет година, доказали примерну оданост султану.

Пошто је искуство показало да су пријатељски кораци само повећали захтеве турске владе, цар је одлучио да употреби најенергичније мере и да се, по потреби послужи и силом. Прикупио је своје трупе на граници Молдавије, и позвао је турску владу да у погледу Влашке, Молдавије и Србије предузме мере, које је цар Александар предлагао и да пошаље на границу пуномоћнике, овлашћене да са руским пуномоћницима реше сва питања, која је барон Строганов с њом претресао за време свог бављења у Цариграду. Сви ти захтеви морали су бити примљени у року од шест недеља.

Акерманска конвенција

Година 1826-та затекла је турску владу у тешком положају. Грчка јој је задавала највише брига, јер устанак у њој још није био угушен. Осим тога она се плашила и других хришћанских покрајина, нарочито Србије, Влашке и Молдавије.

Рачунала је на неслогу сила да се извуче из незоде, али тај је рачун био погрешан. Све силе, па и Аустрија, велика пријатељница Турске, помогле су захтеве Русије. Турцима није остало другог излаза, него

да попусте. Тако је руско посланство извештено 25 априла 1826 год., да је султан примио „руске предлоге“. Сутрадан су српски депутати пресељени у партијархов двор.

У јуну је влада одредила своје пуномоћнике. Они су се састали с руским пуномоћницима, у Акерману, 5 августа. Да би избегли дуге препирке, Руси су им предали готову конвенцију (уговор) и изјавили су да она мора бити примљена и потписана у одређеном року или ће, у противном случају, наступити прекид односа између две царевине. Турци су покушали да одуговлаче али су убрзо морали попустити. Тако је конвенција потписана, 7 октобра 1826 године.

Русија је Акерманском конвенцијом добила задовољење у свима питањима, која је, од 1816 до 1821 год., расправљао барон Строганов с турском владом. Спорови о границама и о градовима у Азији решени су најповољније по Русију. Што се тиче Србије, турска влада се чланом V конвенције обавезала да ће извршити све одредбе Букурешког уговора и предузети најпотребније мере да обезбеди све добитке, уговорене у њену корист. Ове мере имале су да буду одређене у Цариграду, договорно са српским депутатима, и да у појединостима буду унете у један хатишериф, који ће ступити на снагу, најдаље у року од осамнајест месеци. Тај хатишериф имао је да буде саопштен руском двору. „Оделитим актом о Србији“ те су повластице ближе одређене. Турска влада обавезала се да ће, договорно са српским депутатима, решити сва питања која су јој они предложили 1820 год., а то су: слобода вероисповести и избор српских старешина; унутрашња самоуправа; присаједињење нахија одузетих од Србије 1813 год.; спајање свих дажбина уједно; уступање Србима управе над поседима који су припадали муслиманима, под условом да плаћају приход од њих заједно са порезом; слободна трговина и дозвола да трговци могу путовати по турским земљама са својим властитим пасошима; дозвола за оснивање болница, школа, штампарија и, напоследку, забрана да се муслимани настањују у Србији, ван подручја градова.

Остао је само један захтев, који су српски депутати били поднели 1820 год., а који није био обухваћен оделитим актом; то је признање титуле наследног кнеза Милошу Обреновићу. Он у њега није унет с тога што је био противан VIII члану Букурешког уговора, који је Акерманска конвенција само потврдила и изближе одредила.

Преговори за извршење Акерманске конвенције

Чим је добио прве извештаје о одредбама Акерманске конвенције, Милош је одмах сазвао велику скупштину. Она је почела рад у Крагујевцу, 27 јануара 1828 год. Изразила је једном адресом народну захвалност Милошу за све што је дотле урадио, поново га прогласила за наследног кнеза Србије и заклела се на верност њему и његовој породици. У исто време састављена је и једна молба султану да потврди титулу наследног кнеза, коју је народ дао Милошу и писмо руском цару, с изразом захвалности на учињеном добротинству, и с молбом да се и он за ту потврду заузме.

Нови руски посланик у Цариграду Александар Иванович Рибопјер, добио је наредбу да својски помогне српске захтеве. Он је, 29 марта, примио председника нове српске депутације и обећао му да ће помоћи српске молбе. По његовом одобрењу депутати су главном тумачу турске владе дали десет хиљада гроша на дар од Милошеве стране. Он је одмах променио тон и обећао да ће депутацију у свему помоћи.

Али решење српског питања није могло напредовати јер је турска влада била заузета грчким питањем, а оно је за њу било много важније.

Претставници Енглеске, Русије и Француске понудили су турској влади своје посредовање за повраћај мира између ње и грчких устаника. Пошто она није хтела ни чути за то, дошло је до заплета који је завршен битком код Наварина, у којој је уништена цела турска морнарица. Наскоро затим претставници поменутих сила напустили су Цариград. Руски посланик је

кренуо 16 децембра. Походио је, пред полазак, и српске депутате. Охрабрио их је да наставе преговоре. Али, односи између Русије и Турске прекинути су били његовим одласком и турска влада је узела српске депутате за таоце.

Руско-турски рат

Услед заплета с Русијом и могућности рата, турска влада се постарала да, пре свега, одржи Србе у покорности. У том циљу она је тражила од Срба обавезу (сенет) да ће и даље остати верни султану, обећавајући им, у замену, обавезу турске владе, потврђену печатом султановим, да ће им испунити раније молбе, чим редовни односи с европским државама буду повраћени.

Српска скупштина примила је, 1 јануара 1828 год., предлог турске владе, али је од ње тражила обавезу да ће, по свршетку заплета, бити испуњене српске жеље из народне молбе, од 20 септембра 1820 год., и да ће Милош бити награђен за своју верност.

Турска влада ни том приликом није потпуно испунила своје обећање.

Почетком маја донети су Милошу из Цариграда нови предлози турске владе. Они се нису никако слагали са жељама из народне молбе и с одредбама Акерманске конвенције. Али прилике су тада биле такве да се ништа није могло учинити. Милошу је остајало само то да сачека догађаје и да решења свих питања остави руској влади.

Како су се владе Енглеске и Француске устезале да прибегну сили, руски цар је сам, 26 априла 1828 год., објавио рат Турској.

Међутим, уништење јаничара и увођење нове војске у Турској, које је извршено 1826 год., није нигде изазвало такав отпор као у Босни. Босански муслимани били су увек горди на своје повластице и највећи противници сваког новачења. Они су се тада одупрли увођењу нове војске, пошто је она ишла на укидање наследних паша

и капетана, али су строгим мерама привремено умирени. Када је, у мају 1828 год., султан позвао босанску војску против Руса, незадовољство је поново избило. У Сарајеву је, у јуну, планула буна, и босански везир је био принуђен да се са својим људима повуче у Травник.

Султанов позив да се војска шаље на границу изазвао је неповољан одјек и у Албанији. Увођење нове војске наишло је било и тамо на велике тешкоће. Скадарски везир, Мустафа-паша Бушатлија био јој је такође противан, пошто је она имала да сломије моћ наследних паша, међу које је и он спадао. Кад му је, у току рата, турска влада наредила да са својим трупима пође против Руса, он је одуговлачио.

Међутим Ђенерал Дибич је успео да потуче војску великог везира, код Кулевче, и да тако Русима отвори пут преко Балкана. Од тада су руске трупе наступале без већих препрека. Када им је, 20 августа, пало у руке и Једрене, султан је био принуђен да затражи мир.

Једренски уговор

Преговори су почели истога дана и уговор о миру потписан је 14 септембра 1829 године.

Једренским уговором решене су све несугласице које су дотле постојале између Русије и Турске. Повластице Влашке и Молдавије утврђене су и проширене. Грчка, која је дотле била турска покрајина, утврђена је за вазалну кнежевину, с владоцем који је морао бити хришћанин. и кога су имале да изаберу савезне силе, споразумно с Турском. Одредбе Акерманске конвенције (чл. VI уговора) о Србији потврђене су. Русија је наметнула турској влади обавезу да их дословно и без и најмањег одлагања изврши, да Србији одмах врати шест нахија, које су од ње одузете 1813 год., и да хати-шериф, којим ће бити наређено извршење тих одредаба, саопшти руском двору, у року од месец дана.

Заштита, коју је Русија добила над Србијом одредбама Акерманске конвенције потврђена је Једренским уговором.

Хатишериф од 1829 године

Хатишериф за Србију потписан је 11 октобра 1829 год., и Руси су одмах изјавили да су њиме задовољни. Они су, 22 децембра, тражили од турске владе да одреди комесара за обележење граница одузетих нахија.

После неколико дана за комесара је одређен Ахмет-Ћешаф-ефендија, један од секретара цареве канцеларије.

Хатишериф је донет у Крагујевац 11 децембра 1829 год. Милош је сазвао велику народну скупштину. На седници од 6 фебруара прочитан је хатишериф у српском преводу. Тим актом султан је свечано обећао да ће извршити одредбе Букурешког уговора и Акерманске конвенције, које су се тицале Срба и да ће одмах вратити Србији шест раније одузетих нахија. Скупштина је тада једним актом, потврдила Милоша и његове наследнике за кнежеве Србије. Другим актом изразила је султану најдубљу захвалност народа и молила га да Милоша потврди за наследног кнеза. Трећим актом поднела је у име народа, израз захвалности цару заштитнику. Осим тога, чланови скупштине, у име народа, положили су Милошу заклетву на верност, а он је исту такву заклетву положио народу.

Питање о границама одузетих нахија

Као што се већ могло мислити садржина последњег хатишерифа произвела је тежак утисак на све Турке у Србији. После неуспеха који је Турска претрпела у рату с Русијом и уступака које је Турска морала учинити Акерманском конвенцијом, а затим Једренским уговором, Турци који су становали у Србији, стекли су уверење да је дошао крај њиховој влади и да више не могу опстати у Србији. По објави хатишерифа многи од њих почели су продавати своја имања и селити се.

У томе је стигао комесар турске владе. Одредио је обећане комисије, али ниједна од њих није могла вршити посао. Прва, која је пошла Дунавом, обишла је границу само до Соко-Бање, а чланове друге, која је имала да обележи границу на Дрини, похватили су Турци, и

Махмуд-паша Видајић их је бацио у затвор, у Зворнику. Ти су људи ослобођени тек пошто су београдски везир и царски комесар обећали Видајићу да граница неће више бити прегледана.

Видећи то Турци, који су били продали своја имања Србима, почели су да се враћају. Шта више ћуприски Турци почели су шанац утврђивати и спремати се за борбу.

Услед тога Милош, који је становао у Крагујевцу, наредио је својим претставницима у Београду да оду везиру и комесару и да их запитају шта су до сад учинили за исељавање Турака из Србије и из одузетих нахија, да би то могао јавити у Цариград. Комесар им је одговорио да се у његовим упутствима налази само предлог да Турци остану и даље у Србији и да се спашиски приходи и даље плаћају засебно, а не у општој суми данка, пошто ти приходи не припадају цару, него спахијама.

Тај одговор, противан одредбама хатишерифа, јако је огорчио Милоша. Он је осетио да Турци неће вратити одузете нахије без борбе, и да их Срби не могу заузети, пре него што се Турци буду иселили из Србије. Због тога је одмах наредио депутатима у Цариграду да замоле руског посланика да се озбиљно заузме за ту ствар.

Хатишериф од 1830 године

Руски посланик, Рибопјер, вратио се у Цариград, 13 јануара 1830 год., али се убрзо разболео.

Димитрије Давидовић, кога је Милош послао у Цариград да послужи као посредник између српске депутације и тамошњег руског посланства, успео је да га види тек после месец дана. Том приликом предао му је један свој акт, у коме је објаснио све српске жеље, које су биле изложене у народним молбама од 1820 и 1827 године.

Видећи да Турци изигравају преговоре, Давидовић је поново отишао Рибопјеру да му се жали. На основу

поменутог свог акта и примедаба руског посланика он је изradio нацрт хатишерифа за Србију, који је руски посланик послао турској влади. Али Милош се није сложио с тим нацртом, нарочито с његовим одредбама о унутрашњој управи. Он је био противан Савету, чије би чланове народ бирао и који би били доживотни и желео је да, поред Савета, чије ће чланове он постављати, постоји још и Народна скупштина коју ће народ бирати.

Пошто Риболјер није хтео усвојити његове примедбе, које му је Давидовић доставио, Милош је покушао да мишљење о Савету опширније образложи руском посланику и да се о свима питањима објасни непосредно с руском владом, преко једне депутације.

Политика бакшиша

И покрај свих неспоразума и сукоба који су се били изродили између Милоша и турског комесара — услед тога што Ћешаф-ефендија није водио рачуна о границама, ради којих је био послат, него се почео мешати у унутарње ствари — у њиховим односима настао је неочекивано повољан обрт.

Милош је одлучио да одреши државну кесу. За титулу наследног кнеза обећао је турској влади само своју неограничену оданост, а султану поклон од пола милиона гроша.

Пошто је привукао на своју страну турског комесара и београдског везира, Милош је наредио депутатима у Цариграду да тамо придобију све људе од утицаја. Међутим Турцима је било стало до тога да што мање земљишта врате Србима. Ради тога и сам је султан, у два маха слао руском посланику једног пашу да му предочи несавладљиве тешкоће, које за Турску претставља повраћај одузетих нахија у целини, као што Срби траже, и да га замоли да, у прилици од које можда зависи мир у том делу његове царевине, пристане да коначна одлука о том питању буде остављена руском цару. Риболјер је на то пристао.

Ћешаф-ефендија, бивши комесар у Србији, радио је у Цариграду свесрдно на томе да се Милошу подари наследно кнежевско достојанство, и већ је за то био придобио све чланове владе. Још му је ваљало задобити султана. По договору са српским депутатима, с којима је стално одржавао везе, он је, преко секретара двора, обећао султану, поред отписа пола милиона гроша, које је турска влада дуговала Србима, за набавку хране у 1829 год., још 300.000 гроша у новцу.

Хатишериф је био готов пре половине септембра. Иако је тај акт у главном, задовољно српске жеље, он ипак није био без замерке. Услед тога Давидовић је, по договору са депутатима поднео руском посланику извесне примедбе на хатишериф.

Одредба о наследном кнежевском достојанству о-брадовала је веома Милоша, али она није могла разбити његову зебњу да Турци неће пристати да се иселе из Београда. Та зебња појачана је била само редакцијом те одредбе у хатишерифу, из које је излазило да Турци ипак могу имати у Србији имања. Услед тога он је депутатима поново скренуо пажњу на то колико је важно за Србе да добију варош Београд или дозволу да могу подићи варош у Топчидеру. Да би добио Београд, наредио је депутатима да понуде Турцима што од узетих нахија и да у договору с Ћешаф-ефендијом, поред онога што је обећано за наследно кнежевско достојанство, поделе члановима владе још пола милиона гроша и да султану исплате што је раније обећано и да обећају још 200.000 гроша и више.¹ Посланик је на-лазио да Милошевој зебњи нема места, али је пристао да се та одредба допуни по његовој жељи.

На дан 20 октобра предат је депутатима препис хатишерифа, који је султан без измене потписао.

¹ Депутати су дали поклоне у новцу многим турским министрима и чиновницима. Списак тих личности саставио је управник канцеларије крунског савета, с друговима и они су га однели на преглед и одобрење султану. Само у априлу 1831 год., поделили су им суму од 225.000 гроша.

Тако су, напослетку, решена крупна питања о независном унутрашњем уређењу Србије и о потврди Милоша Обреновића за наследног кнеза. Али тиме српска ствар није била потпуно свршена. Остала су нерешена још два важна предмета: границе одузетих нахија и сума данка који ће Србија имати да плаћа.

Хатишериф од 1830 године

Лебип-ефендија, који је био одређен да донесе хатишериф и брат у Србију и да послужи као комесар за одређење граница, стигао је, 21 новембра, у Београд пошто се претходно састао с Милошем у Јагодини.

Читање хатишерифа и берата извршено је свечано, 12 децембра, на дан Св. Првозваног Андреје, кад су Срби, под Карађорђејем, први пут освојили Београд од Турака, на једном месту у близини данашње цркве Св. Марка.

Хатишериф је давао српском народу слободу вере. Милош Обреновић је био признат за кнеза Србије и то је достојанство било наследно у његовој породици; њему је поверена унутарња управа земље „уз суделовање скупштине старешина“. Једна турско-руска комисија имала је бити наименована за утврђење граница шест нахија, које је Србији требало вратити. Данак је имао да буде коначно утврђен; приход од војничких имања (спахилука) која су имала да пређу у српске руке и под српску управу, имао је да буде процењен и додат приходима од шест нахија које је требало вратити Србији. Турске власти нису имале права тражити ни једне паре преко данка који буде утврђен, нити се мешати у унутарњу управу, нити у пресуде земаљских судова. Кнез Милош је имао право држати у земљи војску, која је била потребна за обезбеђење реда и осигурање казне досуђене кривцима. Срби су могли у својој земљи подизати штампарије, болнице и школе. Свима муслиманима, осем гарнизона у градовима, било је потпуно забрањено становање у Србији. Муслимани који су имали непокретног имања у земљи, и који су желели да га се ослободе, имали су годину дана рока да га продаду.

Износ прихода од кућа, башта, винограда, земаља и других непокретности, који је припадао муслиманима, имао је да буде по закону процењен и предат са данком царској благајни у Београду, да га исплати њиховим власницима. Митрополити и владике, које буде народ изабрао, морали су добити своје постављење од грчког патријарха, али без обавезе да иду у Цариград. Чланови Савета (Сената) нису могли бити ни збачени, ни лишени њиховог звања, докле год не би учинили какву тешку кривицу против турске владе или против земаљских закона и уредаба. Забрањено је турским властима правити сметње слободном пролазу поште, ако Срби буду нашли за потребно да је установе за своје послове. Изузев градова који у Србији постоје од искони, сва новија утврђења имала су да буду порушена. Напоследку одобрено је да српски агенти стално станују у Цариграду, да тамо отпирвају послове и заступају интересе свога народа и т. д.

Бератом је, на основу народног избора, дато Милошу Обреновићу достојанство „кнеза српског народа“ и зајамчено му је за живота, а после његове смрти његовом најстаријем сину, затим унуку, тако да остане ограничено на његову породицу. Сем тога, берат му је наређивао да „управља и отпирва све унутарње послове“, без ичијег мешања у управу.

Обележавање граница

И покрај тога што је хатишерифом дата Србији независна унутарња управа, а бератом Милошу подарено наследно кнежевско достојанство, српско питање није било потпуно решено. Остало је још не само да се Србији врате шест одузетих нахија и да се одреди сума данка, који ће она имати да плаћа султану, него и да се Турци, који нису припадали војним посадама, иселе и др. Међутим, коначно решење тих питања претстављало је велике тешкоће за турску владу. Враћању одузетих нахија противили су се турски управници, под чијом су влашћу оне тада биле. Они су своје држање показали приликом ранијег прегледа границе, нарочито

на Дрини. Осем тога, уступак тако богатог земљишта раји није никако ишао у рачун ни турској влади. Она је сматрала да би тиме султан био понижен у очима правоверних, а још више омрзнут међу противницима рефорама, којих је било много, нарочито у Босни, и који су то земљиште сматрали као неко своје наследно право. Услед тога турска влада је одлучила да решење тога питања одуговлачи, и да те нахије смањи.

Комесари су отпутовали, 26 децембра, за Видин. Тамошњи везир изјавио им је да не може допустити преглед границе, пошто није имао никакве наредбе од владе. Потребни фермани за то донети су у Видин тек 11 фебруара 1831 год. Али они нису били потпуно јасни. Комесари су посетили Брегово, Зајечар, Гургусовац, Грамаду, Бању, Алексинац и Крушевац. Како људи босанског везира нису били још стигли, комесари су отишли у Карановац, где се тада налазио кнез Милош, а одатле у Београд да тамо сачекају одобрење за даљи рад.

Али, Турци су тада почели да заплићу и питање о исељавању Турака из Србије.

Буне у Албанији и у Босни

Међутим, важни догађаји десили су се на јужној граници Србије. Држање Мустафа-паше Скадарског, за време последњег рата, није се могло допасти султану. Док је постојала опасност од Русије, он није смео ништа предузети против њега, него га је наградио. Али кад су руске трупе, у току 1830 год., напустиле турску територију, султан је решио да сломије моћ наследних паша и капетана, који су били најљући противници увођења нове војске. На прво место ставио је Мустафа-пашу, кога је хтео строго казнити за његово држање у рату против Руса. Крајем 1830 год. издао му је извесне наредбе, али Мустафа му је одрекао послушност и почео се спремати за отпор. Придобио је неколико суседних паша, а тражио је помоћ од босанских капетана па и од самог кнеза Милоша.

Милош му је повољно одговорио и охрабрио га на отпор, рачунајући да ће турска влада, у случају ако

унутарња борба у царевини буде узела шире размере, похитати да изврши своје обавезе према Србији.

Међутим Милошу су и Руси и Турци саветовали да Србију не меша у те догађаје. Почетком маја стављено му је у задатак да обећа арбанашким и босанским пашама султанов опроштај и да забрани извоз хране у побуњене области.

Неуспех Мустафа-паше довео је у велику незгоду кнеза Милоша, који му је завреме његове борбе, у два маха позајмио по 250.000 гроша. Друга половина тога новца била је узапћена код Мустафиног повереника и турској влади било је јасно да је новац Милош послао.

Међутим, вреће које се јавило у Босни против султана и његових рефорама достигло је било врхунац. Још средином априла капетани су, на челу са Хусејином Градашчевићем, успели да заузму Травник и да заробе босанског везира. Али они услед међусобне свађе, нису могли стићи у помоћ Мустафи.

Милош је тај покрет у Босни пажљиво пратио.

Крајем маја наређено му је из Цариграда да, од своје стране, обећа опроштај сваком од побуњених Босанаца, који му га буде затражио и који му буде изјавио да ће у будуће бити покоран султану, али су тај и остали слични кораци били узалудни.

Двадесет осмог јула напао је Градашчевић аван-гарду великог везира, код Липљана и потукао је. Бојећи се да покрет не захвати и остале крајеве велики везир решио је да закључи мир и да тако добије времена за решење босанског питања. Том приликом уговорено је да се ред, који је тада владао у Босни, не мења, да се тамо не уводи нова војска, да босански везир буде домородац и да тај положај заузме Хусејин Градашчевић. Тако је, првих дана септембра 1831 год., босанска војска, још у Сјеници, распуштена.

Преговори о српском питању

За време док су се ти догађаји одигравали, у Цариграду су продужени преговори о српском питању.

Да би нови руски посланик, Бутењев, могао покренути рад на решењу српског питања, потребно је било да се руски комесар у Србији сложи с турским комесаром у питању о границама одузетих нахија, да их обележи на карти и да ту карту пошаље руском посланству у Цариград. А то није била тако лака ствар. Лебип-ефендија је стално понављао да турска влада „нема ништа да врати Србији“.

Тако су јасне одредбе хатишерифа о повраћају одузетих нахија и о исељењу Турака из Србије, остале неизвршене све до краја 1832 године.

Отмица браће Вренчевића

Успех босанских незадовољника био је кратког века. Користећи се размирицама, које су се изродиле међу њима, турска влада је, у лето 1832 год., успела да их савлада и Градашчевић је пребегао у Аустрију (у јуну). Приликом те победе велики везир је укинуо читлуке (агалуке) у Јадру, Рађевини и Старом Влаху, поверио Србима скупљање свих дажбина и забранио Турцима да у народ излазе и да га угњетавају. Али, велики везир, није имао времена да такав ред заведе и у осталим крајевима који су спадали у одузете нахије, а у којима су читлук-сахибије биле још несносније. То је нарочито важило за крајеве крушевачки, параћински, ражањски и алексиначки. Разни турски изгреди изазвали су велико незадовољство међу тамошњим Србима. Такав један случај довео је до крупних догађаја.

Два муслимана, браћа Вренчевићи, отели су били, средином децембра 1832 год., две Српкиње, сестре од стрицева из села Мозгова, у околини Крушевца, затворили их у своје хареме и превели их у ислам. Родитељи тих девојака и сељаци из тога краја протествовали су против те отмице, доставили су ствар кнезу Милошу и затражили његову помоћ. Милош је ту молбу оберучке примио.

На потстак из Србије сељаци су се побунили најпре у крушевачком, а затим и у параћинском, ражањ-

ском и алексиначком крају. Они су тражили помоћ од кнеза. Милош им је јавно саветовао да Турке не дирају, него да се жале вишој власти, обећавајући им да ће помоћи њихову жалбу, а потајно им је поставио судије и капетане који су имали да одрже ред и мир.

Извештај који је кнез послао депутатима о тој отмици и о побуни народа стигао је у Цариград баш на дан битке код Коње, у којој су египатске трупе победиле турску војску и заробиле великог везира, Решид-пашу. Та победа отворила је непријатељу пут за Цариград и изазвала велики страх међу Турцима.

Муса-ефендија кога је турска влада одмах послала, стигао је, 20 јануара 1833 год., у Крагујевац. Милош је настао да за Србе задобије београдског везира, а преко њега и самог комесара. За ту услугу обећао му је 25.000 гроша. Везир се одазвао његовој жељи. Девојке су, 7 фебруара, доведене у Београд. Милош је тада турском комесару већ био дао на поклон 5.000 гроша.

Чим је утврђено да су силом одведене и потурчене, а да су остале хришћанке, суд их је одмах ослободио и предао Србима.

И ако је од стране руског цара добио позив да се уздржава од свега што би могло бити непријатно турској влади, Милош је стекао уверење да само претњама и буном може добити одузете нахије.

Међутим кад је мало касније велика опасност за Турску од стране Египћана прошла, министар иностраних послова је одједанпут изјавио српским депутатима да се границе Србије не могу одредити, и да би сваки покушај у томе погледу наишао на несавладљиве тешкоће.

Повраћај одузетих нахија

Видећи да посредовање руске владе није довољно одлучно и да српско питање неће бити скоро решено мирним преговорима, и знајући да је Турска остала без војске и да јој није до рата, српски депутати у Цариграду дошли су до уверења да ће бити најбоље да кнез по свом плану заузме одузете нахије и да, на тај начин

принуди Русију и Турску да српске ствари коначно уреде. „Турци — писали су они кнезу — нису ни онако сад у стању војевати с киме, а Русу зар неће поднети образ бити нас и покоравати. Било би као с Мехмед Алијом: што узео, задржао; што искао, дали му, пак се лепо мир закључио“.

Већ почетком маја Милош је својим повереницима у одузетим нахијама, које су још биле под турском влашћу, наредио да побуне народ против тамошњих Турака. Устанак је плануо 8 маја, у Сврљигу, сутрадан у Црној Реци и у Бањи, а затим у гургусовачком (књажевачком) и зајечарском крају. Убрзо по том побунили су се и Срби у Крајини, и постављене су судске и полицијске власти у свим тим крајевима.

У исто време јавио је и депутатима у Цариград, да су Турци изазвали nerede и да је он заузео нахије. „Није већ више 12 нахија у Србији — писао им је он — него 18. Све то једним је одушевљено духом; све се то братски изљубило и једно другом тврду веру задало, да ће се до капље крви бранити, ако би ко свето им обећано присаједињење свију предела у једно нарушити хтео“.

Петог јуна стигло му је у Крагујевац извешће од депутата из Цариграда, да је турска влада, на састанку који је, 28 маја, одржала с руским послаником, пристала да се Србији даду границе, по карти коју је израдио руски комесар, Коцебу. Оно је изазвало велико одушевљење и тај важни догађај прослављен је у целој Србији благодарњем у црквама и народним весељем. Десетог јуна кнез је прогласом објавио народу да су свих шест одузетих нахија присаједињене Србији.

Питање о Турцима у Србији

Међутим на састанку од 25 маја, на коме је дала пристанак на коначно присаједињење одузетих нахија, турска влада тражила је да Русија, у накнаду за то, учини уступак Турској, у погледу Турака који су становали у Србији. Према одредбама оделитог акта Акерманске конвенције и хатишерифа од 1830 год., Турци који

су живели у селима и паланкама (варошицама) имали су да продаду своја добра и да се иселе из земље, а Турци који су становали у варошима поред градова, имали су, такође, да продаду своја добра и да се или населе у градовима, као њихова војна посада, или да се иселе из земље. Турска влада тражила је од руског посланика да се Турцима из села и паланака остави за сеобу рок од шест година, а да Турци из вароши поред градова остану и даље где су. Како су посланику упутства из Петрограда препоручивала умереност у тумачењу уговора, он је после састанка известио турску владу да јој за иселење Турака из Србије може остати рок од четири године.

Разлози које су депутати давали против тога, били су веома јаки, али нова руска политика према Турској захтевала је да се султану учини тај уступак.

Питање о Турцима у Београду заинтересовало је било и самог султана. Он је изјавио готовост да се лично обрати писмом цару Николи и да га замоли да то питање реши у корист Турака.

Русима је у том тренутку било стало само до тога да приведу крају преговоре које су водили с Турцима за закључење једног тајног, савезног уговора, по коме би мореузи били отворени њиховој ратној морнарици и који је у њиховим очима био од огромног значаја за будућност Русије, и стога су били расположени да задовоље жељу султанову у погледу београдских Турака. Тај је уговор закључен, 8 јула 1833 год., у Ункијар-Скелеси.

Одлука руског цара о београдским Турцима стигла је у Цариград, тек почетком септембра. Као што се могло предвидети, она је била повољна по Турке. Политика очувања Турске, коју је цар био усвојио, налагала му је да турској влади не наметне један услов, који би шкодио угледу султанову. На основу тога цар је одмах задовољно жељу турске владе, да Турци који станују у вароши Београду могу ту и даље остати, и да за њих не важе одредбе којима је предвиђено исељавање Турака из целе Србије.

Чим је ту одлуку примио руски посланик је затражио од министра иностраних послова један састанак,

ради коначног уређења српског питања. Тај је састанак одржан, 17 септембра, и тада је, на предлог руског посланика, усвојено: 1) да Турци, који су становали у вароши Београду, остану где су, под условима које су српски депутати раније поднели, с том изменом да се шанац варошки не руши, али да се Турци изван шанца не могу ни у што мешати и да се Србима даду две варошке капље (улаза); 2) да се Турци који живе у околини Сокола (тринаест села са преко 300 породица) иселе, по могућности још те године, али свакако пре рока од пет година који је остављен муслиманима настањеним по варошима уз градове; да се сруши Ћуприја и сви шанчеви у присаједињеним крајевима, осим Адакала и Кладова. Поред тога и годишњи данак, који је Србија имала да плаћа султану, био је тада утврђен. Захваљујући поклону од 200,000 гроша, који су депутати учинили министру иностраних послова, данак је сведен на цифру од 2,300.000 гроша, с тим да турска влада из те суме плаћа спахијама накнаду за њихове приходе од добара који су имали да припадну Србима. Напослетку султан је решио да се данак плаћа у турским грошевима, што је претстављало знатну уштеду за Србе, пошто је било извесно да ће вредност турског новца падати.

На тај начин решена су била сва главна питања. Остало је да се хатишериф напише.

Обележавање граница Србије

Гласник који је носио хатишериф стигао је, 4 децембра, у Крагујевац.

Како је у српском интересу било да се одмах обележе и приме границе присаједињених нахија, кнез је, 22 децембра, одредио два комесара и наредио им да оду у Видин и да с турским комесарима, које ће тамошњи везир одредити, сврше тај посао. Издао им је опширна упутства за рад и дао им карту граница, коју је 1831 год., израдио руски комесар, Коцебу.

Комесари су почели посао 29 децембра 1833 год., у Видину, а завршили су га, 6 фебруара 1834 год., на ушћу

Дрине у Саву. После два дана отпутовали су, на позив кнежев, за Крагујевац, да присуствују отварању скупштине.

Да би народу могао што свечаније саопштити садржину хатишерифа, кнез је био сазвао у Крагујевац скупштину „старешина и кметова главних“. Она је отворена 13 фебруара 1834 год. Како су тога дана по подне стигли и српски комесари који су обележили нове границе, заједно са Ћешиф-агом, турским комесаром, кнез је наредио да чланови скупштине дођу пред цркву. Као и увек раније Давидовић је прочитао једну опширну кнежеву посланицу. Њоме је кнез известио чланове скупштине да су хатишерифом утврђени сви односи између Србије и турске владе и додао је да је дужност и њему и народу да се покажу достојни добивених слобода. Затим су објашњене важније одредбе хатишерифа, изражена захвалност Богу, султану и цару Николи, а напоследку „нису остали без возгласа: „вечнаја памјат“ ни она браћа Срби, који су од 1804 до 1813 год., ни они који су 1815 и 1833 год. пали за Отечество, на бојишту, свиколици, ког времена, имена и чина били да били“.

Али питање о границама није било још у ствари свршено. Комесари су их обележили кољем у равницама, а зарезима на дрвећу у шумама. По отопљењу снега требало је на место коља подићи хумке, а шуме прокрчити да се граница обележи. Тај посао ишао је већ много теже, јер су га муслимани почели насилно ометати.

Знајући да се не може надати никаквој помоћи од турских власти, кнез је одмах решио да питање о исељењу Турака из Србије уреди такође силом оружја.

Али остала су два села, мали Зворник и Сакар, „под топовима“ великог Зворника, која нису могла бити исељена. Дуж Дрине су постављене јаке страже, а затим, у новембру 1834 год., прави војнички кордон.

Међутим употреба оружја против Турака изазвала је у Цариграду нерасположење према Србији. Турска влада је одмах одредила комесара да изврши истрагу. Али ни кнез Милош није остао скрштених руку. Да би загладио ствар, наредио је одмах депутатима у Цариграду да министру иностраних послова ставе на распо-

ложење потребну суму новаца за султана и турске великодостојнике. У исто време писао му је и лично и извинио му се за тај догађај. Министар је одмах дао савет депутатима да султану поднесу 150.000 гроша као дар приликом удадбе његове кћери, Салихе, и 25.000 гроша зету султановом.

Сам министар добио је за свој труд четрдесет хиљада гроша. Што се тиче турског комесара, кнез му је дао 25.000 гроша и он је одмах обећао да ће влади поднети повољан извештај по Србе. Исти такав извештај поднео је и видински везир Хусејин-паша. За услуге које је он учинио Србима, приликом одређења граница добио је од Милоша 280.255 гроша, а Ага-паша видински 24.000 гроша.

Наскоро затим велики везир је јавио кнезу да му је насилно исељење Турака „опроштено“, с тим да им Срби исплате оштету за имање, коју ће једна мешовита комисија проценити.

Тако је, напослетку, кнез Милош успео да Србију прогласи за Кнежевину, да је готово потпуно ослободи турског становништа, и да јој осигура границе, које је крвљу својих синова, за време Карађорђева устанка, била задобила.

I Кнез Милош напушта Русију и прилази Великој Британији

Милетина буна

Добијањем шест нових нахија 1834 год. од Турске, завршена је била Милошева борба за ослобођење Србије. То је уједно и последњи његов успех и у спољашњој и у унутрашњој политици.

Милош је 1834 год. био на врхунцу своје моћи и славе. Његов углед у земљи био је врло велики. Народ је био задовољан што је Милош најзад успео да срећно и корисно по Србе реши питање оних крајева који су за време Карађорђево чинили саставни део Србије. На фебруарској скупштини 1834 год., после прочитаног царског хатишерифа о присаједињењу нових шест нахија Србији, народ је дуго клицао кнезу Милошу и руском цару Николи I. Међутим, то добро народно расположење према кнезу није дуго остало. Само неколико месеци доцније он је имао против себе најистакнутије своје чиновнике и велики део народа. А 11 месеци после фебруарске скупштине, незадовољство кнежевих противника манифестовало се у једној великашко-народној буни, познатој у нашој историској литератури под именом „Милетина буна“, по имену главног вође бунтовника, сердара расинске области — Милете Радојковића.

Пошто је изједначио границе своје државе са границама Карађорђево Србије, Милош је у главном остварио свој програм спољашње политике. Србија се после тога све до 1878 год. развијала у тим границама. Сад је он морао сав да се посвети унутрашњој политици, тј. пи-

тању унутрашње организације Србије. На то су га гониле саме економске и политичке прилике у народу. Његовим начином управљања, унутрашњом административном организацијом и економском и финансиском политиком били су незадовољни и великаши и народ. То њихово незадовољство почело је избијати на јавност наскоро после фебруарске скупштине 1834 године.

Незадовољство великаша према Милошу било је економско-политичке природе. Великаши у Србији, Милошеви први помагачи и пријатељи, били су незадовољни његовом економском политиком. Одласком турских спахија из Србије 1830 год. остала су слободна велика имања. Српски великаши су, изгледа, тражили од кнеза да се у Србији заведу спахилуци, слични онима који су постојали у то доба у Влашкој, а они да постану њихови сопственици. Милош није хтео на то пристати. Он није желео дати могућности својим великашима да много ојачају и да му једнога дана, као такви, постану опасни. С тога је велика турска имања раздао сељацима, истичући да земља припада ономе ко је обрађује. Делећи спахијска имања сељаку, Милош је постигао двоје: везао је сељаке чвршће за себе, и избегао економско и политичко снажење великаша који би му једнога дана могли постати опасни такмаци за власт.

Пошто нису успели да добију велике поседе, великаши су гледали да утврде и обезбеде своје положаје у административној служби и да добију већег удела у власти. Они нису били сигурни колико ће који остати на положају што га је заузимао. Код Милоша није било ништа сигурно; са највишег положаја долазило се на најнижи и обратно. Један његов савременик каже: „Најпостојанија ствар у Србији је непостојанство чина кнежевог чиновника. Ко је данас велики, сутра може бити мали чиновник и обратно; и који је јуче у војеној служби био, данас је у цивилној. Полицајац ујутру, пред ноћ бива кнежевски ађутант а сутра магистратуални персона или економически надзиратељ“. По Вуку Караџићу, за време Милоша било је људи који су прошла све положаје у служби од највишег до најнижег и

обратно. Поред несигурности положаја постојала је и несигурност места службовања. И не само да је Милош без велике кривице отпуштао из службе и често премештао грађанске и војне чиновнике, већ је то исто радио и са свештеницима. Интересантан је случај проте Симе из села Забојнице у нахији крагујевачкој. Он је „најпре кренут из Забојнице у Тополу, из Тополе у у Шабац, из Шапца у Крагујевац, из Крагујевца у Пожаревац, из Пожаревца у Београд, а из Београда јесенас у Смедерево, где мислим да нема сад ни протопопијата па ни нурије“.

У борби са Милошем за учешће у власти, великаши су налазили ослонац у султановом хатишерифу од 1830 год. Чланом другим овога хатишерифа Милошу је дато право да у име Порте управља унутрашњим делима земље „и извршеније дијела биватиће са соутицањем скупштине састављене из поглавара земље“. Међутим, у члану 15 истога хатишерифа детаљно је изнето каква треба да буде та скупштина старешина. То би био Савет, чији чланови не смеју бити кажњени ни збачени док се не докаже њихова кривица, било према Порти, било према земаљском уставу и законима. С тога су се великаши, у својој борби против кнеза, стално позивали на члан 15 хатишерифа, захтевајући од Милоша да га испуњава. Овај члан ушао је у хатишериф на захтев Русије која је желела да помоћу Савета ограничи кнежеву власт и моћ.

Сељаци су били добили земљу од Милоша, али не беху сигурни да им је он неће једнога дана поново одузети и дати другоме. О томе су у народу почеле кружити разне вести. Тако се говорило да ће се понова успоставити спахилуци у корист виших државних чиновника. Изјава Милошева на фебруарској скупштини 1834 год. „да је спахилук за увек уништен у Србији, и више се неће успоставити ни под којим видом“, није задовољила народне старешине. Сличне изјаве Милош је давао и раније, а народ је знао да његова дата реч није много вредела. Сељак је желео да се то његово право на неки начин озакопи и да он доиста постане стварни

сспственик добивене земље. Народ је, исто тако, био незадовољан Милошевом управом због великог данка и кулука. Стога је тражио да му се данак смањи а кулук или укине, или сведе на најмању меру. И најзад, сељак је захтевао да му се дозволи бављење трговином и да пуна економска слобода.

Дакле, и великаши и народ били су незадовољни начином Милошеве управе. Сељаци су нарочито желели да им се да правна сигурност, тј. да им се законима загарантује лична и имовна безбедност. А великаши су особито тражили да им се обезбеди учешће у земаљској управи. Милош је тако био приморан да донесе извесне законе. Међутим, ни спољашњи положај земље није био за њега ништа бољи. Порта и Русија, које су, на основу разних уговора, имале право да се мешају у српске унутрашње ствари, желеле су да Милош донесе што пре законе о унутрашњем уређењу земље.

Са доношењем закона кнез је одуговлачио. Великаши су постали нестрпљиви. Њима није више било до чекања. Крајем месеца децембра сакупили су се они у Крушевцу на весеље у кући Стојана Симића — крштење Стојановог сина. Милош је, као кум, послао жену Љубицу и сина Михаила да га заступају. Поред браће Симића, Алексе и Стојана, у Крушевцу беху окупљени још: Милета Радојковић, Аврам Петронијевић, Милосав Ресавац, Ђорђе Протић и брат Хајдук-Вељков, Милутин Петровић-Ера. Ту су се водили дуги политички разговори, а као резултат тих разговора била је одлука да се народ дигне на буну против самовоље и неограничене власти кнеза Милоша, и да од њега тражи да донесе устав. Међутим, план о припремању и извођењу буне откривен је по Љубичином одласку из Крушевца. Милош је добио у Пожаревцу глас о припремању буне који га је поразио у толикој мери, да је једно време помишљао и на бегство из Србије у Аустрију. Од те намере одвратио га је Коца Марковић. Преко писама кнез је ступио одмах у везу са Томом Вучићем, Симом Паштрмцем и Димитријем Давидовићем у Крагујевцу, тражећи од њих да га обавесте шта знају о припремању

ДИМИТРИЈЕ ДАВИДОВИЋ
(1789—1838)

буне. Ова тројица су га неколико дана, док се побуњеници нису умирили и кућама разишли, стално и тачно обавештавала о догађајима који су се одигравали.

Организатори буне, чувши да је њихов план показан, на брзу руку прикупе нешто људи и пођу Крагујевцу. Највећи број људи водио је Милета Радојковић, а уз њега су још били: Милосав Здравковић, Аврам Петронијевић, Ђорђе Протић и Ранко Мајсторовић. Кад су се побуњеници 8 јануара 1835 год. примакли Крагујевцу, и пошто су изјавили „да нису никако ради газити у крв“, и да од њихове стране „неће пукнути пушка“ само да се с друге стране то не учини, позвали су Вучића на договор. Вучић се одазове позиву, оде вођама бунтовника и са њима направи споразум: он њих да пусти у варош — у авлију Народног суда — а у кнежев конак да не улазе, стављајући им до знања да ће се он, ако би они (бунтовници) покушали доћи у кнежев конак, са њима тући „докле и он и један гардист траје“. Тако су бунтовници мирно, у највећем реду, истог дана ушли у Крагујевац и отишли у авлију Народног суда. Вође бунтовника дале су митрополиту и претставницима власти у Крагујевцу изјаву, да они не мисле ни кнезу Милошу ни његовој породици „зло ни безчастије“, по да су зато овамо дошли, да „о благу свију Вас, а и о благу народа, и о собствени своји личности благу совјетују се и Вашој Свјетлости представе писмено“.

Кнез Милош је, изгледа, био уверен да су бунтовници од њега моћнији, па због тога није одлучио да буну оружаном силом угуши. Поред тога, он се бојао да се Турска и Русија не уплету у ово питање, јер је унапред знао да ће крајњи резултат испасти на његову штету. Да би турској и руској влади одузео могућност интервенције у постојећим догађајима, требало је питање буне што пре ликвидирати. Стога се Милош решио на компромис. Већ 8 јануара он је писао „Суду окружја крагујевачког“ да објави свакоме: „да ће се главна Скупштина држати у Крагујевцу о Сретенију, да ће се ту разговор обширни водити о свему, што се год тичало буде Устава Државе наше, за народ, за чиновнике,

за порез, за кулук..." То што је Милош изјавио да ће учинити, било је у ствари оно, што су бунтовници тражили „да уговоре с Његовом Свјетлости нужне уредбе земаљске с којима ће се лична безбедност и неповредимост имања утврдити“. Стога су се народ и великаши, пошто су им Сима Паштрмац и Димитрије Давидовић, 10 јануара, саопштили кнежеву изјаву од 8 јануара, разишли кућама.

Сретењски устав

Коначно измирење између великаша и кнеза Милоша, на коме је доста радила и књегинја Љубица, учињено је по кнежевом доласку у Крагујевац, 16 јануара. Сутрадан је то измирење утврђено обостраном заклетвом у крагујевачкој цркви пред Јеванђељем. Кнез се заклео „да ниједног од вођа буне неће глава заболети“, а Радојковић, Симић, Петронијевић, Протић и Ресавац „да остају кнезу верни и послушни и привржени и прави синови“.

Милош је морао попустити и прихватити захтев покретача буне, да даде народу извесне законе. Већ 11 јануара кнез је обавестио неке народне старешине у унутрашњости да ће се на Сретење, 2 фебруара, одржати у Крагујевцу народна скупштина, и да је буна у народу сасвим умирена. Као последица буне био је Сретењски устав, који је прочитан народним претставницима 3 фебруара 1835 год. и од њихове стране усвојен.

Милетину буну кнез је хтео нетачно приказати Турској и Русији. Свој намеравао пут у Цариград он је овим двома силама претставио као главни узрок буне. По Милошу, народ се, тобоже, побунио у жељи да му спречи одлазак у Цариград, у времену кад је, због опасности која је претила Србији са босанске границе, било потребно његово присуство у земљи. У ствари, Милош је на овај начин хтео да сакрије да је Милетином буном био приморан дати народу устав којим је ограничавана његова власт. Међутим и турска и руска влада биле су добро обавештене с правом узроку буне, и то су преко својих претставника ставиле до знања

Милошевим депутатима у Цариграду. Порта је одмах послала у Србију Ибрахим-Наби-ефендију да се на лицу места обавести о догађајима у борби између кнеза и великаша који су тражили устав, и да се стави на страну овог првог. У том духу било је написано и писмо руског претставника у Цариграду, Бутењева, Милошу, које му је овај послао по Наби-ефендији.

Сретењски устав задовољио је и народ и великаше. Њиме је била загарантована и лична и имовна безбедност и учињене сељаку велике олакшице при плаћању пореза и давању кулука. Великашима, пак, устав је обезбедио и осигурао активно учешће у власти. Јер одмах после његова обнародовања, вође Милетине буне добиле су највеће положаје у административно-управној служби; неки су постали министри а неки државни саветници. Дакле, у устав је ушло доста онога што је било народна потреба и што је народ захтевао, али је исто тако Давидовић у њега пресадио много што шта из француских конституција, што није одговарало ни развоју културно-просветних прилика у земљи ни политичком васпитању српског народа.

Доносећи Сретењски устав Милош није водио рачуна како ће он бити примљен од Турске и Русије, које су, на основу Једренског уговора и султановог хатишерифа од 1830 год., имале право да тумаче нашу унутрашњу аутономију. Обадве силе биле су против Сретењског устава. Њима се придружила и Аустрија. У критици новог устава, вероватно по инструкцијама владе у Петрограду, нарочито се оштро показао руски претставник у Цариграду, Бутењев. Он је оптужио српске великаше да су направили „француско-швајцарску конституцију,“ и говорио да се у Србији праве „револуционарне конституције“. Доношење устава, по мишљењу Бутењева, био је незаконит посао, а садржина његова се није слагала ни са положајем и дужностима Срба према Порти, ни са повластицама које је Русија уживала у Србији. Руска влада послала је у Србију барона Рикмана, свога конзула у Влашкој и Молдавији, да кнезу Милошу докаже неопходност укинућа устава, да

се на лицу места обавести о протеклим догађајима и расположењу народа, и да утиче на Милоша да се измири са противницима.

Порта је била противна Сретењском уставу, али му није придавала онолику важност као руска влада. Она је више радила на томе да Милоша доведе у Цариград, па да, у споразуму са њим, регулише питање унутрашње управне организације у Србији. А да би колико толико дала доказа своје наклоности према њему, сменила је дотадашњег управника београдске тврђаве, Вецид-пашу, који је био у врло рђавим односима са кнезом Милошем, а на његово место поставила Јусуф-пашу.

Доведен у теснац од руске и турске владе, Милош им је признао све што се у последње време догађало у Србији, само је сву кривицу за то бацио на великаше. Он се бранио како устав није дао драговољно већ му је наметнут. Постојала је опасност да избију нeredи у целој земљи, а они су могли врло лако да се извргну у револуцију. Да би то избегао, морао је дати устав. Али како руска влада налази у уставу неке одредбе незгодне и непотребне за Србе, кнез се обавезује да изврши у њему све потребне измене, молећи Бутењева да га у томе помогне саветима и сарадњом. Милош је, исто тако, обавестио руског претставника у Цариграду како се нада да ће, помоћу Турске, Русије и Аустрије, успети да се неосетно ослободи окова (устава) који су му наметнути. Дакле, Милош не само што се није опирао захтеву руске и турске и настојању аустриске владе да устав укине, већ је заобилазно тражио да га у томе помогну. Стога је, са највећим задовољством, услед протеста Русије и Турске, марта месеца 1835 год., суспендовао Сретењски устав. После тога од Сретењског устава остао је још само назив Државног савета, раније званог Народни суд, и порез од 6 талира.

Пут кнеза Милоша у Цариград

После суспендовања Сретењског устава кнез Милош је одлучио да путује у Цариград. Циљ његовог пута у турску престоницу био је двоструке природе. С једне

стране он је желео да својим доласком у Цариград покаже султану своју и народну покорност; да подигне углед Србије код суседа Турака и у Европи; да обавезе Порту на поштовање повластица датих Србима разним хатишерифима и да удовољи Русији. С друге, пак, стране надао се да, у договору с Портом и руским претставником у Цариграду, реши нека унутрашња српска питања, а нарочито питање устава.

Милош је 9 јула 1835 год. пошао из Пожаревца за Цариград. Уз пут, у свим местима кроз која је прошао са свитом, указиване су му велике почести од стране турских власти. У Цариграду је свечано дочекан. Турска влада му је, за све време бављења, указивала особиту пажњу и почаст. Био је примљен веома свечано од султана и високих државних чиновника који су га обдарили великим и скупим поклоницама. Са своје стране, Милош је неким турским великодостојницима дао замашне суме новаца. Почетком октобра пошао је натраг у Србију, и 17 новембра стигао у Пожаревац.

Приликом Милошове посете султану вођен је међу њима разговор и о Сретењском уставу. Српски кнез је уверавао султана да устав није никако ступио у важност. Сву кривицу за његову садржину бацно је на Давидовића. По Милошевој изјави аустриском посланику у Цариграду, Давидовић је признао барону Рикману да је устав радио по угледу на француске законе који су му били при руци. Све гласове што су кружили о великом поверењу које Давидовић ужива код српског кнеза, Милош је одлучно побијао и доказивао аустриском претставнику да га је потпуно удаљио од вођења послова у Србији.

Између Милоша и чланова турске владе било је речи и о данку који Србија даје Турској. Порта је покушавала, заобилазно, да данак повећа, али је Милош вешто успео да то избегне и да данак остане колики је био раније, 2,300.000 пијастри. Онда је турска влада покушала да на други начин повећа давања Србије Турској. Приликом опроштајне аудијенције код њених чланова и других високих великодостојника, Милошу је стављено до знања, да би султану било врло пријатно

ако би српски кнез пристао да оправки тврђаве које се налазе у Србији. Милош је и овога пута успео да се извуче и да не прими никакву обавезу. Сматрао је да би за оправку свих тврђава у Србији било потребно око десетак милиона пијастри. И што је главно, он је, сасвим правилно, схватио да би његов пристанак на предлог турске владе у ствари значио радити против својих личних интереса. Јер оправком турских тврђава српским новцем, дао би Турцима „потребно оружје“ које би они једног дана могли употребити против самог њега. Он је тражио од Порте да најхитније размисли о могућим сретствима за васпостављање реда у оном делу Босне који се граничи са Србијом. Као најефикасније средство да се то постигне, кнез је предлагао Порта да одмах из тих крајева опозове недисциплиноване војнике-домобранце и замени их регуларним трупам.

Са аустриским претставником у Цариграду, Штирмером, Милош се састао неколико пута. На тим састанцима вођени су разни политички разговори. Аустриски претставник се распитивао о Сретењском уставу. Кнез је Штирмера уверавао да ће у Србији у будуће ићи све по старом и да је Давидовићев устав постојао само на хартији. О покренутом питању пловидбе Дунавом није се могло ништа конкретно закључити, пошто Штирмер није имао потребне инструкције од бечке владе. Главни предмет разговора било је питање регулисања пограничних неспоразума између српских и аустрискских власти и установљења аустрског конзулата у Београду.

Оснивање свога конзулата у Србији аустриска влада је правдала живим трговачким везама Србије са Аустријом и великим бројем својих поданика у српској кнежевини. Милош је био противан намери аустриске владе. Он је у будућем аустрискском конзулу у Србији гледао контролора свога рада и својих поступака, који би о свему обавештавао бечку владу. И ако је био противан оснивању аустрског конзулата, Милош то није смео отворено казати Штирмеру. Он, тобоже, није имао ништа против оснивања конзулата, али се бојао да то не да повода француској и енглеској влади за оснивање њихових конзулата у Србији, а њихови би агенти сво-

јим либералним и демократским идејама могли револуционирати српски народ. Намера овакве Милошеве изјаве била је јасна. Оснивањем аустриског конзулата у Србији даће се могућност да то исто учине Енглеска и Француска. Конзули и други чиновници ових двеју држава, са службом у Србији, ширили би напредне и демократске идеје међу српски народ и припремали га на револуцију. А кад једног дана избије револуција у Србији, она се може раширити и међу Словене који живе у пограничним аустриским покрајинама. Да до тога не би дошло, аустриска влада треба да одустане од своје намере.

Доцније је Милош попустио, јер се вероватно обавестио од турских државника да Porta неће моћи одбити захтев аустриске владе. Кад је кнезу Милошу другом приликом Штирмер опет говорио о овом питању и износио разлоге који су ишли у прилог извршењу аустриског захтева, кнез му је само скренуо пажњу на свој положај, зависан према Русији и Турској, и обећао да ће учинити све што буде зависило од њега да се оствари намера аустриске владе. При своме поласку из Цариграда, он је сам замолио аустриског претставника да ради код Порте за повољно решење овога питања. Турска влада је, децембра 1835 год., обавестила султана о молби бечког двора. Султан је уважио молбу и Porta је одмах о томе обавестила бечки кабинет који је у пролеће 1836 год. установио у Србији свој конзулат. За првог конзула постављен је Хрват Антоније Михановић, дотадашњи чиновник у министарству спољних послова. На оснивању аустриског конзулата у Србији ми смо се задржали мало више због тога, што је то био први конзулат који је установљен у Београду, и што је његово оснивање дало повода и другим страним државама: Енглеској, Русији и Француској да доцније учине то исто.

Оснивање енглеског конзулата у Србији

По повратку из Цариграда Милош је, изгледа, унеколико променио свој дотадашњи начин управе; у опхођењу са људима постао је обазривији и предусрет-

љивији. Ипак, то није имало никаквог утицаја на великаше. Они су и после укидања Сретењског устава наставили започету борбу против кнеза. Били су развили живу акцију у народу и код чиновника. На чело Милошевих противника ставио се његов брат Јеврем, а симпатисала им је и кнегиња Љубица. Приласком и Томе Вучића-Перишића табору кнежевих противника њихова ствар је много добила. Вучић је био још једини од великаша који се до 1836 год. налазио на Милошевој страни. Он је добро стајао код сељака, а уз то је био и смелији и одлучнији од осталих великаша. Кнежеви противници поделили су се на два дела: Стојан Симић и Ђорђе Протић, због страха од Милоша, склоне се у иностранство и почну радити код руске и турске владе против њега, оптужујући га као тиранина и великог насилника, а Вучић, Јеврем Обреновић, Петропијевић и остали наставе своју акцију у земљи. Симић је живео у Букурешту а Протић је путовао по Аустрији, Влашкој и Турској. Године 1837 једно време у иностранству су били Вучић и Јеврем. Они су својим оптужбама руској и турској влади потпомогли започету акцију Протића и Симића. За време Вучићевог боравка у иностранству, крајем априла 1837 год., Стефан Стефановић је ишао у Оршау и састао се са њим. Циљ њиховог састанка био је разговор о акцији против кнеза Милоша. Првога августа 1837 године Јеврем из Мехадије извештава тајно Стефановића како су он и остали великаши у иностранству чули „да у Србију иде нека комисија из Цариграда“. Јеврем пита Стефановића да ли он што о томе зна, моли га да се о свему тачно извести и њега опширно обавести.

Великаши у Србији у своме раду против кнеза налазили су потпору код аустриског конзула у Београду, који је био у врло добрим односима са Милошевим братом Јевремом. Акцију својих противника у иностранству Милош није могао сузбити. У Србији, пак, он је успевао да спречи њихов рад, али није могао да искорени незадовољство народа без већих унутрашњих рефорама. Милош је био вољан да озакони народне жеље и потребе, али и противан испуњењу великашких за-

хтева, које је подржавала руска влада. Он је пристајао да законима осигура народу личну и имовну безбедност и да му омогући учешће у јавним пословима, али је био одлучно противан установи Савета, чије чланове не би могао сам сменити. Требало је, дакле, захтеве народа одвојити од захтева великаша и на тај начин разбити великашко-народни фронт. Милошу то није било могуће учинити. Реформе, што их је имао извести у унутрашњој организацији земље, зависиле су од турске и руске владе. Њему је било познато да руска влада неће никада одобрити реформе у којима се не би налазила установа Савета са доживогним и непокретним члановима. Стога је одуговлачио са доношењем закона, очекујући, вероватно, боље прилике за остварење својих жеља. У очекивању тих прилика он је морао примити борбу и са великашима и са руском владом. За то му је требало помоћи. У борби против великаша у земљи он је рачунао на власт, а у борби против Русије била му је потребна помоћ неке стране силе која ће потпуно стати на његову страну и супротставити се раду руске владе у Цариграду. Такву помоћ он је нашао код енглеске владе са којом је ступио у везу преко њеног конзула у Београду 1837 године.

Енглеска влада је, почетком 1837 год., затражила дозволу од Порте за оснивање свога конзулата у Београду. Међутим, аустриска влада, којој није ишло никакo у рачун оснивање једног новог конзулата у Београду, покушала је на Порти да осујети намеру Енглеске. Она је доказивала да ће за мир у Србији и за турске интересе бити врло штетно и опасно прихватити захтеве енглеске владе. Да би у својој акцији што боље успео, аустриски канцелар Метерних позвао је и петроградски кабинет на заједничку сарадњу против енглеског захтева. Метернихов предлог руска влада је прихватила, само је одмах у почетку изјавила да ће цела акција у том правцу претрпети неуспех, јер она не види начин којим би се могао осујетити енглески план. Као год што је дато право аустриској влади за оснивање њеног конзулата у Србији, то исто право мора, на основу разних уговора између Енглеске и Турске, добити и

енглеска влада. Акција бечког двора потпомогнута руским на Порти против енглеског захтева, остала је неуспешна. Порта је преко свога претставника Пертев-паше изјавила Штирмеру, да она потпуно одобрава мишљење кнеза Метерниха да ће енглески конзул у Србији бити пропагатор либерализма и демократизма, „али треба бити искрен па признати ко је дао повода за оснивање енглеског конзулата у Србији? Ви, тј. аустриска влада својим наваљивањем на Порти да добије дозволу за оснивање свога конзулата у Србији. Ми смо се у своје време старали да одвратимо аустриску владу од њене намере, предочавајући јој да ће њен пример узети Француска и Енглеска као повод да то исто учине. Ви нас тада нисте послушали. Турска влада нема могућности да одбије захтев енглеске владе, јер ће се она позвати на разне уговоре између ње и нас и навести као пример оснивање аустриског конзулата у Београду“. На крају Пертев-паша је тражио од Штирмера да му каже искрено, у поверењу, шта би он учинио у овом случају и какав би одговор дао енглеској влади да је на његовом месту. После тога, пошто је султан дао свој пристанак, Порта је одобрила оснивање енглеског конзулата у Београду. Крајем маја 1837 год. у Београд је дошао први енглески конзул, пуковник Хоџес, и узео управу конзулата у своје руке. Као последица оснивања енглеског конзулата у Београду, дошло је исте године прво до оснивања руског конзулата у Оршави, са задатком да прати догађаје у српској кнежевини, а 1838 год. у Србији. Године 1839 и француска влада је установила свој конзулат у Београду. И против његовог оснивања аустриска влада је, уз помоћ руске владе, водила живу акцију на Порти, али у томе није имала успеха.

У време доласка енглеског конзула у Србију, Милош је био у затегнутим односима и са Русијом и са Аустријом. За руску владу је држао да је непријатељски расположена према њему још од времена његовог боравка у Цариграду и да жели да га обори. Због честих пограничних неспоразума између српских и аустриских власти и извесних питања која су се односила на ау-

стриске поданике у Србији, аустриска влада је била у рђавим односима са Милошем. Оваквим односима много је допринео својим нетактичним понашањем њен конзул Михановић, са којим је кнез био у свађи. Стога је потпуно разумљиво што је Милош са великим задовољством дочекао новог енглеског конзула, ступио са њим у ближе и пријатељске везе, и његовим посредством тражио помоћи за своју политику од енглеске владе. Милош је сада решио да се потпуно одвоји од Русије и да се наслони на запад, на Енглеску, и по могућству на Француску. Он је овога пута покушао у ствари да промени заштитника Србије, да га тражи на западу, што је нашло практичну примену тек 19 година доцније, на Париском конгресу 1856 године.

Енглески конзул приближио се толико Милошу, да је постао један од његових најоданијих пријатеља и најглавнијих саветника. Он му је давао савете и у погледу спољашње и у погледу унутрашње политике. Хоџес је препоручивао Милошу да изда законе који ће зајамчити народу личну и имовну безбедност и да се измири с противницима. Узео је био на себе улогу посредника за измирење кнеза и великаша. У спољашној политици Хоџес је саветовао Милошу да се ослободи великог утицаја Русије која је његов главни противник. Према Порти треба да се држи лојално и поштено, и да избегава све оно што би га довело са њом у сукоб. А са Аустријом да успостави везе лојалних суседа. Хоџес је све ово говорио у име енглеске владе, чија је политика на Балкану имала главни циљ сузбијање великог руског утицаја код хришћанских народа. Само, овде треба истаћи одмах једну ствар. Док је енглеска влада тражила од Милоша потпуно оцепљење од Русије, дотле му, у накнаду за то, није давала никакве обавезе са своје стране већ само савете. То је, уосталом, било у духу ондашње енглеске политике.

Мисија кнеза Долгоруког

Установљење енглеског конзулата у Београду и акција пуковника Хоџеса код кнеза Милоша против

Русије, дали су повода руској влади да пошаље свога изасланика у Београд. Руска влада изнела је овај предлог цару Николи који га је прихватио, и одмах послао у Србију свога ађутанта, пуковника кнеза Долгоруког, у специјалној мисији кнезу Милошу. Оваквсј брзој одлуци руског цара и његове владе допринели су доста извештаји руског конзула из Оршаве, Вашченка, и интриге Милошевих противника из иностранства. Кнез Долгоруки имао је да саветује Милошу измирење са великашима, давање народу разних закона, доношење устава у што скоријем времену и кнежево ослобођење од штетног утицаја енглеске владе и њеног конзула у Београду.

Вест о доласку Долгоруког у Београд окуражила је кнежеве противнике. За Милоша је она била непријатна. У страху да се Милош не уплаши, Хоџес му је одмах написао писмо, уверавајући га да у случају тешкоћа са Русијом може рачунати на потпору британске владе. Затим му је указао на корист коју би постигао ако би издао потребне законе о којима му је раније говорио: „закон о личној и имовној безбедности, уређењу општинском и потпуном укидању кулука“.

Налазећи се у оваквој тешкој ситуацији Милошу ништа друго није остајало него да прихвати Хоџесове савете. Законе о којима му је Хоџес говорио био је већ припремио, али се није могао одлучити да их објави. Верујући да ће и кнез Долгоруки тражити то исто што му је Хоџес предлагао, он реши да те законе објави. Објављење њихово кнез је учинио првог дана по доласку руског изасланика у Крагујевац, али га је антидатирао за неколико дана, да не би изгледало да је то учинио под руским притиском. Тим законским прописима од 4 тачке загарантована је лична и имовна безбедност грађана; дата је слобода трговине; данак је одређен да се плаћа у новцу, а кулук и сва давања „у натури“ уништавају се и, рачуноводство државно остављено је и даље под управу Савета а извршено одвајање приватних добара од државних. Ово Милошево обнародовање законских прописа није постигло жељени циљ, јер је дошло у великом закашњењу, кад су и великаши и на-

род били изгубили веру и у њега самог и у његову политику.

Долазак Долгоруког у Србију дао је повода кнежевим противницима да живље развију своју акцију. Они су на све стране говорили да је то њихов успех. Пре доласка царског изасланика у Крагујевац, 27 октобра 1837 год., и после његовог повратка из Крагујевца за Русију, великаши су га на појединим местима сусретали. Јеврем се састао са Долгоруким октобра месеца у Београду. Он је водио са њим дуг разговор, у коме му је изнео све „што нас разорие и несложне чини“. Пре Јеврема са Долгоруким се састао у Земуну Тома Вучић-Перишић. У разговору Вучић није изоставио „наравно ништа, неказано, што нам благостанија отечества и народа ради на срцу лежи, и назначивши му и ваџа тамо имена (Стефана Стефановића и других великаша, који су били у Крагујевцу) од којих може исто, као и од нас разумети“. Извештавајући о свему овоме Стефана Стефановића у Крагујевцу, господар Јеврем му каже како је уверен, да ће он и остали великаши у Крагујевцу искористити састанак са Долгоруким и употребити га „старателно и брижљиво на ползу народа и отечества“. Затим наставља: „поздравите дакле Аврама (Петронијевића), човек (Долгоруки) је ето тамо; забавиће се подуже може бити, имаћете времена, па му говорите, све што знате, и што за народ и отечество може добро и полезно бити. Настаните и одважни будите; немојте после да зажалимо, зашто нисмо ово и оно говорили! Ако се овом приликом опште не ползујемо; књаза и фамилију књажевску, народ и отечество на основанију постојаног вида правленија, не утврдимо, заиста и не надајмо се, иначе, што нас може к жељеној целии општој приближити“.

Јеврем није много држао на обећања која би Милош дао кнезу Долгоруком. Он је тражио да се нешто уради за побољшање положаја великаша и народа, али да се то, што буде урађено, и писмено потврди. Због тога у своме писму Стефановићу каже: „Ми смо овде говорили и претсказивали да ће се он (Милош) свему предложенију лако, обично обећати и повиновати што

му буде од императора казивао, но то само док је овде међу нама, а после опет да ће се свог начина држати, и ми сви више угњетавани бити, итд., но он (Долгоруки), ако мисли, и оће што сигурно да буде, да узме писмена... тако, дакле знајте и ово. А добро би било, да се по овоме, последујуће уредбе обећане (законске прописе, које је Милош после издао), ако се обећа, у новинама публицирају“.

Кнез је Долгоруког дочекао врло предусретљиво у Крагујевцу. Царски изасланик био је врло тактичан и сталожен у разговору са Милошем. У име руског цара он је од српског кнеза тражио да изда извесне законе који ће задовољити народ и великаше и да заведе праведнију управу. Пошто га је потсетио на сва добротинства која му је Русија учинила, пребацивао му је што при доношењу потребних закона не слуша савете турског цара, већ једне стране државе која је непријатељски расположена према руском двору. Долгоруки је, дакле, Милошу замерио што је ступио у пријатељске односе са енглеским конзулом и његовом владом. Милош је дао обећање да ће поступити по жељама руског цара, јер му је Долгоруки ставио до знања да ће цар Никола и његова влада, у случају да српски кнез не изда устав који би садржао битне одлике уговора о Једренском миру и царског хатишерифа од 1830 год., наметнути му га.

На основу свега онога што је видео у Србији и на основу онога што су му великаши ставили до знања, Долгоруки је стекао убеђење да енглески конзул има великог утицаја на Милоша и да се меша у унутрашња српска питања. То уверење унео је и у извештај руском цару и влади. Стога је руски кабинет одлучио да поведе живљу акцију против енглеског утицаја у Србији и мешања енглеског конзула у српска унутрашња питања. Да би у томе успео, позвао је у сарадњу аустриску владу, која је такође са неповерењем гледала пораст енглеског утицаја у Србији. Петроградски кабинет мислио је да је у овом случају интерес Аустрије истоветан са интересом Русије. Бечки двор сигурно не може равнодушно посматрати рад енглеске либералне владе на

учвршћивању свог утицаја у једној провинцији, која се граничи са Угарском. Истина, рад енглеског конзула у Србији није у овом моменту управљен директно против Аустрије, већ против законских права Русије у Србији, али то не значи да једног дана неће бити упућен и директно против аустриских интереса. По мишљењу руске владе, у ономе тренутку кад енглеска влада буде утврдила свој утицај у Србији, она ће га употребити на развијање демократских и револуционарних идеја у српској кнежевини, као што у осталом то чини свугде при истим околностима. Пошто су у овом питању интереси бечког истоветни са интересима петроградског двора, то је њихова дужност да заједнички поведу акцију на Порти против мешања енглеске владе у српска питања, њеног утицаја у Београду и да покушају кнеза Милоша одвратити од рђавог пута на који га је довео пуковник Хоџес.

У Русији се било стекло уверење да Милош не жели да отстрани руски утицај само унутра у земљи, већ да ради на томе да га се ослободи и споља. Стога, да би колико толико учинила нешто стварно на сузбијању енглеског утицаја у Србији, одвајању Милошевом од „рђавог саветника“ Хоџеса и чувању свога утицаја, руска влада шаље почетком 1838 год. свога конзула у Београд. Руски конзул Вашченко имао је положај сасвим изузетан од положаја осталих конзула у Србији; он је говорио у име Русије, која је била протектор Србије.

Вашченковим доласком у Београд настали су чести сукоби између њега и Хоџеса. Кнежеви противници добили су у Вашченку потпору у својој борби против кнеза, а руски је конзул у њима нашао погодно оруђе за остварење свога задатка.

Гледиште аустриске владе на енглески утицај у Србији било је истоветно са гледиштем руске владе. Она је сматрала да се кнез Милош од доласка Хоџесовог у Београд све више и више удаљавао од Русије и потпадао под његов утицај. Енглески конзул дао је Милошу толико самопоуздања, да је овај усадио себи у главу идеју потпуне независности са наслањањем на западне силе.

Због свег атога требало је што пре сузбити енглески утицај у Србији и Милоша ослободити од Хоџеса. Да би се то постигло аустриска влада је мислила да постоје само два начина: по једном требало је Милоша упутити да се, због тешкоћа које му причињавају енглески и руски конзули својим предлозима, обрати султану као врховном судији у српским стварима. По другом, требало је онемогућити даље постојање енглеског конзулата у Београду, а то би се постигло ако би Порта одлучила да се укину сви конзулати у Србији. Да би дала пример другим силама, аустриска влада је решила да прва укине свој конзулат. По њеном мишљењу први начин био би полновна мера, док би укидање свих конзулата претстављало најбоље решење да се истисне енглески утицај у Србији, и да се спречи оснивање француског конзулата. Бечки двор је покушао да то оствари и 1842 године. У целом овом питању борбе против енглеског утицаја у Србији, Аустрија је играла дволичну улогу. Она је, заједно са Русијом, радила на сузбијању енглеског утицаја, али је, с друге стране, потајно, исто тако радила и на сузбијању руског утицаја у српској кнежевини.

Уставно питање

После суспендовања Сретењског устава, уставно питање у Србији избило је у пуном јeku. Борбу за доношење устава нису од сада водили само великаши већ и Русија потпомогнута свесрдно од Порте и аустриске владе. Милош није био противан давању новог устава, само се одлучно противио да у устав унесе и установу Савета са непокретним члановима. И за време свога бављења у Цариграду 1835 год., као и по повратку у Србију, Милош је обећао народу дати устав. На њему се радило врло активно. Од 1835 па до половине 1838 год., начињено је неколико пројеката. Априла 1835 год. састављена је комисија за израду устава. За време бављења руског изасланика, барона Рикмана у Београду, у споразуму са њим, Милош је израдио један пројекат устава. Тај пројекат руска влада је одбила нарочито због његовог политичког дела. Хоџес је, са своје стране, предла-

гао кнезу један нацрт устава чија би га садржина могла задовољити. По одласку Долгоруког из Србије, Милош је у новембру образовао једну комисију за израду устава. У комисију за израду грађанског и кривичног закона, по дозволи аустриске владе, довео је (у Србију) 1837 год. двојицу њених поданика, Јована Хаџића и Васу Лазаревића. У фебруару 1838 год. образована је велика уставотворна комисија у коју су ушли: Јеврем Обреновић, прота Матија Ненадовић, Лазар Теодоровић, Аврам Петронијевић, Тодор Хербез, Цветко Рајовић, Васа Лазаревић и Јован Хаџић. У тој комисији поверено је Радичевићу, Живановићу и Хаџићу да сваки од њих изради по један нацрт устава. Пошто су сва три нацрта прочитана у комисији, овлашћен је Живановић да на основу њих састави један коначан нацрт. Како се Хаџић није слагао са Живановићевим нацртом, он је 3 марта поднео комисији свој нацрт устава.

Кнез Милош није усвојио нацрт Хаџићев, али из страха од Русије, није га смео сасвим одбацити па примио нацрт Живановићев. Неколико дана доцније кнез је наредио великој уставној комисији да рад обустави и одредио је две нове комисије, једну за израду нацрта устава, а другу за израду кривичног и грађанског закона и судског поступка. До овог степена било је доспело уставно питање, кад је Милош добио од Порте позив, да пошаље своје изасланство у Цариград, које ће у договору са њом и руским претставником израдити нов устав за Србију.

За доношење новог устава у Србији интересовала се много и аустриска влада. Она је желела да се српско уставно питање што пре реши и ту своју жељу доставила је преко Михановића српској влади. Она је била обавештена да ће се српска влада при изради закона и устава угледати на француско законодавство. Стога се показала одлучан противник тога. Ако би се заиста комисија при изради српског устава угледала на Наполеонов кодекс, она би, по мишљењу аустриске владе, на тај начин допринела да се у Србији створи огњиште нереди и буна. Зато је позвала руску владу да заједнички пораде на уклањању неприлика, које би отуда

могле произаћи. Аустрија је мислила да је у овом питању интерес руског двора истоветан са њеним интересом. Њен претставник у Цариграду ишао је и даље. Он је за све догађаје у Србији кривио кнеза Милоша, који је потпао под велики утицај пуковника Хоџеса. Шта више, он је тврдио да установљење аустриског конзулата у Србији није изазвало енглеску владу да оснује свој конзулат. У жељи да се ослободи потпуно Русије, Милош је тајно послао једног свог емисара у Лондон да тражи од лондонског кабинета једног њиховог агента за Београд.

Руска влада прихватила је позив аустриске владе. Она је издала наредбу својим потчињеним да на сваки начин спрече уношење у нови српски устав одредаба из француског законодавства, чија се садржина не би слагала са обавезама Србије према Турској и Русији.

Кнез Милош је полагао сву наду за успешно доношење новог устава у енглеску владу. Енглески претставник у Цариграду Понсонби и Хоџес стекли су уверење да се уставно питање у Србији не може више одлагати. Верујући у велики енглески утицај на Порти, Понсонби је сматрао да ће за Милоша најповољније бити решено ово питање ако се расправа о њему пренесе у Цариград, у којој ће главну борбу водити руски и енглески амбасадори. Стога је предложио турској влади да позове кнеза Милоша да пошаље у Цариград своје изасланике, који ће са Портом и руским претставником решавати о новом српском уставу. Турска влада је прихватила Понсонбијев предлог и, пошто је добила пристанак од руског двора, обавестила је о томе кнеза Милоша.

Милош је примио Хоџесов савет и Портин позив; послао је у Цариград своје изасланство, које су сачињавали: Аврам Петронијевић, Јаков Живановић и Јованча Спасић. Изгледа да је он, верујући и сувише у снагу Енглеске, био убеђен у свој успех. Кад је добио Портин позив, Милош је рекао Лази Теодоровићу, који се десно тада код њега: „Е, мој Лазо, устав не може да се изрази овде него у Цариграду; тим боље, тамо су кошеви, тамо је и ветар, па нека се тамо и млати и веје“. Међутим, Милошеви изгледи на успех били су у самом

почетку доведени у питање, јер се међу члановима делегације налазио Аврам Петронијевић, који је добро стојао и код Порте и код Русије, и на кога се Милош није могао потпуно ослонити. Преношењем уставног питања из Београда у Цариград настала је борба између енглеског претставника, кога је помагао француски, и руског, кога је помагао аустриски, ко ће од њих двојице више успети да привуче Порту на своју страну. У тој борби Русија је била у бољем положају, јер је она, на основу уговора закључених између ње и Турске, имала право да тумачи нашу унутрашњу аутономију. Пре него што се прешло на решавање о српском уставу, руска влада је категорички тражила од Порте да Понсонбију забрани свако мешање у ово питање, јер за то нема никаква права. Унутрашње уређење Србије тиче се само Порте, Русије и Милошевих изасланика.

При расправљању о уставу Хоџес је на позив Понсон бија дошао у Цариград да га помогне у акцији у корист кнеза Милоша. Пошто је Понсонбиу дао потребна обавештења, поново се вратио у Београд. Српски депутати, чим су дошли у Цариград, почели су се свађати међу собом и правити разне интриге. У том погледу нарочито је био активан кнежев присталица Живановић, коме је кнез, при поласку, дао замашну суму новца да поткупи турске великодостојнике за своју ствар. Он је ишао на сва места где се надао добити потпоре за акцију у корист Милошеву. Противник Милошев Петронијевић, одржавао је тајно везе са Бутењевом и потпомагао његов рад на установљењу непокретних саветника.

Дискусија о уставу ишла је врло споро. Постали су били нестрпљиви и Милош, и великаши, и руска, и турска влада. Бутењев је добијао извештаје од Вашченка из Београда, да је стање у Србији врло несносно и да треба устав што пре донети, јер ако се са њим буде још одуговлачило, може у народу и буна избити. Поред тога руски претставник добио је налог из Петрограда да српско питање што пре оконча, пошто је на помолу сирско. И турска влада је желела да српско уставно питање скине што пре са дневног реда. Постале су јој несносне интервенције заинтересованих у овој ствари.

Стога је оно одједном добило преокрет, Бутењев је 24 новембра имао конференцију са турским министром спољних послова. Конференција је трајала до 12 часова ноћу. Дискутовао се члан по члан устава и дата му је коначна редакција. Конференцији су присуствовали и Нури-ефендија и Мустафа-Киан-беј. Они су узели на себе да сврше све остале потребне послове око устава, како би султанов хатишериф о њему могао бити објављен пре Рамазана. После тога коначан препис прочитали су турски министар спољних послова, Бутењев и српски изасланици, па је дат калиграфима да га израде. Десетог децембра 1838 год., устав је био готов и званично објављен. Коција његова у виду хатишерифа послата је кнезу Милошу који ју је прочитао 13 фебруара на Калемегдану.

При решавању уставног питања у Србији, Бутењев је прво покушао да спречи уношење у устав наследног кнежевског достојанства кнезу Милошу и његовој породици. Милош је тражио да се то питање унесе у један од основних чланова устава. Руски претставник није успео у својој намери, јер је у уставу поменуто наследно достојанство са позивом на ранији султанов хатишериф о томе питању. Сем три захтева руске владе, Порта је све остале њене примедбе примила и унела у устав. На првом месту турска влада није примила руски захтев да се у устав унесе о држању народних скупштина. Покрећући ово питање Бутењев је потсетио Порту на стари српски обичај, по коме је народни управитељ, приликом решавања важних питања, на пример саопштења царских хатишерифа или других наредаба које се тичу измена давања данка и других потреба земље, сазивао народну скупштину. Таква скупштина, пошто би решила питање за које је сазвана, одмах се распуштала. По мишљењу Бутењева, њу је требало овога пута унети у устав у толико пре, што ће сазивање скупштине бити најсигурније средство да се од свих друштвених класа српског народа процени ново султаново добротинство учињено им и овом приликом. Одбијајући руски захтев Порта је изнела да се питање скупштине не помиње у ранијим хатишерифима датим Србији. У уставу се не говори ни о држању скупштине, ни против држања.

Самим тим је остављено кнезу Милошу и Србима да је према потреби заказују као што су то чинили и раније. Бутењевљев предлог, да се у устав унесу законски прописи од 4 тачке које је Милош издао октобра 1837 год., турска влада је такође одбила. Овај предлог руског претставника изазвао је велико негодовање Порте. Она се противила томе да у царски хатишериф унесе наредбе једног свога управника провинције. У осталом ти законски прописи били су обухваћени сви у разним члановима устава. И трећи захтев Бутењева да се у устав не уноси установљење српске агенције у Цариграду, пошто је хатишерифом од 1830 год. предвиђено стално борављење српских агената у овој вароши, турска влада је одбила. Она је објаснила да и други неки управници турских провинција имају своје капућехаје, па због тога нема разлога да то исто право ускрати кнезу Милошу.

Због чега је Русија инсистирала да се у устав унесе и члан о држању скупштине, није јасно. Може бити да је она знала да Милош више не стоји добро у народу, па је због тога хтела поред Савета и скупштином да ограничи његову власт. Или, да не буде то уступак Милошу за установљење Савета са непокретним члановима. Руска влада је знала да скупштине под Милошем нису имале велики значај. Оне су се ретко са-стајале. Утицај скупштина на вођење послова осећао се само за време њиховог трајања, док је утицај Савета имао да буде сталан. Какво је држање заузео по овом питању Аврам Петронијевић? Да није он утицао на Бутењева да ради на уношењу држања народне скупштине у устав, да би могао рећи Милошу да је тиме остварен један од главних његових захтева, а да није могао спречити руски захтев уношења у устав Савета са непокретним члановима. На ово питање тешко је дати тачан одговор све дотле, док не будемо имали акта из руских архива.

Доношење новог устава Порта је хтела да искористи на тај начин, што је покушала да у њега убаци један члан који би јој давао право да један део земљишта између београдске вароши и тврђаве узме за себе.

Намера Портина наишла је на једнодушан протест и српских изасланика и Бутењева. Због тога је она у последњем часу одустала од своје намере.

Утицај енглеског конзула на Порти при расправљању о новом српском уставу био је приличан. То се најбоље приметило приликом дискусије о установи Савета и непокретности саветника. Порта није ништа имала против установе Савета, али се једно време показала противна давању непокретности саветницима. Она се плашила да се тиме не повећа руски утицај у Србији, и да сам Милош једнога дана не буде доведен у такву ситуацију да се мора бацити у наручје Русији.

Порта је, изгледа, била убеђена да Милош неће равнодушно примити нов устав. Бојала се да српски кнез не предузме такве мере које би могле изазвати немир и неред у земљи и довести и њу саму у тежак положај. Стога је предузела кораке да га мало умири и успокоји, дајући му наду за остварење његових жеља. Одмах по решењу уставног питања турска влада је послала једног свог човека, Риза-беја, Понсонбију да га обавести како је била приморана донети овакав устав. Портин изасланик је, у име султана, молио енглеског претставника да пише кнезу Милошу и позове га да за извесно време прикрије своје незадовољство и остане миран. Он му је, у поверењу, обећао да ће Порта унапред одобрити све оно, што Милош буде налазио да би требало да учини у погодном тренутку. Вероватно да је то био један од разлога што се Милош, априла 1839 год., носио мишљу да иде у Цариград и моли турску владу да се устав промени.

Изгледа да су Понсонби и Хојес у овом правцу и утицали на Милоша. То се види најбоље из тога што су српски изасланици, пре свога поласка из Цариграда, ишли турским великодостојницима и предали им Милошева писма којима им он захваљује за нови устав и изјављује своју оданост султану. Исто тако Милош је наредио својим депутатима да посете Бутењева и да му захвале у име његово за повластице које је народ добио новим уставом. Последња 3 месеца српски депутати нису уопште никако били код руског претставника. На из-

јаве Петронијевића, Живановића и Спасића Бутењев им је одговорио да њему не припада никаква заслуга за нови устав, већ да треба за то благодарити Порти.

Новим уставом, који је постао споразумом Порте, Русије и Милошевих противника, сви су заинтересовани добили, само је Милош изгубио. Његови противници обезбедили су себи, посредством Савета, учешће у власти. Русија је и даље остала протектор Србије, и преко непокретних саветника, који нису зависили само од Милошеве добре воље, учврстила још више свој утицај у Србији. Турска је добила на тај начин што је овим уставом дата Србији мања аутономија него хатишерифом од 1830 год. Није без разлога наш народ назвао овај устав турским. Он је осетио да је то заиста био турски устав и да је његова унутрашња аутономија ограничена турском влашћу. Турска влада је овим уставом добила право да решава о нашим уставним променама.

Пад кнеза Милоша

Турски устав Милош је примио са великим незадовољством. Он је осетио да је њиме био потпуно побеђен и да је његов положај постао врло тежак. Увођењем устава у живот био је приморан да за саветнике и министре узме готово све своје противнике. Они су почели одмах борбу против кнеза. Није било дана када између њих није долазило до препирки. Ту своју свађу са кнезом Савет је почео да преноси и у народ. Да се нашкоди Милошу против њега се износило и говорило и што је било тачно и што није. У народу су се већ проносили гласови да ће се кнез позвати да поднесе рачуне за све оно шта је за време своје владе радио и нашта је новац трошио.

Све ово оставило је дубоког трага на Милоша. Почео је губити живце, а мало затим изгубио је и главу. Прво је покушао да одласком својим у Земун-осуством из земље-примора Савет на попуштање, а Порту и руску владу да опомене да му је немогуће владати по турском уставу. На молбу Савета, Вашченка и Хоцеса, Милош је попустио и вратио се у Београд. Овим догађајем постао

је још више обесхрабрен а његови противници окуражени. То више није био онај стари Милош који се није много плашио својих противника и који је раније био у стању да се снађе у свакој ситуацији. Пред његов одлазак из Београда у Аустрију за њега каже Хоџес: „Кнез Милош морално и политички више не постоји. Немајући куражи, лишен самопоштовања, посрнуо умно због претераних чулних уживања, он се може у будуће сматрати као послушно и немоћно оруђе у рукама руске странке; он се нема чему више надати и на њега се не може нико ослонити.“ А по повратку Милошевом из Земуна, Хоџес истиче да је кнежева слабост превазишла сваку меру.

Настало је гоњење кнежевих присталица. Да покуша помоћу скупштине да поправи свој положај у земљи Милош није смео, пошто више није био сигуран у народ. И у једном тренутку, кад је посумњао у личну безбедност, одлучио је да са војском изврши преврат у своју корист. Помоћу поузданих људи побуни гарнизоне у Крагујевцу, Ћуприји и Крушевцу и један део народа. На чело покрета ставио се његов брат Јован који је са војском и народом имао да заузме Београд и Милоша, тобоже, ослободи ropства, — „да устав сруше и саветнике растерају или побију.“ Међу тим Милошеви противници успеју да покрет угуше. На чело војске против бунтовника стази се Тома Вучић—Перишић, који нешто преговорима, а нешто силом, примора бунтовнике да положе оружје. Према њима је доцније врло строго поступио. После пропалог преврата са војском Милош се нашао у још тежем положају. Његове везе са организаторима побуне и виђенијим побуњеницима биле су јасне, ма да је буна била удешена тако да се Милош могао одрећи сваке везе са њом. Господар ситуације постао је Тома Вучић—Перишић са осталим кнежевим противницима. Кнежеве присталице нису умеле да се снају. Чланови његове породице, брат Јеврем и жена Љубица, били су такође против њега. На помоћ споља није могао рачунати. Због својих веза са Енглеском од 1837 год. изазвао је против себе и Русију и Аустрију. Ни Турска није, у последње време, била задовољна његовом упра-

ЈОВАН ОБРЕНОВИЋ
(1786—1850)

вом. Доведен у овако тежак положај, притешњен са свију страна својим противницима, без потпоре у иностранству, Милошу није остајало ништа друго, већ да се, 1 јуна 1839 год., одрекне престола у корист свог старијег сина Милана. То је био за њега једини излаз из оне тешке и несносне унутрашње и спољашње политичке ситуације, у коју је био довео и себе и српску кнежевину последњих година своје владе.

II Намесништво и прва влада кнеза Михаила (1839—1842).

Влада намесништва

После Милошеве абдикације на престо, за кнеза је дошао његов старији син Милан, који је био болестан. Стога је образовано намесништво од Милошевог брата Јеврема, Аврама Петронијевића и Томе Вучића-Петришића. Кнез Милош је са млађим сином Михаилом отишао у Влашку, да живи на свом имању. Милан је после 26 дана ступања на престо умро. Намесништво је продужило да управља земљом пуних 9 месеци, све док Порта није потврдила млађег Милошевог сина Михаила за кнеза и док није овај, почетком марта 1840 год., дошао у Београд.

Са образовањем намесништва дошла је у ствари на власт уставобранитељска странка посредством својих вођа, чланова намесништва, Вучића и Петронијевића. Одмах после тога почела је борба између присталица уставобранитеља и присталица Обреновића. У тој новој политичкој борби јавља се први зачетак нашег партиског живота. Јер се од тада људи не групишу око једног човека, као што је то раније био случај, већ око једне идеје, једног политичког правца. Присталице Обреновића су у ствари претставници династичке политике, а њихови противници се истичу као браниоци устава, по чему су добили име уставобранитељи. Због тога настаје протеривање приврженика једне или друге политике. Присталице династичке политике окупљају се око чланова

кнежеве породице, Милошеве браће Јеврема и Јована и Милошеве жене Љубице, док се присталице уставобранитељске партиске политике окупљају око Вучића и Петронијевића. Противници династичке политике у бољем су положају. Они имају ко да их води и тај њихов вођа имао је све особине једног политичко-партизанског народног вође. То је био Тома Вучић-Перишић, велики демагог, а уз то храбар и одлучан. Таквог вођу немају Обреновићевци. Јеврем није умео да води народ нити да га загреје за неку ствар. Јованов углед и ауторитет у народу били су унижени после пропалог војничког преврата, а поред тога ни он није имао особине потребне једном вођи. Он је могао бити управник једног великог дела Србије, али само под владом свог брата. Без власти, он није претстављао готово ништа, сем члана династије која је почела да се љуља. Једини који би се могао супротставити Вучићу био је Милош, а он се налазио изван земље. Стога је сасвим разумљиво што су присталице уставобранитељске странке биле у много бољем положају него њихови противници.

Доласком на власт, уставобранитељи су гледали да је потпуно искористе. Требало је добити што више присталица. Да се то постигне није се презало ни од чега. У том правцу поведена је политика ширих размера и код сељака, и код чиновника, и у војсци. Сад је у пуном јеку избила права партизанска политика, чији је најтипичнији претставник био Тома Вучић-Перишић. При постављању нових чиновника водило се рачуна о томе да поставе искључиво присталице уставобранитеља. То је правило важило и при премештају, отпуштању и постављању на више положаје. У народу су се растуруле пашквиле у којима су присталице једних нападале присталице других. У раду на придобијању присталица нарочито се много и успешно истицао вођа уставобранитеља Вучић. Код њега је, у Београд, долазио свакодневно велики број кметова и виђенијих људи. Он им је давао савете и упутства како да се држе и шта да раде кад се врате кућама. Сељака је придобијао давањем разних повластица; смањιο је порезу од 6 на 5 талира, дозволио горосечу и учинио му још неке друге олакшице. Гово-

рио је да данак мора да остане 5 талира и да га нико не може повећати. Ако би неко покушао да то учини, он је свакоме саветовао овако: „ко ти заиште више од 5 талира данка или што друго осим тога, удри га коцем по глави, па био он ко му драго.“ Народу је демагошки говорио како не треба старије да поштује: „не треба да пред старешином устанеш, нити да пред њим капу скинеш, што сам ја то и ти, а што ти то и ја, па и сваки други човек, па и сам кнез, плати за годину 5 талира, па се никога не бој.“ Од агитације Вучић није поштедио чак ни војску. Често је ишао у касарну да обиђе војнике и држао им је разне говоре. Добро је познат онај његов чувени говор, у коме је казао да се он не боји никога, и да нико не треба никога да се боји, јер су сви између себе равни. Он је тим приликом нагласио, како је кнез исто што и свињар, а свињар што и саветник, саветник што и терзија, терзија што и судија, „што судија та и ја, сви смо ми једнаки; не треба да се један само греје на сунцу, а ми сви да стојимо у ладу, и само један да подигне главу високо а ми сви да гледамо у земљу, но ваља сви да гледамо горе и сви да се грејемо на сунцу...”

Оваким радом Вучића и осталих истакнутих уставобранитељских присталица није никакво чудо што је постигнут велики успех. Власт, повластице, демагогија и разна присилна средства уставобранитељи су употребљавали за придобијање приврженика. Нарочито је била великих размера акција уставобранитеља после смрти кнеза Милана, кад се Милош предомишљао да ли да пусти млађег сина Михаила да дође у Србију на кнежевски престо. Тада су уставобранитељи помишљали и на избор другог кнеза. Њихова је намера била да узму Карађорђевог сина Александра, коме су намесници дозволили повратак из иностранства у Србију. Почели су нешто радити и у том правцу у народу. Образовали су такозвану „уставотолковану комисију,“ тобоже да иде по народу и објашњава устав, а у ствари да ради на придобијању присталица и припремању народа за избор новог кнеза. Чланови те комисије, преко својих људи, потстицали су народ да на својим окружним, среским и општинским скупштинама, тражи Карађорђевог сина за кнеза.

Рад уставобранитеља у овом правцу био је брзо прекинут, јер је Милош, на тражење кнегиње Љубице и Јеврема и интервенцију руске владе, дозволио сипу Михаилу да дође у Србију и узме кнежевски престо. Нови српски кнез Михаило, пошто је са мајком Љубицом ишао султану на поклоњење, дошао је у Србију почетком месеца марта 1840 године.

Влада кнеза Михаила¹⁾

Кад је Михаило дошао у Србију затекао је тешко стање у земљи. Народ се био поделио у два табора: присталице уставобранитељске и присталице динистичке политике. Име Вучићево постало је синоним уставобрнснитеља, јер се у народу, у ширим слојевима, говорило: ја сам Вучићевац а ја сам Обреновићевац. Доласком Михаиловим у Београд, приврженици династичке полутике постали су куражнији и почели су се око њега прикупљати.

Уставобранитељи су желели да се намеснички начин управе земљом и њихово учешће у тој управи осећа и после доласка на власт новог кнеза. Стога су се постарали да му наметну Вучића и Петронијавића за саветнике. Постављење ове двојице Михаилу од стране Порте за саветнике изазвало је велико огорчење и протест Обреновићевца. Они су се почели бунити против таквог решења. То незадовољство својих присталица Михаило је успео у почетку да сузбије и да противнике измири. Међутим, измирење је било привремено. Обреновићевци су хтели да траже од уставобранитеља да им положе рачун о своме раду за време намесништва. Почели су у народу радити против уставобранитељских вођа и потстицали су га на буну. Потстрекачи народа против Вучића, Петронијевића и осталих истакнутих уставобранитеља били су кнежеви стричеви Јеврем и Јован, мајка Љубица и претставник Ђорђе Протић. Они су успели да побуне више нахија: ваљевску, шабачку, смедеревску, пожаревачку, ужичку, рудничку, чачанску и друге. Народ пође Београду да спасе кнеза од саветника. Кад дође у Топчидер затражи од кнеза Михаила: 1) да од себе удаљи опасна лица (на првом месту Ву-

КНЕЗ МИХАИЛО ОБРЕНОВИЋ
(1823—1868)

чића и Петронијевића); {2} да дозволи оцу повратак у отаџбину и 3) да премести централну управу из Београда у Крагујевац. Доводени у тежак положај, Вучић и Петронијевић поднесу оставке на своја звања. Њихови противници нису се тиме задовољили. Они су тражили да им се суди за све оно што су радили до доласка кнеза Михаила. Вођи уставобранитеља, нису имали поверења у судове, састављене од њихових противника, па оду у град и ставе се под заштиту Турака.

Рђави односи између уставобранитеља и Обреновићеваца дали су повода Порти да пошаље свога изасланика Муса-ефендију у Србију. Он је покушао да измишља противнике, али у томе није успео. Ни једна ни друга страна нису хтеле попустити. Кнез је сазвао народну скупштину, која, место да стишава незадовољство, још више га распаљује. Народни посланици тражили су строге мере за вође уставобранитеља, јер су они криви за све што се догађало у Србији последњу годину дана. За главног кривца, који је „глава овом злу“, назначен је Вучић, а као његови помагачи: Петронијевић, Стојан Симић, Стефан Стефановић, прота Ненадовић, Лазар Теодоровић и Милутин Гарашанин. За њих је тражено да оду из земље, јер док су год они присутни не може бити мира. Поред ове седморице народни посланици су назначили још већи број уставобранитеља, као кривце за немир и разор у земљи, тражећи да се предаду суду.

У вођству Обреновићеваца није било јединства и слоге. Кнегиња Љубица и њен главни помагач Јован Мићић радили су на повратку кнеза Милоша. У том циљу они су организовали две буне 1840 и 1841 године. Међутим, Јеврем и Михайлови министри, на челу са Ђорђе Протићем, били су одлучно противни повратку Милошевом у Србију, а још мање његовом поновном доласку на престо. Великаши, окупљени око Михаила, бојали су се да Милошевим повратком не изгубе службу и да не буду прогањени. Јеврем се плаши Милошеве освете. Тако се међу присталицама Обреновића створила забуна на коју страну да се определе, да ли за кнежеве доглавнике и Јеврема, то јест Михаила, или за Љубицу и Мићића, односно Милоша. Та подвојеност акције присталица

Обреновића допринела је много, поред других ствари, њиховом поразу и паду кнеза Михаила, као што ћемо доцније видети.

Царски изасланик Муса-ефендија, пошто се уверио да су непријатељства између противника узела велике размере и да под таквим околностима не може никако доћи до измирења, одлучи да се врати у Цариград. Том приликом повео је велики број истакнутих уставобранитеља. Неке од њих, нарочито ниже чиновнике, оставио је у Видину, а друге, међу којима су били Вучић, Петронијевић и Гарашанин, довео је у Цариград. Међутим, неколико виђенијих уставобранитеља било се склонило у Аустрију.

Одласком главних уставобранитеља из Србије са Муса-ефендијом, победу су, бар привремено, однеле присталице династичке политике, и то Михайловци. Јер режим кнеза Михаила показао се сад не само свиреп према приврженицима партиске уставобранитељске политике, већ и према Милошевцима-присталицама кнеза Милоша. Влада Ђорђа Протића почела је гоњење и једних и других. С друге стране, кнез Михаило је предузео кораке на сређивању унутрашњих прилика. Донео је неколико корисних уредаба. Међу тим уредбама била је и једна којом се порез повисио од 5 на 6 талира. Та уредба није примљена радо у народу, и њу ће доцније уставобранитељи искористити за придобијање народа за себе у борби против кнеза Михаила.

Решењем сукоба између кнеза Михаила и његових противника није била задовољна Русија. Она није желела да се унутрашња питања у Србији још више заплећу, већ је радила на томе да се противници потпуно измире. Русији је изгледало да се међусобним борбама противника највише користи Порта, која је својим мешањем у српска унутрашња питања све више и више сужавала аутономију Србије. Руска влада хтела је да унутрашња аутономија Србије буде проширена. Јер за њену акцију међу хришћанима на Балкану, а нарочито међу Словенима, била јој је потребна аутономна Србија. Стога је руски кабинет предузео акцију са турском владом да се кнез Михаило измири са противницима. Порта

је исто тако са своје стране желела измирење. Она се плашила да не избију нереди у Србији, који се могу лако пренети и у друге њене хришћанске покрајине на Балкану, у којима унутрашње стање није било стабилно. И саме вође уставобранитеља помогле су акцију руске и турске владе. Желећи да се што пре врате у Србију, предузеле су у томе правцу акцију на Порти. У ту сврху руска влада је послала свога изасланика, барона Ливена у Србију. Тај рад окончан је успешно. Постигнут је споразум између Порте, Русије и заинтересованих страна. Резултат споразума био је: да се сви емигранти, изузев Вучића, Милутина Гарашанина и Стојана Симића, врате у Србију; овој тројци да се дозволи повратак доцније; кнез да влада по уставу, а емигранти, кад се врате у Србију, да буду покорни кнезу Михаилу и да се не одају никаквом штетном раду и сплеткарењу. Тако су се до краја 1841 године вратили емигранти из иностранства, а крајем марта 1842 год. дошли су у Београд и Вучић, Гарашанин и Симић.

Боравак Вучића, Петронијевића и осталих уставобранитеља у Турској био је од великог значаја за даљи политички успех и рад уставобранитељске странке. Приликом боравка у Цариграду Вучић и Петронијевић су се упознали са многим турским великодостојницима. Успели су од њих добити потпору за свој даљи политички рад у Србији, јер су својим оптужбама против кнеза Михаила успели да убеди Порту, да је он био умешан у припремање и дизање буне у неким крајевима данашње источне Србије и западне Бугарске. На основу оптужби уставобранитеља Порта је стекла убеђење да је влада кнеза Михаила штетна за њене интересе. Стога је одлучила да у Србији потпомогне уставобранитељску акцију противу кнеза. Пред полазак њихов из Цариграда 1841 год. Порта преко Муса-ефендије „у тајности препоручи г.г. Авраму, Вучићу, Лази Теодоровићу и Гарашанину, да гледају на било који начин да смакну кнеза Михаила, у чему ће им она а и сама Аустрија бити на руци, тим више што се осим тога кнез Михаило сматрао као руско орудије у турском царству. На тај конач Портa је у согласију са Аустријом издала по-

тајни налог београдском Тамил-паши и видинском Ага-паши, а Аустрија је послала изванредног свог човека, генерала Хауера у Земун и Београд, да на руци буду Србима при волненију против кнеза Михаила, и ова су сва лица стајала у тесном сношенију са г. Аврамом Петронијевићем, докле год се дјело није окончало“. Као што се види Порта је успела да придобије и аустриску владу за будућу политику уставобранитеља. То јој није било тешко, јер је и она сматрала кнеза Михаила експонентом руске политике у Србији, а његов рад међу хришћанима опасним по аустриске интересе.

Уставобранитељи су у Цариграду успели, посредством пољских емиграната, да придобију Француску, а преко ње и Енглеску за своју политику. За време Вучићевог и Петронијевићевог боравка у турској престоници пада и оснивање пољске агенције у Цариграду на челу са Чајковским. У Цариграду се у то доба налазило неколико Пољака, емисара кнеза Чарториског из Париза, који су путовали по неким турским покрајинама, а нарочито Бугарској, да се обавесте о приликама, догађајима и људима, и да раде на сузбијању руског и аустриског утицаја у тим покрајинама. Вучић и Петронијевић упознали су се са многим Пољацима и ступили у блиске и пријатељске односе са Чајковским. Чајковски је био експонент политике кнеза Чарториског, који се, после неуспеле пољске револуције 1830 год., склонио у Француску и са дозволом француске владе основао у Паризу биро, једну врсту пољског министарства спољашних послова. Чарториски је имао своје дипломатске претставнике у неким европским државама: Енглеској, Италији, Турској и Србији. Сав тај рад издржавала је новчано француска влада, јер се политика пољске емиграције, борба против руског и аустриског утицаја код Словена, сузбијање њихове надмоћности у Европи и ослобођење потчињених и подјармљених народа, — подударала потпуно са њеном спољашном политиком. Пошто је таква пољска политика одговарала интересима Енглеске, то Чарториском није било тешко да за свој рад придобије и енглеску владу. Пољаци су саветовали вођама уставо-

АДАМ ЧАРТОРИСКИ
(1770—1861)

Својина библиотеке Гб. Павликовског Лавов—Осолинеум

бранитеља да за своју политику не траже помоћи од руске владе, „да не узимају совјете у њиховим унутрашњим пословима од другог кога, осим од њиховог сопственог благоразумија и патриотизма, и да не траже друге помоћи против једног кнеза предатог Русији и Аустрији, осим у њиховом добром праву и у справедливости Порте.“ Чајковски је успео да претстави уставобранитељима колика опасност прети Србији од шетног руског и аустриског утицаја. Он је обећао да ће им, посредством кнеза Чарториског у Паризу, изградити благонаклоност француске а преко ове и симпатије енглеске владе. Вође уставобранитеља прихватиле су објашњења и савете Чајковског и при повратку из Цариграда у Београд повеле са собом Пољака Леноара Звијерковског за агента кнеза Чарториског у Србији. По доласку у Београд, Леноар се настанио у кући Аврама Петронијевића, био стално у контакту са вођама уставобранитеља, давао им потребна упутства и савете, обавештавао их о догађајима у иностранству, достављао њихове жеље и потребе Чајковском у Цариград и Чарториском у Париз. Тако су се уставобранитељи повратили у Србију са великом надом на успех у даљој својој борби против кнеза Михаила и његових присталица.

Вучићева буна

По повратку уставобранитељских вођа у Србију, дошло је опет до затегнутих односа између њих и кнежевих присталица. Кнез Михаило примио је вође уставобранитеља врло предусретљиво; неким је дао пензију а неке је понво вратио у службу. Он је мислио да ће уставобранитељи тиме бити задовољни. Међутим, они су тражили учешћа у власти. Кнежева најближа околина томе се категорички противила. Стога је сукоб био неизбежан. Почеле су опет свађе и препирке између једних и других. Пошто на леп начин нису могли доћи на власт, уставобранитељи почну са припремањем народа на буну против кнеза и његове владе, у намери да се на тај начин дочепају власти. Њихови вође одлазиле су често у унутрашњост земље, врбовале себи

присталице и припремале их за буну. У томе правцу нарочито је био активан Тома Вучић-Перишић. Приликом рада у народу уставобранитељи су му обећавали оно што му је било најпотребније и чиме су га могли чвршће привезати за себе. Сељаку су обећавали јевтинију државну и општинску управу, смањење порезе од 6 на 5 талира, право општинама да се користе жировницима, слободну горосечу и смањење плаћања свештеницима за њихове црквене обреде, а чиновницима боље положаје у служби и веће плате. Говрили су против чиновника пореклом из Аустрије тз. „немачкара“ који су заузели све боље положаје у државној служби, па због њих наши људи не могу да добију места. Да би привукли трговце на своју страну, опомињали су их да је влада крива што је вредност дуката опала за 1 грош. Уопште, уставобранитељи су у својој агитацији употребљавали сва могућа средства за постигнуће циља. У жељи да привуку себи и онај део народа који је био одан кнезу, они су му, кад је већ буна избила, говорили да немају против кнеза ништа, већ да желе да му предаду неке своје молбе и ослободе га рђавих саветника. Они су успели да оваквим својим радом придобију велики број нових присталица. Нарочито је за њих било важно што им је пришло много државних чиновника из полициске и судске струке: окружних и среских начелника, претседника судова и судија. Није било округа у Србији у коме уставобранитељи нису имали неког важнијег чиновника уза се. Таквих људи било је у већем броју у окрузима: београдском, крагујевачком, смедеревском, пожаревачком, ћупријском, чачанском, шабачком и ваљевском.

За организацију и извођење буне начињен је план на коме су, поред Вучића, Петронијевића и још неких истакнутијих уставобранитеља, сарађивали и аустриски генерал из Земуна Хауер и управник београдске тврђаве Ђамил-паша. За услуге учињене уставобранитељима око припремања и извођења буне, генерал Хауер је новембра месеца добио од кнеза Александра Карађорђевића на поклон нешто од Карађорђевог оружја. У плану је било предвиђено све што је требало урадити да буна боље

успе. Свакоме истакнутијем уставобранитељу одређена је улога у припремању и извођењу буне. По овоме плану главније личности уставобранитеља руководиће народним покретом сваки у своме округу. А да би заварали свој траг и дали израза лојалности према кнезу и његовој влади, неки од њих, пре поласка из Београда, предали су кнезу молбу за државну службу. По плану најглавнија улога у буни одређена је Вучићу, који је преко Земунa и Панчева имао да оде у Крагујевац и пре кнеза Михаила дочепа се „регуларног војинства,“ муниције и топова што су се тамо налазили.

Порта, извештена о новим сукобима између присталица уставобранитеља и присталица кнеза Михаила, послала је у Србију свога изасланика Шекиб-ефендију да мири завађене стране. Међутим, његово посредовање остало је безуспешно, јер кнез није хтео никако да отпусти своје министре и да на њихова места узме Вучића и Петронијевића. Док су још вођени преговори између Шекиб-ефендије и кнеза Михаила о регулисању његових односа са уставобранитељима, буна је избила. Самим тим прекинути су даљи разговори.

Извођење буне извршено је по утврђеном плану. Вучић је 19 августа 1842 год. прешао из Београда у Земун, отишао затим у Панчево, одатле се превезао у Смедерево и продужио пут за Крагујевац где је стигао 21 августа. Одмах по доласку у Крагујевац официри и војници, који су се у овој вароши налазили, прешли су на његову страну и предали му топове и муницију што су је ту имали. О том свом успеху Вучић је обавестио и остале организаторе буне, дајући им потребна упутства за њихов даљи рад.

Извештавајући Милосава Здравковића-Ресавца о заузећу Крагујевца, Вучић му у почетку каже: „сузе народне које су толико година због неправде текле умилоствиле су Бога, те је он данас под мојим предводителством победу над зломишљеницима отечества нашег одржао. Народ нам се врло храбро показао а особито унтерофицири, топције заслужују особиту похвалу. Дана 22 августа) је војска народних непријатеља разбијена. Објавите ви то све вашем народу и распишите

на све стране, како је устав, који је тако крваво добијен, данас победу одржао“.

У исто време кад је Вучић напустио Београд и-стакнутији уставобранитељи почињу дизати народ на буну у својим окрузима, заказујући општи народни састанак на Поскуричком пољу код Крагујевца 21 августа, коме ће и Вучић присуствовати. У појединим окрузима уставобранитељи су имали прилично успеха. У подизању народа на буну нарочито су се истакли у београдском округу Милутин Савић-Гарашанин и синови му Лука и Илија, у крагујевачком Стеван Петровић-Кипћанин и Јовица Николајевић, у пожаревачком Стефан Стефановић-Тенка, саветник, Михаило Ђорђевић, окружни начелник, и Атанасије Вукићевић, срески начелник; у смедеревском Паун Јанковић, саветник, Антоније Мајсторовић и Антоније Ранковић, помоћници окружног начелства; у ваљевском прота Матеја Ненадовић; у шабачком Лазар Теодоровић, саветник, судија Лука Лазаревић и Ђука Стојићевић, помоћник окружног начелства; у чачанском владика ужички Нићифор, Милован Недељковић, начелник среза драгачевског и Гаја Ботуровић, начелник среза у Краљеву; у тимочком Живко Давидовић, окружни начелник; у јагодинско-ћупријском и крушевачком Милосав Здравковић-Ресавац, саветник, Јован Вељковић, претседник ћупријског окружног суда, Петар Цукић, начелник округа крушевачког, Богдан Ђорђевић, начелник среза параћинског и Јоца Наумовић, командир „кнежеве кавалерије“ у Ћуприји. Аврам Петронијевић се, чим је буна почела, склонио код паше у град и одатле стално одржавао везе са вођама буне у унутрашњости.

Кнез Михаило, обавештен о буни, на челу војске која се налазила у Београду, са стрицем Јевремом и мајком Љубицом, пошао је против бунтовника. Обавестио је одмах све претставнике власти, а нарочито познате Обреновићевце, Стевчу Михаиловића и Јована Мићића, да што пре прикупе потребан број људи и дођу му у помоћ. Он је нарочито полагао наду у стрица Јована и Мићића, верујући да ће они са војском пре Вучића стићи у Крагујевац и заузети га. Учинио је и све остале потребне припреме које би могле допринети његовом успеху. Уз

ТОМА ВУЧИЋ ПЕРИШИЋ
(1787-8—1859)

пут до Крагујевца стигао му је велики број људи у по-
 моћ. Са својом свитом, војском и народом стигао је 22
 августа у село Петровац близу Крагујевца, и на путу
 под Сушачким брдом улогорио се и преноћио. Том при-
 ликом уз кнеза Михаила било је поред редовне војске
 још око 15000 људи. Још пре доласка у Петровац, кнез
 је послао генерала Даниловића, саветника Андрејевића
 и још неке саветнике у Крагујевац, да пре Вучића сти-
 гну тамо, заузму варош и спрече војсци да приђе про-
 тивницима. Даниловић и Андрејевић успели су да још
 са неким људима уђу у Крагујевац, али су ту дочекани од
 стране Вучића и његових људи и враћени натраг. Том
 приликом Андрејевић је погинуо.

Тај догађај Вучић овако описује: „С две стране од
 Крагујевца на брдима дао сам војску разредити и топове
 поставити и око ићиндије кад су више момачког конака
 у Крагујевцу неколико Крагујевчана, под предводителъ-
 ством генерала Даниловића и Арсе саветника с неколико
 катана барјак подигли били, с виком да се народ на
 њину страну скрене, поставим ја преко Лепенице под
 предводителъством Богдана и Книћанина између ћуприје
 и цркве неки число пешака, па после кад сам ја с брда
 један топ на ону гомилу оборио, ударе и сви наши пе-
 шацци на ту гомилу и у тили часак је разбију. Од ње
 није нико ни рањен био а њих било је и рањени и мртви,
 а и сам предводителъ Арса саветник, кажу ми да је по-
 гинуо. Баш у исто време појавила се нека велика гомила
 људи, од прилике могло је бити до 2000, од Сушице и
 дође до Крагујевца. Ја и на ову гомилу дам више топова
 опалити и после пустим на њих коњанике те су их доста
 подалеко терали, док се нису сасвим распали“.

Узалуд су били сви покушаји са кнежеве стране
 да дође до измирења са противницима; Вучић то није
 никако желео. Пошто је заузео Крагујевац и дочепео се
 топова и муниције био је убеђен у свој успех. Стога,
 када су неки људи и с једне и с друге стране почели
 међусобне разговоре о измирењу, Вучић је то осујетио.
 Наредио је тобцијама да пуцају на кнежеву војску, која
 се после првог пуцња поплашила и дала у бегство. Ву-
 чић и његови људи почели су гонити кнеза и његове

присталице. Михаило се заустави код Жабара у намери да се ту сукоби са противницима, али се и овде његова народна војска, уплашена пучњавом Вучићевих топова, разбегла на све стране. Кнез Михаило је са војском наставио пут за Београд и пошто није смео сачекати долазак Вучићевих трупа, пређе ноћу између 25 и 26 августа 1842 год. из Београда, преко Саве, у Земун. Вучић сутра дан дође на Врачар и улогори се са војском и народом. Ступио је одмах у везу са Ђамил-пашом и Шекиб-ефендијом, образовао привремену владу и за 1 септембар заказао скупштину за избор новог кнеза. Народна скупштина састала се у одређени дан, и по Вучићевој жељи једногласно извикала за кнеза Карађорђевог сина Александра. Турска влада је сматрала да је кнез Михаило био дужан да се, као њен вазал, стави под њену заштиту, тј. да се склони код паше у град. Како он то није урадио већ је самовољно напустио кнежевски престо, она је држала да је самим тим разрешена свих обавеза према њему; збацила га је са престола и потврдила избор Александра Карађорђевића за српског кнеза. Султанов ферман о потврђењу Александра Карађорђевића прочитан је 26 октобра 1842 год. народној скупштини на Калемегдану. Истога дана кнез је положио заклетву да ће избегавати да ради све оно што би било противно народним интересима, његовом звању и султановој вољи; да ће устав тачно извршивати и да ће се старати да се и други по њему управљају. До овога дана и готово читаву годину дана доцније, господар унутрашње ситуације у Србији био је у ствари Тома Вучић-Перишић.

Ако сад на крају бацимо општи поглед на Михаилов режим и на узроке његовог пада и успех уставо-бранитеља, добићемо овакву слику. Вучићева buna јасно је показала да Михаилова државна организација није била јака. Међу чиновништвом и у војсци није било дисциплине. Кнежеви официри прелазе на страну побуњеника, полициски чиновници дижу народ на буну, чланови Савета предводе бунтовнике а нижи чиновници опредељују се према својим старешинама.

Михаилове грешке биле су многе. Он је био потпао под велики утицај своје околине и дао се од ње водити.

Својим понашањем према Русији давао је утисак да је сувише под њеним утицајем. И турска и аустриска влада сматрале су га великим русофилом и због тога нису биле много противне његовом паду. Турска влада стекла је уверење да Михаило, преко својих људи, буну њене поданике у хришћанским покрајинама на Балкану, па је стога потпуно разумљиво што се ставила на страну уставобранитеља који су били туркофили и чије су се пође приликом опасности стављале под заштиту паше у граду.

Кад је буна почела Михаило је, због присуства мајке Љубице и стрица Јеврема, био лишен сваке личне иницијативе у раду. У почетку је направио једну огромну грешку. У место да са војском иде прво у Пожаревац, узме топове и муницију која се тамо налазила, па тек онда иде у сусрет бунтовницима, он јепустио захтеву својих министара и отишао право Крагујевцу. На тај начин био је лишен топова који су у главном решили сукоб између противника у корист Вучићеву. Уопште у Вучићевој буну војска је први пут у нашим унутрашњим политичким борбама одиграла важну улогу својом техником, тј. топовима. Јер кад је први топ Вучићев избачен на противника код њега је настала паника и бегство на све стране. У Вучићевој буну најбоље се осетио код кнежевих присталица недостатак једног одважног, одлучног и храброг човека који би се могао ставити на чело народа и војске и упустити се у борбу са противницима. Таквог човека су уставобранитељи имали у личности Томе Вучића-Перишића, коме сигурно припада велика заслуга за успех уставобранитеља у буну. Исто тако била је велика разлика између истакнутијих присталица кнеза Михаила и истакнутијих уставобранитељских присталица. У редовима уставобранитеља налазио се приличан број људи који су били опробани борци још из првог и другог српског устанка и који су прошли кроз све мене и догађаје од 1804 до 1842 год. Један од таквих је несумњиво прота Матеја Ненадовић, коме није било премца међу присталицама Обреновића. Међу главнијим уставобранитељима било је такође људи који су

били стално уз кнеза Милоша од почетка његове владе. Неки од њих су у правом смислу његови политички ђаци; од њега су они научили како се може и како треба с народом управљати и владати. На супрот овима истакнутије присталице Обреновића биле су изгубиле везу са народом. Међу њима је био велики број чланова њихове породице и нових људи, слабо познатих народу и без великог утицаја на народне масе. То су били махом виши и нижи чиновници којима је Милош у своје време дао државну службу. Међу њима налазило се и таквих које је Милош трговачким пословима везао за себе, било као учеснике у трговини, било као обичне чиновнике и момке при разним трговачким пословима. На крају да напоменемо да је за време Ми-хаилове владе, а нарочито Вучићеве буне, демагогија била развијена у највећој мери.

III Спољашња политика уставобранитеља — Гарашаниново »Начертаније«

Почетак уставобранитељског режима

Прве две године своје владе, уставобранитељи су имали да се боре са великим тешкоћама и унутра и спољна. Требало је режим унутра утврдити и створити повољне прилике за правилно функционисање државног организма. Споља је требало прибавити одобрење новог стања у Србији од стране Русије-заштитнице српских права. Исто тако питање је било како ће се аустриска влада држати према новом режиму. Посредством пољске емиграције уставобранитељи су добили признање новог режима од стране Француске и Енглеске. Од држања и поступака српске владе и гледишта Русије на ово питање зависило је и даље држање Аустрије према Србији. Аустриска влада је, индиректно, преко генерала Хауера, помогла уставобранитељима да дођу на власт. Она је желела да се стање у Србији среди и да се заведе потпун

ЉУБИЦА ОБРЕНОВИЋ
(1788—1845)

мир, а њени поданици у Србији да добију пуну заштиту права која им по закону припадају. Али се отворено није хтела изјаснити за нови режим. Чекала је да види какво ће становиште руска влада заузети у овом питању, па да се према томе определи. Пошто је дознала за негодовање и непријатељски став руске владе према промени у Србији, и она се изјаснила да је Порта учинила велику погрешку што је дозволила султану да одобри једно револуционарно дело - Вучићеву буну - и избор новог кнеза.

Русија је била незадовољна променом режима у Србији. Она се није никако могла помирити с тим што је ова промена извршена без њеног знања и одобрења као заштитничке силе српских права. За руску владу била је врло важна чињеница да су уставобранитељи оборили кнеза Михаила помоћу Турске. Самим тим они су у будућем свом раду морали много водити рачуна о Турцима. Стога су Руси поднели захтев Порти да се избор српског кнеза поништи, јер је извршен неправилно и незаконито, па да се обнови. Турска се у почетку колебала да ли да прими руски захтев. Кад је видела да и неке велике силе одобравају држање Русије и потпомажу је у њеној акцији, попустила је, поништила први избор кнеза и наредила да се изврши други.

За све време акције руске владе на Порти против избора Александра Карађорђевића за кнеза, уставобранитељи су били веома узнемирени. Кад су се обавестили о могућности другог избора било им је врло непријатно, али ипак нису изгубили присебност. Почели су се припремати да их нови избор не нађе неспремне. Окупили су се сви око Вучића и Петронијевића и збили у густе редове. За њих је најважније било да се за време избора Вучић и Петронијевић налазе у Србији. Стога су одбијали да приме сваки предлог о избору новог кнеза од стране турске или руске владе у коме би био постављен као услов удаљење ове двојице из Србије пре избора. Да би у акцији за одржање свога режима били сигурнији, кнез, чланови Савета и министри направили су уговор. Тај уговор гласи: „Ми доле потписани заједно се овде пред Богом сви један другоме, да ћемо

права народна, ако би нам их ма ко нарушивати хтео, до последње капи крви бранити и да ћемо сви до једнога пре изгинути него дозволити да се од права и стања нашег данашњег и једна чертица поремети“. Овај уговор направљен је у Београду на Велики Петак 9 априла 1843. године. Њега су лично потписали с леве стране: Александар Карађорђевић, кнез српски, Аврам Петронијевић, кнежев претставник, Тома Вучић-Перишић, министар унутрашњих дела, Паун Јанковић, министар правде и просвете и Павле Станишић, министар финансија; с десне Стојан Симић, вицепретседник Савета и чланови: Милосав Здравковић, Стефан Стефановић, Стеван Стојановић, Илија Гарашанин, Јован Вељковић, Петар Лазаревић и Јеврем Ненадовић.

Пошто је Порта примила захтев Русије о избору новог кнеза, обавестила је о томе српску владу. По њеном мишљењу нови избор треба да буде само једна формалност, пошто ће народна скупштина сигурно опет изабрати Александра Карађорђевића. Такве инструкције добио је из Цариграда и управник београдске тврђаве Хафис-паша. Њему је наређено да, заједно са српском владом, употреби све своје силе да се поново изабере Александар Карађорђевић.

Руски претставник у Цариграду, Бутењев, пребацивао је српском капућехаји Алекси Симићу и његовим чиновницима за некоректно држање српске владе према Русији. По њему, Срби су се потпуно оцепили од Русије, направили су „сојуз са бунтовницима њиве Пољске“, уздају се у помоћ Енглеза и Француза, слали су Црнобарца у Париз у ту сврху, одржавају везе са Пољском Леноаром и разносе по народу гласове како Русија хоће српском народу да одузме његово право. Одбијајући приговоре „да Русија држи страну Обреновићима“, Бутењев је рекао Симићу: „Русија не интригира за Обреновића партају, ни за вашу, ни за Вучићеву, ни за Аврамову, ни за Симићеву и ни за чију. Император само хоће, да народу српскоме буде онај књаз, кога народ хоће, а не кога револуција или пристрастије избере, па макар био и тај исти, само император хоће да се увери, да је воља народа, а не неколико људи“. Руска

влада послала је свога изасланика барона Ливена у Србију, да са српском владом уреди све што је потребно да се други избор кнеза изврши правилно. Он је приспео у Београд 3 јуна 1843 године. Споразумом између српске владе и Ливена одлучено је да кнез, Петронијевић и Вучић пре избора даду оставке на своје положаје и повуку се у Крагујевац.

Народна скупштина за избор кнеза одржана је 15 јуна 1843 год. у Топчидеру. Уставобранитељи су пре скупштине извели све припреме да се поново изабере Александар Карађорђевић. Организацијом рада на припреми сазива скупштине и поновног избора кнеза руководио је лично пољски агент у Цариграду, Чајковски, који је нарочито због тога дошао из Цариграда у Србију. Доста корисних савета у овом правцу дао је истакнутијим уставобранитељима и Јован Хаџић. Он је заједно са митрополитом присуствовао свим важнијим заједничким седницама министара и саветника док се решавало о овом питању и изводиле припреме. Тако је све било спремно да скупштина једногласно поново изабере Александра Карађорђевића за кнеза, на Видовдан 1843 године.

Русија се није задовољила ни другим избором, али није могла против тога ништа предузимати, јер су биле испуњене све законске формалности. Кад није могла урадити ништа против другог избора, она је категорички тражила да се Вучић и Петронијевић удаље из земље као кривци за све протекле догађаје. Морало се изаћи у сусрет њеном захтеву, јер је од Порте тражила да, пре одласка Вучића и Петронијевића из Србије, не шаље свој ферман о потврђивању другог избора кнеза. У ствари попуштање Портино Русији има се сматрати као једна врста учињеног јој моралног задовољења, јер крајњим резултатом оба уступка, поновним избором кнеза и и удаљењем Вучића и Петронијевића из земље, стаје у Србији није се ни мало изменило у корист Русије. Напротив, Русија је оваквим својим држањем много изгубила у српским очима. Став њен према догађајима у Србији потстакао је уставобранитеље да размишљају како ће се ослободити њеног великог утицаја. Русија

се мешала у унутрашња српска питања. Ако она и даља то настави, уставобранитељи су се плашили да Србије на тај начин не постане обична руска провинција. Стога почињу борбу против руског мешања у српске ствари. Уставобранитељски режим сад не води борбу само против уплетања Русије у унутрашња српска политичка питања, већ и у спољашња. У тој борби он се ослањао час на једну, час на другу страну државу, тј. ослањао се на ону страну државу која је у даном тренутку била непријатељ Русије, а нарочито руског уплива на хришћане Балканског полуострва.

У борби против Руса Срби су најдуже налазили подршке код Француза. Французи су радили против Руса у намери да осујете њихово надирање на исток. Антируску политику водили су посредством кнеза Чарториског и његових агената у страним земљама, а нарочито у Турској и Србији. Политика пољске емиграције била је у ствари полуванична политика Француске. Агенти кнеза Чарториског у Цариграду и Београду радили су да одвоје хришћане, а нарочито Словене у Турској, од Русије и да их упуте да се за своју будућност споразумеју са Турцима. Пољски агенти су пратили рад руских емиграната код турских Словена, трудећи се да им открију сва лукавства и обмане Русије. Таквим својим радом Пољаци су успели да се поставе као „посредственици између политичких тежњи народа словенских и интереса отоманског царства“. Са њима су истакнутији уставобранитељи одржавали стално везе, све до Париског конгреса 1856 године, и њиховим посредством добијали потребна тајна упутства од француске владе за свој рад против руског утицаја у Србији, одржавање веза са Словенима у Турској и Аустрији и припремање Југословена за њихово ослобођење испод туђе власти под вођством Србије.

Своје држање према Србији, пошто је тобоже добила задовољење, руска влада трудила се да подеси како би и даље задржала свој ранији утицај. Њен претставник у Цариграду, после одласка Петронијевића и Вучића из Београда, примио је српског капућехају врло љубазно. Разговарао је са њим о српским политичким питањима

КНЕЗ АЛЕКСАНДАР КАРАЋОРЋЕВИЋ
(1806—1885)

и том приликом му рекао да је жеља руског цара „да српски кнез све кораке правленија свога упути тако, како ће искоренити у Србији партаје, и привести народ у међусобну љубав и слогу. Да не буде међу Србима, особито међу чиновницима њиним, злобе и зависти, него љубави и искрености, и да сви општој ползи отечества теже у којој је полза свију и свакога понаособ“. Дајући овакве изјаве капућехаји Алекси Симићу, Титов је у исто време дао програм рада будућем кнежевом претставнику, јер је кнез Александар Симића именовао септембра месеца на тај положај. Титов је утицао на Симића, као на кнежевог претставника, да у своме будућем раду води рачуна о жељи цара Николе I и о руским интересима у Србији.

Унутрашње тешкоће са којима је имао да се бори нови уставобранитељски режим биле су огромне. Нарочито су велику опасност за тај режим претстављале присталице Обреновића у земљи и иностранству. Кнез Михаило, потпомогнут од оца, а у сарадњи са својим људима у иностранству, водио је енергичну акцију против уставобранитељског режима код турске и руске владе, тражећи да се поново врати на српски престо. Присталице Обреновића у земљи нису никако мировале. Да би угушила то њихово незадовољство, влада је употребила строге мере. Настаје гоњење и затварање свих приврженика ранијег режима, како оних, који су својим радом давали за то повода, тако и оних, који су били потпуно мирни, али за које се знало да су раније били Обреновићевци. Апсане су биле пуне, а мучења политичких затвореника страшна. Све то изазива реакцију Обреновићеваца на акцију уставобранитеља. Припремају се мањи покрети у народу. Довољно је било да се неколико противника режима састану и разговарају о тешком и несносном стању, па да их влада прогласи за организаторе и покретаче народа на буну. Шпијунажа је била у велико развијена. Мотрило се на сваки покрет противника, а нарочито се водило рачуна о истакнутијим Обреновићевцима који су путовали по унутрашњости земље, или који су тражили пасоше да путују у иностранство. На њихове објаве или пасоше

ударани су нарочити знаци, скоро не приметни, као доказ да су таква лица политички сумњива. О тим нарочитим знацима били су обавештени само окружни и срески начелници којима су се имаоци објава и пасоша јављали, и на које су ови, као на сумњива лица, строго мотрили.

Одласком Вучића и Петронијевића из Србије, активност присталица Обреновића се повећала. Кнез и његова влада страховали су да њихови противници не подигну народ на буну, верујући у успех због Вучићевог одсуства из земље. Стога је пажња уставобранитеља била сва усредсређена на активност Обреновићеваца. Ове тешкоће уставобранитељског режима повећане су још више раздорима и несугласицама које су настале међу њиховим истакнутијим људима по одласку Вучића и Петронијевића. Раздор је избио због отимања око власти. Питање је било ко ће доћи за кнежевог претставника. Многи виђенији уставобранитељи хтели су да заузму то место. Кнез је понудио Илији Гарашанину да се прими новог звања, али је он категорички одбио. Као разлог за то навео је своје велико искуство у вођењу унутрашњих послова земље, па би штета било да тај положај напусти. Као кнежев претставник морао би да се свему учи. Стога је он сматрао да је много боље за кнеза и уставобранитељски режим да управља министарством унутрашњих дела до Вучићевог повратка. И пред полазак Петронијевића за иностранство, Гарашанину је говорено да заузме положај кнежевог претставника. Он је и тада одбио из истих разлога. Многи су тада те његове разлоге држали „за шалу“. Да би помирио све уставобранитеље у Београду који су желели да заузму положај кнежевог претставника, кнез је на то место поставио дотадањег српског капућехају у Цариграду, Алексу Симића. То је заиста било привремено најбоље решење.

Заједнички рад Обреновићеваца у иностранству и Србији довео је до буне у народу противу уставобранитељског режима. Буна је избила септембра месеца 1844 год. у западној Србији и позната је у историји под именом „Катанска буна“. Организована је у Аустрији

од истакнутих присталица Обреновића а са новцем кнеза Милоша. Буна је брзо угушена, њене вође платиле су главом, а народ који је био одан Обреновићима претрпео је велика страдања, прогањања и мучења. Катанска буна била је све до 1857 год. последњи озбиљнији покушај у народу у корист Обреновића. Међутим, рад њихових присталица претстављао је увек извесну опасност за уставобранитељски режим; њему су кнез и влада придавали стално велики значај.

Програм спољашње политике уставобранитеља

Са угушењем катанске буне у главном су прошле и све веће незгоде уставобранитељског режима. Свирепост поступање власти са присталицама Обреновића требало је да их опомене да не покушавају више ништа предузимати против уставобранитеља, јер ће се они свим средствима послужити у борби за свој опстанак. Радом на унутрашњем сређивању земље и учвршћивању уставобранитељског режима, руководио је Илија Гарашанин. Он је настојавао да се у унутрашњој политици све ради по законима и уредбама. Власти су морале на основу њих судити и радити, а сви остали им се покоравати. Управљајући унутрашњом политиком пуне две године, прво као помоћник а после као заступник и министар унутрашњих дела, Гарашанин је ступио у додир и везу са многим истакнутијим претставницима власти у унутрашњости земље и од њих се обавестио о приликама и људима, расположењу и осећањима народа. На основу тога он је, држећи се строго закона и уредаба, подешавао управу земље. Одласком Вучића и Петронијевића из Србије, Гарашанин је постао у ствари најистакнутији међу уставобранитељима за чији је успех највише и дао; његов отац и брат су погинули у борби за уставобранитељски режим. Гарашанин је од многих уставобранитеља сматран њиховим претставником. Налазећи се у оваквом положају, он је дошао у везу и са Србима изван Србије и Југословенима под турском влашћу. Као претставник уставобранитеља он је стално одржавао везе са полским агентом Леноаром, а посредством

њега и других пољских агената, са Чајковским у Цариграду, од кога је добијао и упутства за свој рад. Када је 1843 год. извршена промена пољског агента у Београду, нови претставник кнеза Чарториског, Фрања Зах¹, у отсуству Вучића и Петронијевића, дошао је прво у додир са Илијом Гарашанином. Захов долазак у Београд и његове везе са Гарашанином биле су од пресудног утицаја за израду плана спољашње политике уставобранитеља. Тај план узео је да изради при крају 1844 год. Илија Гарашанин, а познат је код нас под именом Гарашаниновог „Начертанија“. Руководећи се тиме да српска влада треба да ради у једном одређеном правцу, он се примио да тај правац формулише и рашчлани у главним тачкама у једном плану.

У своје „Начертаније“ Гарашанин је унео ове главне мисли: српска кнежевина је мала и она сама не може тако остати, већ се мора старати да придобије за савезнике и остале народе који је окружавају, да би постигла свој задатак у будућности. Пошто је она мала, мора радити на проширењу својих граница, а то ће постићи ако себи припоји и остали српски народ који је окружава.

Распад турске државе је неизбежан и он се може остварити на два начина: прво, Русија и Аустрија могу се споразумети и покорити је па је после између себе поделити, и друго, хришћани се могу споразумети да оборе турску царевину и на њено место подигну нову државу. За ту своју политику хришћани би нашли помоћи код Енглеске и Француске које су противне намерама Русије и Аустрије. Србија треба да узме у своје руке рад на стварању нове државе јер је она за то нај-

¹ Леноар је припадао левом — револуционарном — крилу пољских емиграната. Пошто је револуција у Србији спремљена и изведена, била је завршена и његова улога. Учесће његово у припремању и извођењу Вучићеве буне је несумњиво. Пошто је своју улогу испунио смењен је, а заменио га је у Београду Фрања Зах, припадник умереније струје пољских емиграната. Док је Леноар имао да даје савете уставобранитељима за припремање и извођење буне, Захова је дужност била да им саветује како ће свој режим учврстити, духове у народу умирити и ред у земљи одржати.

ИЛИЈА ГАРАШАНИН
(1812—1874)

позванија. Срби су се први од свих народа у турској царевини својом снагом ослободили; Србија је имала своју средњовековну државу—царевину. Стога „наша садашњост неће бити без везе са прошлошћу, него ће ова сачињавати једно зависеће саставно и устројено цело и зато Српство, његова народност и његов државни живот стоји под заштитом светог права историческог“. У раду на окупљању осталих народа око Србије основно начело те политике мора бити „јединство народности“, а њен дипломатски претставник треба да буде влада кнежевине Србије. У верском погледу истакнуто је „начело пуне верозаконске слободе“. Србија је дужна „да римокатолике на сваки начин придобије за југословенску идеју“. Само у том случају, ако се „два народа: источноправославни и римокатолички међусобно о својој народној политици разумеду и сложе“, може се успешно радити на образовању једне велике државе под вођством Србије. У плану су изложена средства и начини за извођење ове политике.

По Гарашаниновом „Начертанију“ Србија је била дужна да ради на ослобођењу Јужних Словена од аустриског и руског утицаја, па да их после веже чвршће за себе. У раду на ослобођењу Југословена од аустриског утицаја, најважнију улогу имала је да одигра католичка црква. Стога Гарашанин, увиђајући то, сасвим тачно каже да се помоћу католичке цркве треба „народ католических вероисповеданија од Аустрије и њеног уплива одвраћати и Србима већма приљубити.“ Поред политичког Србија се мора борити и против аустриског утицаја у економском и трговачком погледу. „Цијела спољашња трговина Србије налази се у рукама Аустрије“. Да се ослободи велике зависности Аустрије на трговачком пољу, Србија се мора побринути за један свој слободан трговачки пут до Јадранског мора. „Овакав пут само је овај за сад могућан који преко Скадра у Дулцињ води.“

Своје „Начертаније“ Гарашанин је саставио под утицајем пољске емиграције, а нарочито њеног претставника у Београду Фрање Заха. Да напише „Начертаније“ Гарашанин је био потстакнут једним сличним програмом

кнеза Чарториског из 1843 године. У своме програму Чарториски је изнео шта треба учинити да би Србија успешно могла радити на зближењу и уједињењу Јужних Словена. У њему је Чарториски у ствари изнео своје идеје о српско-југословенском програму. Он је био намењен у главном пољским агентима као упутство за њихов рад међу Југословенима. Дакле, прва идеја о писању „Начертанија„ била је пољског порекла. Пољаци су водили борбу против Аустрије и Русије. Узрок њиховој борби било је рђаво поступање ових двају држава према пољском народу. Ту своју борбу хтели су да пренесу на Балкан. Као најбоља брана против надирања Русије и Аустрије на исток, по мишљењу кнеза Чарториског, била би једна велика југословенска држава. Ту државу требало је да створи Србија.

Сасвим је разумљиво што је идеја Пољака, спречавање надирања Русије и Аустрије на Балкан, наишла на леп пријем код Гарашанина, који је био противник руског и аустриског мешања у питања хришћана, а нарочито Срба под Турцима. Гарашанин је главне идеје, изнете у програму Чарториског, разрадио, допунио и прилагодио потребама и приликама код Јужних Словена. Он је био за стварање једне велике, јаке и независне југословенске државе, која ће Европи давати најбоље јемство за мир на Балкану и која ће се са успехом моћи одупрети руском и аустриском продирању на Балканско полуострво. Он је знао да сви Јужни Словени могу наћи најбоље јемство за своју будућност у једној заједничкој држави, у противном случају ће и даље остати под туђом влашћу.

Гарашаниново „Начертаније“ било је први написани југословенски програм који је по својој садржини потпуно одговарао ондашњим политичким приликама код Јужних Словена. Његова је важност у толико већа што је он постао пре „почетка значајног рада бискупа Штросмајера, Рачког и осталих великих поборника југословенске идеологије.“

За све време док је био на власти, било као министар унутрашњих, било као министар спољашних дела, Гарашанин се доста стриктно држао свога „Начертанија“

у вођењу српске спољашње и националне политике. Његово „Начертаније“ је служило, са извесним допунама и изменама, као програм спољашње и националне политике не само његовом састављачу, већ и свима осталим политичарима и државницима Србије до 1918 године, када су, уједињењем Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу, остварене његове главне тачке.

Пошто је саставио „Начертаније“, Гарашанин се одмах дао на посао. Године 1845 и 1846 његови агенти крстаре по југословенским покрајинама под турском влашћу, обавештавајући се о приликама, догађајима и људима. По повратку подносе му извештај о ономе што су чули и видели. Године 1846 Гарашанин је ступио у блиске и поверљиве односе са истакнутијим људима у неким југословенским покрајинама, придобио их за своју идеју ослобођења испод турске власти, а неки од тих људи постали су и његови повереници за рад у својим крајевима. Нарочито је био великих размера Гарашанинов рад у овом правцу 1848 и 1849 године.

Прва превирања код уставобранитеља

Док су уставобранитељском режиму претиле веће опасности од Обреновићеваца, несугласице које су постојале међу вођама режима нису се много испољавале. Међутим, када су те опасности прошле, сукоб у врховима уставобранитељског режима избио је и у јавност. Међу вођама новог режима настаје подвојеност. Прво долази до сукоба између кнеза и Вучића, који је у овом случају био претставник уставобранитеља. Сукоб је настао због постављања виших чиновника. Кнез је хтео да на нека важна места постави људе себи одане, док су истакнутији уставобранитељи желели да та места задрже за своје људе. Из сукоба је изашао кнез као победник. Вучић, незадовољан резултатом, напушта и кнеза и партиске другове и ствара своју странку, која је налазила потпоре код руског конзула у Београду и била претставник руске политике у Србији. Сви кнежеви и владини незадовољници окупљају се сад око Вучића. Он постаје вођа опозиције-уставобранитеља не-

задовољника. Његова акција у народу имала је успеха. Он опет, као и раније што је чинио, хвата везе са војском. У народу се почело говорити „наш господар Вучић“. У унутрашњости су се проносили гласови да кнез не допушта Вучићу да иде у народ. Његови момци куд год иду говоре, „да Бог живи Вучића; да није њега све би пропало“. Вучић сам пред народом грди чиновнике који пазе на сваки његов покрет и рад у унутрашњости земље. Један мали кнежев маневар 1845 године изгледа да је успео, бар привремено, да стиша Вучићево незадовољство према њему. Кнез је поставио за државног саветника Илију Новаковића, Вучићевог пријатеља и присталицу. Међутим, кнез је то учинио из личног разлога. Он је хтео да га удаљи из војске-команде београдског гарнизона, и да на то место доведе човека себи одана. Вучић је био задовољан што ће Новаковићевим доласком у Савет имати једног човека на кога ће се моћи потпуно ослонити. Заједно са Новаковићем, кнез је поставио за саветнике, двојицу својих присталица, Лазара Арсенијевића и Стевана Марковића.

Око кнеза почињу да се окупљају најближи његови сарадници и чланови књегињине породице. Они сад образују дворску камарилу на коју ће се кнез ослонити у борби против опозиције. Камарилу су сачињавали Срби из Аустрије и чланови породице Ненадовића. Они су од сад главни кнежеви саветници. У жељи да заузму што већи број важних чиновничких места, чланови камариле служили су се и недопуштеним средствима. Овакав њихов рад изазива протест и негодовање, не само опозиције већ и извесног броја људи, наклоњених кнезу. Нарочито се виче против чланова књегињине породице, који су постали веома необазриви и груби у опхођењу са људима. Против њих се стално говори у народу. За књегињиног течу Александра Хаџи-Трифковића причало се да је рђавог карактера и да свој положај „неваљалим начином злоупотребљава“. Он је био кнежев ађутант а доцније управник вароши Београда. За књегињиног брата Тасу Ненадовића говорило се да је надут, поносит, и да тражи од чиновника старији: од себе и по чину и по звању, да га први поздрављају и да му се као неком

„многомогућем“ човеку клањају. Он је био столоначелник у министарству правде. Књегињин стриц Алекса Ненадовић постао је помоћник министра унутрашњих дела. После 1846 године књегињин отац Јеврем Ненадовић постављен је за државног саветника. И у место да кнез ублажи незадовољство против себе због Ненадовића он га још више повећава, падајући све више и више под њихов утицај. Године 1857 изгледало је да мушки и женски чланови Ненадовића породице владају Србијом. Алекса Симић, који је више пута био кнежев претставник, пише крајем 1857 године: „Данас, налазе се два стрица књагињина, као чланови у совјету, један зет и један пашеног књажевог као попечитељи, један тетак књагињин и један књажевог пашеног као окружни начелници, и један пашеног књажевог шеф регуларне војске“.

Посета кнежева султану у Казанлуку маја месеца 1846 године донела му је леп успех и подигла углед у народу. После тога његова странка постаје много јача. Њој прилази Аврам Петронијевић и постаје одан кнезу и Порти. Од тада Петронијевић је један од главних кнежевих саветника и пријатеља, и труди се да осујети сваку Вучићеву интригу против кнеза.

Окуражен својим успехом у 1846 години кнез је постао охолији и безобзирнији у опхођењу према противницима. Под утицајем камариле он је и неправедан према појединим личностима, које се нису могле убрајати међу његове противнике. Камарила је терала кнеза да отпусти Гарашанина са положаја министра унутрашњих дела. Кнез је покушао да то изврши, али није успео. Он је јединим указом поставио Книћанина, а другим Милосава Здравковића-Ресавца за министра унутрашњих дела, али је оба та указа поништио. Гарашанин је и даље остао на свом положају.

Кнежеви противници—присталице руске странке—исмевали су кнежев пут султану и побијали његову важност. Центар интрига против кнеза у ово доба у Београду био је руски конзулат. Вучић је пребацивао кнезу да се после свога пута у Казанлук ставио под покровитељство Француске и Енглеске и да слуша само њихове савете. Руска влада, чије интриге против кнеза и

његових присталица нису никако престајале, известила је Порту да је руски цар незадовољан поступцима српског кнеза према народу. Кнежеви поступци не одговарају жељи народа и они могу довести врло лако до неког револуционарног покрета у Србији. У ствари, руска влада је хтела да на Порти умањи кнежев значај и симпатије које је задобио приликом аудијенције султану. У исто време петроградски кабинет желео је да потстакне Порту како би кнез требало да промени своје држање према присталицама руске странке.

Порта је одбила све руске примедбе учињене на рачун српског кнеза, изјављујући да је она задовољна његовим држањем и да се нада да ће српска влада бити у стању да одржи мир и поредак у земљи. По упутствима Чајковског из Цариграда Зах је храбро кнеза у његовој борби против руског мешања у српска унутрашња питања. Он му је саветовао да у тој борби истраје и да се ничега не плаши. Француска и Турска су на његовој страни. Енглеска, противна руском ширењу на исток, лако ће се задобити за кнежеву политику. Аустрија, пак, биће увек противна руском утицају у Србији. Она се, и ако доцкан, уверила да Русија ради на Балкану у своју сопствену корист, а да н.у вара. То је узрок због чега се она сад показује наклоњена Србији. Из истог разлога она јој је почела „ласкати“ и у бечким новинама хвалити српску владу. По Заховим речима кнез не треба да се вара оваквим држањем Аустрије. Она може променити само своје држање према руској политици у Србији, тј. она ће променити средства којима ће се у будуће служити против Русије, али неће запоставити своје политичке интересе на Балкану. Кнез треба да зна да Аустрија верује у распад турског царства. У том случају она би радила да себи присаједини Босну, Херцеговину и Србију. Због свега тога кнез и његова влада морају водити једну самосталну народну политику. Они се потпуно не смеју ослонити ни на кога, а нарочито не на Русију и Аустрију. „У томе су погрешили Милош и Михаило Обреновић; један се држао Аустрије а други Русије, а обадвојица су пала.“

Што се тиче интрига руско-аустриских у Србији, пољска емиграција је поднела кнезу почетком 1845 год. један опширан меморандум у коме је изнела план за његов рад у томе правцу. И у томе меморандуму истиче се потреба самосталне српске политике. У њему се опширно износи становиште великих сила према Србији и каква треба да буде политика Србије према страним силама. Изузев једног малог увода то је у ствари превод Чарториског плана из 1843 године.

У погледу Руса кнез је примио Захов савет. Већ у почетку 1847 године извршио је реконструкцију своје владе и из ње избацио руске присталице: министра правде и просвете Пауна Јанковића и министра финансија Павла Станишића. На њихова места довео је члана камариле и вођу прекосавских Срба Алексу Јанковића и Вучићевог присталицу Радована Дамљановића. Јанковић је, као и остали Срби из Аустрије, у вођењу српске спољашње политике био присталица насланања на Аустрију. Увођењем Јанковића у владу кнез је хтео да се што више приближи Аустрији. За то му је она сама дала повода својим благонаклоним држањем 1846 год. Напуштен од Русије кнез је хтео да, поред Турске, има за себе још једну већу силу на коју се може потпуно ослонити. Сасвим је природно да је избор пао на Аустрију. Она му је као суседна држава била најближа и у критичном тренутку могла му је најбрже притећи у помоћ. Баш у ово доба неколико кнежевих пријатеља, по његовој жели, били су покренули у народу и на Порти питање добијања наследног кнежевског достојанства у породици Карађорђевића. Кнез је био уверен да му Аустрија у томе може много помоћи. Стога је желео на сваки начин да Аустрију има уза се. Од 1846 године аустријски утицај на кнеза и камарилу стално се повећавао.

У жељи да осујети ширење руског утицаја у Србији, кнез је одбио молбу грчке владе 1846 год. за оснивање њеног конзулата у Београду. Француска, Енглеска, Аустрија и Турска сматрале су да би грчки конзулат у Београду био само ново средство у рукама Русије за спровођење њене политике на Балкану, а

грчки конзул руски агент за прављење и ширење интрига против кнеза и српске владе. Француски конзул у Београду, посредством Гарашанина, највише је допринео да српски кнез и влада не дозволе оснивање грчког конзулата.

Уопште кад је реч о руском и аустриском утицају у Србији и држању кнеза и српске владе према Турској, треба истаћи ову карактеристичну чињеницу. Аустрија је успела да за своју политику у Србији нађе приврженике међу члановима камариле-Србима из Аустрије који су били скоро без икаквог утицаја на народне масе. Стога она никада није успела да придобије српски народ за себе. Од 1846 год. и кнез беше запливао у аустриске воде. На супрот Аустрији, Русија је за своју политику имала присталица у народу. Она није никако успела да привуче на своју страну кнеза или кога државника утицајног на вођење српских државних послова. Русија је имала неколико истакнутијих личности уза се као Тому Вучића-Перишића, Павла Станишића, Пауна Јанковића и Стефана Стефановића, али су они тешко долазили на власт те због тога нису имали могућности да даду русофилски правац српској политици. Присталице руске странке у Србији беху стално у опозицији. А било је таквих случајева да су извесни људи на власти спроводили антируску политику, а кад падну са власти прилазили су опозицији и ватрено заступали наклањање на Русију. Руски конзули у Србији за време уставобранитељског режима били су саветодавци опозиције. Док су се Русија и Аустрија бориле чији ће утицај преовладати у Србији, дотле су више - мање све уставобранитељске владе биле туркофилски обојене. Оне су биле присталице наклањања на Порту. Дакле, званична политика уставобранитеља била је туркофилска. Такву политику они су заступали још од почетка своје борбе са Милошем око доношења устава. У борби са противником они су се увек ослањали на Турску, а често се склањали под заштиту паше у граду. Из тога су разлога вође уставобранитеља подизале и своје куће у близини београдске тврђаве (случај Томе Вучића-Перишића и Аврама Петронијевића).

МИХАЛ ЧАЈКОВСКИ
(1808—1886)

Својина библиотеке Гв. Павликовског Лавов—Осолинеум

IV Србија 1848 и 1849 године

Унутрашње прилике

Када је почела револуција у Француској, унутрашња политичка ситуација у Србији није била ни мало повољна. Не само да су постојали затегнути односи између српске владе и Обреновићеваца, већ су избили раздори међу носиоцима уставобранитељског режима. Стара мржња Срба против Турака поново се пробудила. Један мали сукоб могао је довести до општег судара Срба и Турака. Очувати ред и мир у земљи био је главни задатак српске владе. А то је углавном зависило од држања Томе Вучића као најистакнутијег претставника опозиције против кнеза и његове владе и од умешности и способности тадашњег министра унутрашњих дела Илије Гарашанина, главног претставника власти. На једној од својих седница Савет је одлучио да тражи од владе исељење Турака из вароши у Србији. Опозиција је искористила тешку унутрашњу ситуацију и покренула питање даљег опстанка Срба из Аустрије у државној служби. Тражило се „удаљеније Шваба“ из државне службе. Влада није узела у поступак ни захтев Савета ни захтев опозиције. Она је сматрала да при оваквим приликама није погодно потрзати питање исељења Турака. Што се тиче „изгнанија Шваба“ из државне службе, влада је на једној својој седници решила да по том питању ништа не предузима, већ да и даље остане по старом. Међутим, министар правде и просвете Алекса Јанковић, увређен захтевом опозиције, поднео је оставку на свој положај. На његово место постављен је Стефан Стефановић.

Демократске и либералне идеје утицале су и на наше људе у Србији, а нарочито на омладину, да промене своје дотадашње становиште у погледу на унутрашњи живот српског народа. Томе су много допринели и српски ђаци школовани на страни, задахнути новим револуционарним идејама, а услед револуције у Француској, Аустрији и Немачкој почели се враћати својим кућама. Под ути-

цајем свега тога у београдској чаршији почело се говорити о неким реформама које би требало извршити у унутрашњем уређењу Србије. Око половине марта 1848 год., ноћу, излепљен је по вароши велики број плаката у којима се говорило о демократији и политичким и националним слободама. То доведе до скупа угледних људи на коме се већало о реформама. На томе скупу реформаторске идеје тумачио је присутнима нико други него сам секретар београдске полиције. Он је био претставник старе генерације која је сматрала да се углавном слобода састоји у томе, да је свакоме човеку дозвољено ношење оружја за појасом и да народ има своју народну скупштину. За њих је стање у коме су живели у ово доба било много боље од ранијег, кад су Турци Србијом владали, или кад је почела да се изграђује и уводи потпуна унутрашња аутономија. Стога су ти стари и говорили „Никада боље него данас!“ Међутим, нове генерације хтеле су сасвим нешто друго. Оне су слободу замишљале на широј основи.

Млади се боре против свих оних који, упоређујући ондашње време са ранијим турским временом, узвикују: „Никада боље него данас!“ Што је старима била завршна фаза у њиховој борби за слободу-унутрашња аутономија под сизеренством Турске и протекторатом Русије, младима је била почетна. Сукоб између њих био је у ствари сукоб између два схватања и два гледишта на слободу, дужности и права грађана једне државе. Младима су стари изгледали недовољно национални и сувише туркофили који се у спровођењу власти служе застарелим турским методама. Старима су, пак, млади изгледали неуравнотежени, и сувише либерални и револуционарни, да нису водили рачуна о мукама и патњама што су их они поднели и жртвама којима су платили добијање унутрашње аутономије, па могу и хоће да униште све оно што је створено.

Разлика у схватању о слободи ових двеју генерација потпуно је разумљива. Стари су се родили и један део животога провели за време турске власти у Србији. Они памте кад је српски народ био само обична раја а Турци господари. Стога је за њих добијањем пот-

пуне унутрашње аутономије остварен њихов давнашњи сан. Положај Србије и унутрашње стање њено у ово доба било је за старе највише што су могли постићи. Добијањем свега тога они су сматрали да немају више зашта да се боре. Због тога тумач нових реформаторских идеја, на скупу који смо већ споменули, каже: „Србија ужива све слободе за које је сада устала западна Европа; у својој народној скупштини Србија има свој парламенат; у слободи сваки Србин може носити оружје за појасом и у кубурама. Србија има своју народну гарду и ако ко уме паметно да пише да ће наћи слободну печатњу“. Млади су били сасвим нешто друго од старих. Они су се родили и одрасли у слободи аутономног унутрашњег уређења Србије. Турску управу нису запамтили већ су о њој слушали из прича својих отаца и других чланова породице. Многи од њих били су на страни и тамо се упознали са новим слободним и демократским уређењем западних држава. Други, пак, који нису били на страни, читали су о том уређењу из књига. Упоредјујући спољашњи положај Србије и њено унутрашње уређење са независним и демократским уређењем држава у Европи, видели су колико су Срби заостали иза других народа. Стога су узели себи за идеал стварање и изграђивање нове српске државе по свим принципима слободне и независне спољашње и унутрашње управе. Зато није никакво чудо што је младима била почетна фаза у борби за унутрашњу и спољашњу слободу Србије оно што је старима била завршна.

Како су замишљали слободу ти млади људи види се најбоље из чланка Јеврема Грујића „Обзор државе“, штампаног 1848 године у органу „Дружине Младежи Српске“ — „Невен-Слога“. У своме чланку Грујић каже: „Народ наш нити је спољашње нити унутрашње слободан. Није спољашње зашто Турчину арач плаћа. Није унутрашње зашто нема.... не зна.... он је голо средство, које сад један, сад други за циљ своју употребљава....“ Писац даље истиче да народ иде за лажним обећањима, да сноси јарам самовоље, леже на мацке, пуни апсане и труне на точковима. Један од првих захтева реформатора био је слобода штампе. Они траже да слободно

кажу оно што мисле, што осећају, што желе и што виде да не ваља. Хоће да критикују свакога и свачији рад и да покажу бољи пуг којим треба ићи. Међутим, становиште њихово није могло потпуно да се прилагоди просветним и културним приликама у којима се налазио српски народ. Влада се одлучно успротивила свим новотаријама и предузела врло строге мере против носиоца тих нових идеја. Ово је био први сукоб између старих и младих. Други сукоб, много оштрији и отворенији, десио се на Светоандрејској скупштини 1858 год. и из њега су млади изашли победници. Ипак овде треба истаћи да нове идеје нису остале без утицаја на старије. То се најбоље приметиле за време Петровске скупштине у Крагујевцу 1848 године. На њој се није, као што се до тада стално чинило на скупштинама, говорило само о чисто локалним и пореским питањима, већ и о слободи штампе, слободи наставе, повишењу плата чиновницима и т. д. Дакле, народној скупштини је дат много већи значај него раније.

Поред ових унутрашњих питања српска влада морала је да се позабави и предузетом акцијом ранијих кнезова Милоша и Михаила против уставобранитељског режима. Милош је хтео да искористи опште догађаје у Европи и да учини нешто у корист свога повратка на српски престо. Ухватио је везу са својим људима у Србији. Поред тога и вођ српске опозиције, Вучић, обрати му се једним писмом. Све је то Милошу давало наде на успех. Стога маја месеца напусти Беч и преко Граца дође у Загреб. У вези с тим и рад његових људи у Србији постао је живљи. Овакав Милошев поступак изазвао је, сасвим природно, велику забринутост код српске владе. Њена се плашња још више повећала изненадним Михаиловим доласком у Нови Сад у другој половини месеца маја 1848 године.

Српска влада предузела је све мере предострожности да спречи Милошев прелазак у Србију и да осујети Михаилов даљи боравак у Новом Саду. Уз Милоша се стално налазио агент српске владе Миливоје Петровић-Блазнавац који ју је обавештавао о кнежевом кретању и политичким намерама. Поред тога, кнез Александар и ње-

гова влада придобили су у Загребу и Људевита Гаја за акцију против Милоша. Гајевим посредовањем код аустриских власти кнез Милош је у Загребу ухапшен. После неколико дана пуштен је из затвора и упућен преко Љубљане у Инсбрук. Интервенцијом српске владе код руског конзула у Београду и управника београдске тврђаве, Михаилу је послат секретар руског посланства са поруком: да се у интересу мира у Србији одмах уклони из Новог Сада. И аустриски конзул у Београду писао је варадинском градоначелнику да се Михаило из Новог Сада удаљи. После тога бивши српски кнез отишао је у Праг.

У вези са доласком Милоша у Загреб и Михаила у Нови Сад, српска влада ставила је у приправност и војску и полициске власти. При свим начелствима повећан је број пандура. Наредба је издата властима да се поступа веома строго према свим лицима која би хтела да проузрокују немир у земљи. У Београду је било проглашено готово ванредно стање. Саветник Стеван Стојановић постављен је за привременог команданта вароши Београда. Образован је одбор грађана да се у споразуму са управником вароши стара о одржавању реда у Београду. Одређено је да се слични одбори образују и у унутрашњости земље.

Да погорша и иначе тешко унутрашње стање у Србији, избио је већи раздор и неслога у врховима уставобранитељског режима. Затегнутост међу појединим члановима владе и неслога између камариле и истакнутијих уставобранитеља беше узела велике размере у марту и априлу 1848 године. Главни узрок свему томе било је одсуство једног правца у политици. Кнежев човек, Алекса Ненадовић, узео је на себе улогу да изравња несугласице у влади. Разговарао је са Алексом Симићем и Гарашанином о томе питању. Према њиховом мишљењу, да би се незадовољство уклонило и слога повратила, требало је и даље продужити и спољашњу и унутрашњу политику какву је дотле водила српска влада. Кнез је имао да подеси своје држање према Вучићу и Петронијевићу, а нарочито према овом првом. У вези са његовим поступцима кнез не треба да се показује

да хоће да употреби нека нова средства против њега. Акција, поведена против Гарашанина да се обустави, и он даље да остане на положају министра унутрашњих дела, али да престане „замазивати и гладити које чије недостатке, већ да онај ако му треба сам своју част и славу чува“. Преко Алексе Јанковића да влада ступи у ближи контакт са Књићанином, али сасвим обазриво како он не би у томе видео свој успех па постао „безобразан“, нити пак са друге стране да му то штету нанесе. Да се закаже народна скупштина која ће се постарати за „ползу, мир, безбедност, добро и потпуну законост у земљи“. После скупштине Аврам Петронијевић да се постави за претседника Савета, Алекса Симић за кнежевог претставника, његов брат Стојан да се стави у пензију, а Стефан Стефановић и Раја Дамјановић да се задрже као привремени попечитељи. У случају да све ово не помогне, па се и даље покажу непријатељства у већем степену, онда да се употребе одговарајуће мере за то.

Сходно овом споразуму народна скупштина била је заказана за 1 јуни 1848 год. у Крагујевцу. Због опасности која је претила кнезу и влади доласком Милоша у Загреб и Михаила у Нови Сад и већом акцијом присталица Обреновића у Србији, скупштина је одложена за Петровдан. Главни задатак скупштине био је да одлучи о мерама које треба предузети да се очува мир и ред у земљи. Поред тога, влада се надала да ће се на скупштини решити у њену корист једно од главних питања, Вучићева опозиција према кнезу и носиоцима власти Међутим, у томе се преварила. И ако је она на скупштину довела велики број посланика из чиновничког реда и посланике изабране уз припомоћ власти, већина се ипак изјаснила за Вучића. Стога су кнез и влада морали попустити и изаћи у сусрет неким захтевима Вучићевих присталица. Стеван Књићанин, Алекса Јанковић и Лазар Зубан поднели су оставке на државну службу. На скупштини су се такође чули протести против „немачкара“ у државној служби. Тражено је затим да се народна скупштина што чешће сазива, да се чиновницима забрани свако трговање, да се по-

лициски и судски чиновници узимају између мештана и да се Вучић задржи и даље у служби.

Резултати Петровске скупштине нису задовољили ни кнеза ни владу. У место да се на њој изгледе све несугласице у влади и да се донесу средства потребна за смирење духова у земљи, она је унела нов раздор међу министре и дала повода већим политичким трзавицама у унутрашњости земље. У влади и после тога није било никако слоге. Свако је вукао на своју страну. Раја Дамјановић био је противан предузимању оштрих мера против Вучића и његових присталица; чланови камариле вукли су на кнежеву страну, а Гарашанин није наилазио на довољно разумевања код надлежних за свој рад. Те рђаве односе у влади и унутрашњу политичку ситуацију у земљи најбоље је претставио кнежев искрен пријатељ и присталица Антоније Мајсторовић, смедеревски окружни начелник, у своме писму Книћанину од марта 1849 године. Он каже: „Гарашанин је био дао оставку а остали г.г. попечитељи и добромислећи саветници дошли су у забуну највећу, видећи да је међу чиновнике интрига највећа бачена. Све се на партаје поделило, чиновници духом клонули, дужности напустили, народ се, а особито неваљали људи, обезумео, паметни људи за управљењем отважним уздишу, осврћу се час на овог, час на оног, да би утехе нашли, али све бадава, нико нема да их охрабри и пут којим ће слободно и безопасно ићи покаже“. Книћанин, који је својим учешћем са Србијанцима у народном покрету Срба у Војводини задобио велику славу и ауторитет код свих народних слојева, требало је да узме улогу посредника за изравнање несугласица у влади и да ради на стишавању политичких страсти у земљи. Међутим, Книћанин се није хтео примити те улоге, већ је поново отишао са Србијанцима у помоћ својој браћи у Војводини.

Од 1848 год. па све до пада уставобранитељског режима 1858 год. није више било јединства и слоге међу његовим носоцима. Било је момената када су се те несугласице и раздори утишавали због других разних опасности по режим, али су они увек постојали. Такав је случај био и у другој половини 1848 и целе 1849 го-

дине. Пред опасношћу од Вучићеве акције у народу и преласка руске војске преко граница Аустрије у помоћ Аустријанцима против Мађара, завладало је неко време затишје у раздору и несугласицама које су постојале између појединих чланова владе, као и између кнеза и владе.

Уставобранитељски режим није био јединствен. Његови претставници беху јаки политички људи, а међу њима је владала неслога. Сваки је вукао на своју страну. Због тога су се јављали чести сукоби. Око појединих личности стварају се групације, те није било једног политичког правца. Све се оснивало на личним побудама и интересима. Свака група сматрала је да је у праву и није хтела попустити. Те све слабе стране уставобранитељског режима најбоље су се показале 1848 и 1849 године. Кнез и влада нису имали један одређен политички правац. Све је зависило од случаја или држања и расположења појединих људи. Кнез је био без политичке иницијативе, и сувише подложен својој околини; Ненадовићима и Србима из прека. Ненадовићи су водили политику личних интереса. Без њиховог знања и сагласности кнез није ништа предузимао. Он није никако могао да се одупре њиховом утицају. Уместо да стоји изнад појединаца и разних групација, Ненадовићи су га увукли у свакодневну ситничарску политику, због чега је морао доћи у сукоб са многим виђеним људима. Због Ненадовића многи су се почели од кнеза отуђивати. После 1849 године аустриски конзул Радосављевић рекао је једном приликом кнежевом претставнику Симићу, да његова влада врло добро зна да кнеза „упућује г. Ацика (Ненадовић) и фамилија Ненадовића без којих кнез неће ништа да уради ни да решава“. Симић у писму каже још кнезу како му је Радосављевић рекао: „Ови ћеду људи (Ненадовићи) довести Вас (кнеза) до пропасти, па ћеду и они са вама заједно пропасти“. Поред Аустрије и Француска и Турска држале су да су Ненадовићи криви што кнез нема једног одређеног политичког правца.

Сем Ненадовића и Срби из Аустрије, или како су их у Србији звали „немачкари“, имали су великог ути-

цаја на кнеза. За време уставобранитељског режима било их је много. Завођењем новог система управе земљи је требало школованих и писмених људи, а то су у главном били Срби из прека. Добри као чиновници они су били рђави као политичари. У политици су се држали конзервативног и реакционарног правца. Нису умели да опште са народом, па због тога нису знали ни његове погледе на живот ни његове најнужније потребе. Мислили су да се из канцеларије може народом управљати. Као министри били су само добри администратори а слаби политички комбинатори. Лишени једног политичког плана, они нису могли бити добри кнежеви политички саветници. Кнезу су саветовали наslaњање на Аустрију јер, одрасли и васпитани у тој земљи, веровали су у њену велику моћ и снагу. За време мађарске буне утицали су на кнеза да помогне народни покрет у Војводини, не ради уништења Хабзбуршке монархије и ослобођења српског народа од аустриске власти, већ из сентименталног братског осећања.

Народни трибуни и вођ Тома Вучић-Перишић ставио се на чело покрета против „немачкара“ у Србији. И ако човек великог ауторитета у народу, он је био слаб да их победи. Једино је успео да 1848 год. неке од њих избаци из Савета и државне службе. Вучићев пораз у овој акцији сасвим је разумљив. Борећи се против „немачкара“ он се у ствари борио против тадашњег уређења Србије. То ново уређење није могао оборити, јер су се у велико промениле прилике од 1842 год., када је он играо главну улогу у Србији. Он није осетио да је настао нови дух времена и да је са старим начином управе свршено. Почело је изграђивање модерне српске државе, а оно је тражило нове људе, образованије и школованије. Због тога је прави покрет против „немачкара“ и њихових схватања о дужностима и правима грађана настао тек повратком „наших отечествених синова“ са школовања из Француске и Немачке. Наши људи, школовани на страни, сматрали су себе способнијим. Сукоб између њих и „немачкара“ био је у ствари сукоб двеју идеја. „Немачкари“ су сматрали да народу не треба дати слободу и политичка права јер

није за то дозрео, већ му треба обезбедити правну сигурност. Међутим, наши људи, школовани на страни у слободним и демократским земљама, говорили су да народу треба дати слободу и политичка права и да то неће ни мало бити опасно за државу. Због тога је сасвим разумљиво што су победили наши људи, махом сељачки синови, који су познавали добро менталитет, схватања и потребе свога народа. Потпуну победу над „немачкарима“ они су однели на Светоандрејској скупштини 1858 године.

Вучић је 1848 и 1849 год. водио углавном своју ситничарску свакодневну политику. Он није могао схватити замашај догађаја који су се одигравали у суседству Србије и последице које би они могли имати за српски народ. Љут на „немачкаре“ у Србији био је противан намери српске владе да помогне својој браћи у народном покрету у Војводини. Стога је говорио да не треба ићи „преко баре“. Уместо да помогне кнезу и влади у раду за опште добро српске државе и народа, он им је правио сметње. Опијен победом на Петровској скупштини, постао је још охолији и безобзирнији.

У оваквим тешким приликама кад су многи били клонули, а кнез у великом страху од живе акције присталица Обреновића изгубио присебност, особито признање заслужује Илија Гарашанин, човек широких концепција и јасних појмова о политичким догађајима 1848/49 године. Он је схватио важност догађаја и значај који они могу имати за Србију и српски народ. Трудио се да те догађаје што више искористи за опште народне интересе, отклањајући све сметње које су му стајале на путу. У најтежим моментима он је био присебан, чврст и одлучан, прилазио послу увек са израђеним планом и одређеним циљем, као човек који зна шта хоће и шта треба урадити. Његов рад 1848 и 1849 год. и доцнији резултати тога рада потврдили су јасно тачност његовог становишта и његове велике државничке и политичке способности.

Држање Србије за време српског народног покрета у Војводини

Под утицајем фебруарске револуције у Француској 1848 год., осим у другим европским земљама избише веће или мање буне у појединим покрајинама аустриске државе. Буна у Бечу имала је сасвим политички карактер: борбу против Метерниховог апсолутизма. У Мађарској, Хрватској и Војводини она је била националног карактера: борба за народну самоуправу у оквиру Хабзбуршке монархије.

Сасвим је природно да су догађаји у Аустрији 1848 год., а нарочито национално буђење код Мађара, морали имати одјека и код Срба у Војводини. Они се почеше дизати против мађарске власти и тражити верска, политичка и национална права. Њихова борба била је упућена искључиво против Мађара, који су систематски спроводили мађаризацију у српским покрајинама. Срби у Војводини били су свесни тога да је покрет Мађара у главном уперен против Срба и Хрвата у Аустрији. Они су исто тако знали да ће све повластице које Мађари добију бити на рачун сужавања права и слобода Југословена, а нарочито Срба. Стога су се почели припремати да их догађаји не затекну неспремне. Да би што успешније водили борбу и у њој имали успеха, Срби из Војводине обратили су се за помоћ браћи из Србије.

Кнез и српска влада заузели су одмах јасан и одређен став према српском покрету у Војводини. Они су будно пратили све догађаје који су били у вези са овим народним покретом, и у њима, посредством својих претставника, узели видног учешћа. Мајској скупштини у Сремским Карловцима присуствовали су изасланици кнеза и српске владе. Новцем, оружјем и војском кнез и српска влада помогли су народни покрет у Војводини. За овакво држање српске владе према народном покрету Срба у Војводини несумњиво да највише заслуге припада тадашњем министру унутрашњих дела Илији Гарашанину. Он је водио живу акцију у народу да се прикупи што више „самовољаца“ у Србији и да се што

пре пошаљу преко Саве и Дунава. Он је у ово доба давао правац не само српској унутрашњој, већ и спољашњој политици. Поред кнеза његова је реч била скоро увек одлучујућа у свим тадашњим српским унутрашњим и спољашњим политичким питањима.

Од држања Порте и великих сила, а нарочито Русије, према догађајима у Аустрији, у многоме је зависило и држање Србије према народном покрету у Војводини и резултати које би она тиме могла постићи. Велике силе су се поделиле у два табора: Француска и Енглеска биле су наклоњене Мађарима и свесрдно их помагале у њиховој борби против Аустрије; Русија је била против Мађара а за Аустрију, а Порта се није отворено изјашњавала, ма да је више била наклоњена Мађарима. Према томе, једино је Русија од самог почетка потпуно одобравала држање Србије према народном покрету у Војводини.

Русија није никако хтела дозволити да се на границама Пољске образује независна демократска и републиканска мађарско-пољска држава, јер се велики број пољских емиграната налазио у Мађарској и заједно са Мађарима узео видног учешћа у буни против Хабзбуршког двора. У почетку мађарске буне Аустрија се такође противила учешћу српских трупа у Војводини против Мађара. Међутим, кад су Мађари у јесен 1848 год. заузели оштар став и претећи тон према аустријском цару и његовој влади, те их због тога ови прогласише бунтовницима, Аустрија промени своје становиште и према покрету Срба у Војводини и држању Срба из Србије према овом покрету. Док је раније, из обзира према Мађарима, осуђивала српски народни покрет у Војводини и противила се слању војске из Србије против Мађара, сад је одобравала и један и други поступак. Шта више, она је потстицала српску владу да шаље војску и даје новчану помоћ Србима у Војводини.

Француска је, после фебруарске револуције, била наклоњена свим потлаченим народима, који су се борили за своја политичка права, слободу и народност. Према томе, сасвим је разумљиво што је француска влада сим-

патисала покрету Мађара и трудила се колико је могуће да им помогне. Преко свога конзула у Београду опоменула је српску владу да повуче своје трупе из Аустрије, предочавајући јој да ће вероватно те исте трупе, које се сада боре уз Аустрију против Мађара, бити једнога дана опредељене да се боре против аустриског двора. Француска влада је, посредством пољске емиграције, предузела акцију да се сви народи у Аустрији споразумеју са Мађарима, сложе и наставе заједничку борбу против Хабзбуршког двора, а за своја политичка права и грађанске слободе. Нарочито је на томе рађено међу Србима и Хрватима. У томе је послу француска влада била најактивнија. Посредством кнеза Адама Чарториског и његових агената у Београду, Цариграду и Карловцима, она је саветовала Србима и Хрватима да се споразумеју са Мађарима. Пољак Бистрановски послат је из Париза патријарху Рајачићу у Карловце, где је дошао почетком новембра 1848 године. Све до јуна 1849 год., Бистрановски се налазио или у Карловцима, или у Земуну, или у Београду, и водио преговоре са патријархом Рајачићем о заједничкој акцији Срба и Мађара против Аустрије. Као базу преговора за ту заједничку сарадњу, француска влада предложила је Рајачићу и Мађарима да узму следеће три тачке: 1) потпуну једнакост између свих народности у Мађарској; 2) стварање једне државе на федеративној основи коју би сачињавали неки народи у Аустрији и 3) све повластице које је мађарска влада добила од аустриске владе да се прошире подједнако и на друге народе.

Патријарх Рајачић, као веома обазрив човек, а знајући из искуства и прошлости српског народа колико су вредела разна обећања дата Србима од стране Мађара, није се хтео изјаснити за директне преговоре са мађарском владом. Узалуд су била сва настојања Бистрановског да убеди патријарха у потребу и нужност српско-мађарског споразума, Рајачић није никако на то пристајао. Како је Французима било стало да се ово питање што пре оконча, Адам Чарториски сазвао је, половином маја 1849 год., једну конференцију у свој стан. Мађаре су на овом скупу заступали: њихов по-

сланик при француској републици гроф Телеки, његов секретар Шеварди и мађарски агент у Лондону Пулски; француску владу кнез Чарториски, а све друге народе у Аустрији Ригер, чешки депутат у „последњој генералној дијети царства аустриског“ и човек од великог утицаја у националној партији своје земље. Главни предмет разговора на конференцији био је испитивање могућности под којим би условима Мађари и остали народи у Аустрији здружили своје снаге против савезничких, аустриско-руских армија.

Узимајући у обзир све околности у којима се налазила Аустрија и положај и стање народа у њој, на конференцији је утврђено да збацивање Хабзбурговаца и распад аустриске царевине постају неопходна потреба колико за Мађаре толико и за друге народе у Аустрији. Због тога би циљ заједничке војне био борба против Хабзбуршког двора. Интереси европски су захтевали да се на место Аустрије створи једна нова, снажна држава која би постојала између Русије, Турске и западне Европе. А како је један велики део народа у Хабзбуршкој монархији: Чеси, Моравци, Шлезијанци, Илири и, малим изузетком, Галичани, био расположен да са Мађарима успостави једну заједничку државу, одлучено је да се створи једна таква држава на федеративној бази. Таква држава звала би се општим именом Угарска. А Мађарима, који су први отпочели борбу против Аустрије и тиме узели на себе иницијативу у раду за општи интерес свих поменутих народа, стављено је у дужност да у погодно време, једним свечаним актом, позову народе аустриске монархије да се договоре и образују једну заједничку федеративну државу. Та држава не би смела врећати национални понос ни сметати унутрашњем самоуправљању ни једне федеративне државе.

Што се тиче немачког и италијанског народа у Аустрији, пошто су њихове жеље и интереси различити од интереса осталих народа у Хабзбуршкој монархији, њима би се оставила потпуна слобода самоопредељења; Немци би се могли прикључити „средоточију немачком у Франкфурту“, а Италијани једној италијанској држави. После тога на конференцији се прешло на расправу унутраш-

њег уређења у будућој заједничкој држави поменутих народа у Аустрији.

Мађарски план, изнесен од њихових званичних претставника о подели Аустрије и установљењу федеративне мађарске државе коју би поред Мађара сачињавали још Срби, Хрвати, Румуни, Словаци и неки Немци, Чарториском и Ригеру учинио се врло прихватљив и повољан. Они су сматрали да тај план може задовољити жеље народа у Аустрији, па су пристали да раде на измирењу поменутих народа са Мађарима и на њиховој заједничкој акцији против Аустрије. А да би се тај план што пре извршио, једногласно је одлучено: 1) да мађарска дијета састави један званичан и свечан акт, који би садржао све оно што се говорило на конференцији, и да се упуту народима у Аустрији. Сви ти народи да се позову да приме изложени програм у поменутом акту и да своје оружје окрену против општег непријатеља тј. против руско-аустриског савеза, и 2) да је дужност и интерес правих пријатеља слободе у том делу Европе, а нарочито оних држава и народа чији су интереси угрожени, да удвоје своју снагу „за осигурати тај резултат за најкраће време“.

После одржане конференције, у народу је почео активан рад на зближењу и споразуму Мађара са осталим народима Аустрије. У овом погледу обраћена је опет највећа пажња на Србе и Хрвате. Мађарска влада послала је у Београд свога званичног изасланика Ђулу Андрашија да преговара са Гарашанином у име Срба у кнежевини Србији, и са Драгојлом Кушланом у име Хрвата, о споразуму Срба и Хрвата са Мађарима. Кушлана је Гарашанин позвао у Београд да води преговоре са мађарским претставником. Исто тако је мађарска влада, преко Чарторисковог агента, дошла у везу са патријархом Рајачићем. Француска и Енглеска свесрдно су помагале акцију Мађара за споразум са Србима и Хрватима.

У вези са живљом акцијом стварања заједничког фронта народа у Аустрији против Хабзбуршког двора, долази почетком фебруара 1849 год. до оснивања сардинског конзулата у Београду. Задатак сардинског конзула

Ђерутија је био да ступи у везу са Мађарима и, по могућству, ради на склапању савеза између Мађара и Сардиније против Аустрије. Ђерути је наскоро по доласку у Београд послао једног свога агента Кошуту. Да би агент могао несметано отићи Кошуту, Гарашанин је писао команданту српских трупа у Војводини, Книћанину, да га пропусти у Мађарску. Циљ одласка сардинског агента мађарској влади био је припремање офанзивног савеза између ових двеју земаља против Аустрије. Уопште, сардински конзул у Београду радио је веома активно на успостављању веза између Мађарске и своје државе. Са коначном пропашћу мађарске државе, августа 1849 год., био је завршен и задатак ново основаног сардинског конзулата у Србији. Стога је сардинска влада јануара 1850 год. укинула свој конзулат у Београду.

Српска влада помажући својој браћи у Војводини против Мађара обележила је у исто време јасно и своје држање према мађарском покрету. Мађари су били непријатељи српског народа у Аустрији, па их је због тога српска влада сматрала и непријатељима Срба у Србији. Међутим, кад се маја 1849 год. уверила да је бечки двор, што год је више учвршћивао положај у земљи, почео да мења став према Србима у Војводини и да мало по мало испољава своје намере о неиспуњењу датих обећања, српска влада је овластила Гарашанина да ступи у преговоре са мађарским изаслаником. Она је мислила да ће на тај начин моћи извући више користи за Србе и Хрвате у Аустрији и за Србе у Србији. При вођењу преговора са Мађарима Гарашанин је био врло обазрив и предострожан. Он је знао да закључење мађарско-српског споразума и њихова заједничка акција против Аустријанаца зависе једино од даљег држања Русије према Мађарима. Француска, Енглеска и Турска биле су унеколико Мађарима наклоњене, те се са њихове стране Гарашанин није имао шта бојати. То је био један од главних разлога који му је давао храбрости и снаге да отпочне преговоре са мађарским изаслаником.

Као претставник српске владе Гарашанин је тачно уочио кад је требало да промени своје држање према

ПАТРИЈАРХ ЈОСИФ РАЈАЧИЋ
(1785—1861)

Аустрији за коју се никада отворено и искрено није залагао. У преговорима са Мађарима о заједничкој сарадњи против Аустријанаца, Гарашанин није много журио. Међутим, кад су се Руси одлучили на војничку интервенцију у Мађарској, да би на тај начин спасли аустриску монархију од распада, и пошто је видео да Француска, Енглеска и Турска не предузимају ништа да би спасле Мађаре, обуставио је даље преговоре са Андрашијем. И после овога Гарашанин је, као противник Аустрије, отворено показивао симпатије и наклоност према мађарским избеглицама. Само се на овај начин може објаснити његова предусретљивост и љубазност коју је је показао према Кошутовој жени кад је децембра 1850 год. прошла кроз Србију на путу за Видин, где је имала да се састане са мужем.

Помажући својој браћи у Војводини против Мађара испало је да је Србија у ствари бранила Хабзбуршку монархију, што је било противно духу уставобранитељске спољашње политике и идејама „Начертанија“. Гарашанин је, истина, покушао да то категорички демантује, одбијајући да прими орден који му је био понуђен од стране аустриског двора и владе. Кад су неки истакнутији људи у Србији покушали да утичу на њега да прими аустриски орден жељезне круне II реда, он је поново одбио рекавши да се не сећа да је икада заслужио такву част. Његово је становиште било да су Срби из Србије помогли својој браћи у Војводини а не аустриском цару, „а своју ползу ако је у том нашао, нека случају припише а не вашој (Книћаниновој) намери“. Међутим, помагањем својој браћи у Војводини, Србија је ипак нешто добила. Тај добитак био је моралног карактера. Срби из Србије могли су несметано, без икаквих препрека, прелазити преко Саве и Дунава и састајати се са својом браћом у Војводини. Они су се боље упознали, здружили и спријатељили. Духовни утицај српске владе, а нарочито Гарашанина, био је велики на војвођанске Србе. Оживела је опет идеја братске узајамности између Срба с једне и друге стране Саве и Дунава.

Значај, улога и рад Србије међу Југословенима

За време догађаја од 1848/49 године све велике силе обратиле су пажњу на Србију. Оне су знале да је од држања Србије зависило, углавном, и држање хришћана под турском влашћу. Између великих сила настаје утакмица која ће више утицати на догађаје у Србији. Западне силе, Француска и Енглеска, поред жеље да се њихов утицај у Србији повећа, радиле су свесрдно на сузбијању руског утицаја. Кнез и српска влада у руковођењу послова морали су се старати да задовоље Турску и Русију, а такође да не изазову против себе ни Француску ни Аустрију. У влади је било подељено мишљење како се треба држати према Русији, Аустрији и Француској, док су сви били сложни у мишљењу да српски односи према Порти треба да буду што коректнији. Посредством Гарашанина француски утицај у Србији био је приличан. Он је сматрао да је пријатељство Француске најкорисније за Србију, пошто она нема у њој онаквих претензија као Русија и Аустрија. Под утицајем камариле кнез се све више приближавао Аустрији. Међутим, велики део Савета, целокупна опозиција и добар део народа беху наклоњени Русији.

Може се мирне душе рећи да је Француска, посредством пољске емиграције, била од свих страних држава најбоље обавештена о жељама српског народа и намерама његове владе. Стога је и обратила велику пажњу Србији, тражећи могућности да је што више задовољи. Она је добро знала како је народ у Србији гледао на своје сународнике под турском влашћу. Оценила је тачно још у ово доба значај и улогу Србије међу Јужним Словенима, а нарочито међу Југословенима под Турцима. Своје посланику на Порти, генералу Опику, француска влада је дала упутства и обавештења о значају и улози Србије међу хришћанима у Турској у вези са решењем источног питања. У том „наставленију“ каже се за Србију: „Између житељства Турске, Србија заузима прво место. По њеном политическом и географическом положају, по ратоборном карактеру њених житеља, и по њеним историческим споменицима, Србија је опреде-

љена да постане један дан језгра нове државе, сложене из Славјана турски, Словенаца, Рвата, Крањаца итд. (поданика аустријски). Пречутованије ове будућности Србије јесте општа и дубока код свију ови житеља. Србија ужива међу њима једну неоспорну сјајност, и када се помисли да је Рватска, присаједињена круни угарској, од неког времена колебима духом народности у смислу српском и да она извршује велики уплив на остале земље славјанске у Аустрији, као Чехе, Морављане, Словаке итд. који у постављању једне словенске државе увиђају не без узрока њихово собствено ослобођење, разумеће се лако цела важност Србије у двијенију словенски народа Турске“.

На крају извештаја о значају и улози Србије, француска влада каже: „Овде треба додати, да Србија извршује велики уплив на покрајине илирске у Аустрији, као Рватску, Славонију и Далмацију, области које дају Аустрији до 60000 најратоборнијих пехотника. Србија пробуђујући код ових дух народности и жељу ослобођења може утицати снажно на ослобођење Галиције. Положеније Далмације у рату независности италијанске доказује ову истину. Превага Србије извршује се још непосредним начином и на Бугарску“.

У жељи да потпуно одвоји Србију од Русије и да из ње истисне руски утицај, Француска је преко својих претставника говорила кнезу и његовој влади о великом значају и улози Србије код свих Јужних Словена на Балкану. Француски конзул у разговору са Гарашанином рекао му је једном приликом 1849 године: „Србија је жижа независности Јужних Словена. Од ње зависи југословенска будућност. У Европи сад има око 60 милиона Југословена под туђом влашћу, а српска влада је једина законита словенска влада. Према Србији су окренути сви погледи Словена из Турске, Аустрије а у неколико и из Пољске. Претставници Србије су овлашћени да говоре са извесним ауторитетом, пошто они говоре у име свих Словена“. Због тога је француски конзул казао Гарашанину да српска влада треба да се обрати Француској и изнесе јој тајно све опасности које Србији

прете од Русије. Акција француског конзула имала је успеха. Кнез Александар се половином фебруара 1849 год. обратио писмом тадашњем претседнику француске републике, Наполеону III. Он му је писао у име Србије, интереса слободе и спаса свих потлачених Јужних Словена. У писму је кнез изнео опасности које прете Југословенима од руско-аустриског савеза, молећи га за енергичне мере против интервенције руске војске у Ердељу.

Септемора 1849 год. француски посланик у Цариграду, генерал Опик, послао је у Србију војног изасланика своје владе да се обавести у намерама српске владе према Турској и војној спреми Србије. Војни изасланик, заједно са француским конзулом у Београду, посетио је прво кнеза па затим Гарашанина. Гарашанин је провео са њима у разговору пуна три сата. Као тумач служио му је Магазиновић. Разговор се водио прво о руском утицају на хришћанске народе у Турској. Гарашанин је за то кривио турску владу која нема „постојане системе“, већ се стално колеба а Руси то знају па искоришћавају. По Гарашаниновој изјави, српске владе се не би ништа тицао положај Порте, да он не стоји у тесној вези са положајем српске владе и хришћана у Турској. Кнез и српска влада не могу се никако сагласити „на привремено утишање духова у народу христијанском у Турској“, већ они траже да напредак Србије иде заједно са напретком Турске, „па и напредак свију христијана а нарочито Словена, који нас окружавају, да се осигура и утврди; противно овоме поступању да ћемо сматрати за превару, која нам се учинити намеравала“. Гарашанин је обојицу уверавао да је утицај Русије, доласком на престо кнеза Александра Карађорђевића, опао и у Србији и међу хришћанима у Турској. Друга је ствар била за време кнеза Михаила, који је служио само руским интересима. Данас су, каже Гарашанин, сви хришћани „обратили више свој поглед на српског кнеза него на Русе“, и због тога би било сасвим паметно саветовати Порти да се тиме користи. На крају им је Гарашанин још рекао: „ми оћемо напредак народу нашем и ако нам то Порта не хтедне на леп начин учинити, онда ћемо свакојака средства употребити и упо-

требљавати, нити ће се то за подло од наше стране сматрати моћи, кад смо предворително учинили најпријатељскија покушенија“. Обадва Француза су обећала Гарашанину да ће извести о томе своју владу и генерала Опику и да ће се заузети за оправдане захтеве Срба. Што се тиче војне спреме Гарашанин им је рекао да Србија има 31 топ сасвим спреман и да ће их још лити, да има две батерије и да би могла 150.000 добрих војника за један час скупити. У случају пак нужде могла би подићи на оружје и преко 200.000 људи. Из разговора Гарашанинова са Французима види се јасно да је Србија сматрала себе за овлашћену да говори у име свих хришћана у Турској и да се старала исто толико за њихову будућност колико и за своју.

Српска влада а нарочито Гарашанин веровали су да ће се 1848 и 1849 год. моћи остварити нешто од програма српске спољашње политике. У вези с тим искрсле су у лето 1848 год. две важне комбинације о питању даље судбине Војводине и југословенских покрајина под турском влашћу. То је давало Гарашанину још више наде на успех. По првој комбинацији требало је да се Војводина одвоји од Аустрије и присаједини Србији под турским суверенитетом, а по другој да се неке југословенске покрајине под турском влашћу присаједине српској кнежевини а и даље да остану под султановим сизеренством. Друга комбинација била је лично Гарашанинова. Он је радио на њој заједно са претставницима пољске емиграције у Београду и Цариграду. Она је наишла на одобрење француске владе, али је њено остварење углавном зависило од Турске. Гарашанин је мислио да „намере српске владе нису за Порту непријатељске зато их је она дужна пре разумети него би Аустрија са Русијом доспела чинити какву делидбу од ових покрајина, за накнаду изгубљених покрајина на другој страни“. Међутим, турска влада би пристала на ову комбинацију само у том случају, ако би постојала опасност да неке њене хришћанске југословенске покрајине могу заузети и између себе поделити Русија и Аустрија. Како до тога није дошло, ова комбинација је пропала. Што се тиче прве комбинације, њу су покре-

нули прекосавски Срби, који су августа 1848 год. долазили београдском мухафису Мехмед-паши с молбом да се присаједине Србији. И ако је на овој комбинацији доста рађено у Цариграду, и ако је она добила султаново одобрење, ипак је пропала. Остварење њено зависило је од пропасти аустриске државе. Како се то није догодило ни комбинација се није остварила.

Године 1848 и 1849 био је веома активан рад српске владе на националном пољу међу Јужним Словенима. Писац програма спољашње политике уставобранитељске владе, Илија Гарашанин, дошао је у везу са великим бројем истакнутијих људи из многих југословенских покрајина под турском и аустриском влашћу као и из Црне Горе. Његови поверљивци Тома Ковачевић, Јанко Шафарик и Матија Бан, путовали су често по Војводини, Хрватској, Далмацији, Црној Гори, Босни, Херцеговини, Јужној Србији, Албанији и западној Бугарској да се обавесте о приликама и расположењу тамошњег народа према Турцима и да ступе у везу са виђенијим људима. Они шаљу Гарашанину извештаје о расположењу народа у појединим покрајинама као и о свим важним догађајима.

Везе Срба и Хрвата у ово доба биле су врло живе. Хрватски изасланици долазе у Београд да се са српским кнезом и владом споразумеју о заједничком раду Срба и Хрвата у Аустрији против Мађара и да се обавесте о њиховим намерама и погледима. Српска влада шаље своје претставнике бану Јелачићу у Загреб, а своје поверенике на све стране међу Југословене. У јесен 1848 године у Београд су дошли секретар Људевита Гаја и Стеван Херкаловић да траже помоћ у новцу од српске владе. Гарашанин даје упутства својој влади и истакнутијим политичарима какво становиште да заузму према Хрватима. Он позива вођу напредних, револуционарних и демократски настројених Хрвата, Драгојла Кушлана, да дође у Београд и заједно са њим преговара са званичним изасланицима мађарске владе о заједничкој акцији Срба, Хрвата и Мађара против Аустрије. Стеван Верковић долази из Загреба у Београд и даје Гарашанину потребна обавештења о Гајевом држању према

кнезу Милошу и у опште о држању и расположењу Хрвата у ово доба. Црногорски владика Петар II обраћа се српској влади и тражи од ње упутства на који би начин могао послати извештај број Црногораца у помоћ браћи Србима у Војводини.

По себи се разуме да су српска влада и Гарашанин 1848 и прве половине 1849 године обратили највећу пажњу српском народном покрету у Војводини. Стога је њихов рад међу хришћанима под турском влашћу био сведен на најмању меру. Међутим, кад су увидели да Срби у Војводини неће моћи извојевати и добити од Аустрије оно зашта се боре, и да су аустриски двор и влада почела понова своју стару политику неповерења и нелојалности према Србима и Хрватима, српска влада и Гарашанин почели су опет обраћати већу пажњу националном раду код нашег народа под Турцима. Илија Гарашанин и његови главни помагачи у националном раду Јован Мариновић, Тома Ковачевић и Матија Бан, користећи се дугогодишњим искуством међу хришћанима под Турцима, приступили су изради једног плана по коме ће се у будуће радити на националном пољу. Тај план био је израђен до најситнијих и најпотребнијих детаља а имао је наслов: „Устав политичке пропаганде имајући се водити у земљама славено-турским“. Устав је израђен марта 1849 а по њему се почело радити од 1 јуна исте године. Важност овог устава била је до марта 1850 год. За идућу радну 1850/51 год. устав је израдио Тома Ковачевић. Овај други устав се не разликује много од првог; то је у ствари био први устав у који је Ковачевић, користећи се једногодишњим искуством свога рада, унео извесне измене и допуне.

Циљ ове политичке пропаганде био је припремање и организовање „свестраног и једновременог устанка на оружје“ нашег народа за ослобођење испод турског јарма. По уставу пропаганда је вођена у великом делу покрајина у којима су живели Јужни Словени под турском влашћу, у неким покрајинама под аустриском влашћу и у Црној Гори. Те покрајине су биле: Босна, Херцеговина, Јужна Србија, Новопазарски Санџак, горња

Албанија (у пределу где су живели Миридити), југо-западна Бугарска, Далмација и предели око хрватско-славонске границе. Све ове покрајине сачињавале су за пропаганду „један нераздељив простор, гди, кад се једна мала шака Арнаута, Цинцара и Грка одузме, само чисти једноплеменници наши живе“. По уверењу које је тада владало код народа ових покрајина, са мало помоћи из Србије могао би се наш народ ослободити, само ако се за то припреми.

Ради успешнијег вођења пропаганде цео овај простор био је подељен у два предела: јужни и северни. Далмација, Херцеговина, Црна Гора и Албанија сачињавале су јужни предео, а хрватско-славонска граница, Босна, Новопазарски Санџак, Јужна Србија и југо-западна Бугарска северни. Предели су били подељени у делове, делови у нахије, а нахије у места (вароши и села). Цела пропаганда имала је свога поглавару, а поглавар, ради лакшег оптривљања послова, помоћнике. Оба предела имала су по једног коловођу, сваки део агента, свака нахија начелника, а свако место кмета. Поглавар целе пропаганде био је министар унутрашњих дела Илија Гарашанин а његов помоћник Јован Мариновић. Коловођа северног предела био је Тома Ковачевић, а јужног за прву годину Матија Бан, а за другу прота Ђорђе Николајевић из Дубровника. Поглавар је издавао заповести за рад и примао извештаје о раду од подручних му органа. Помоћник поглавара морао је свако питање, које је упућено поглавару а односило се на пропаганду, претходно размотрити и проучити, па га после са својим мишљењем поднети поглавару на решавање.

Организација пропаганде била је заведена у свима нахијама и местима поменутих покрајина. Извесни функционери добијали су за свој рад новчану награду, али је било и таквих који су као велики родољуби и имућни људи отпиривали бесплатно послове. Новац за издржавање давала је српска влада. Радници политичке пропаганде били су развили живу акцију код нашег народа сва три племена: Срба, Хрвата и Бугара, и све три вероисповести: православних, католика и муслимана.

Њих је било и православних и католика и муслимана. Задатак им је био да за општи устанак у циљу ослобођења испод туђе власти придобију сав народ у дотичном месту или нахији где су радили. Да би у томе што боље успели имали су за дужност „да се старају искорењавати мрзост која постоји између Срба источног и Срба западног вероисповеданија“ и да се „муслимани у свему изравњају са христијанима“. Затим, народ у Босни и Херцеговини требало је свакоме јасно да покаже и докаже „да никаква сила догађаја, нити је могла, нити ће моћи никада раздвојити народ један од другог (народ у овим двама покрајинама од народа у Србији), који се не само по своме положају и по својој историји него и по имену и по језику као јединствен и једној фамилији припадајући сматрати мора“.

Политичка пропаганда је вођена све док је њен поглавар Илија Гарашанин био на власти у Србији, до 14 марта 1853 год. Више од четири године рад на њој био је, ако не сасвим обустављен, а оно сведен на најмању меру. Поновним својим доласком за министра унутрашњих дела, Гарашанин је рад на пропаганди обновио. Из ове године сачуван нам је један план о националном раду у Босни. По овом плану задатак пропаганде био је да припреми народ на општи устанак за ослобођење од турске власти и уједињење са слободном српском кнежевином. Нарочито је рад у овом правцу био великих размера за време друге владе кнеза Михаила, када је Гарашанин био кнежев претставник и министар иностраних дела.

Радом политичке пропаганде вођене за време уставобранитељског режима у неким југословенским покрајинама, створено је велико поверење тамошњег народа у Србију. Са свих страна тада се говорило: из Србије треба дати само један знак и сав народ, у покрајинама где је пропаганда вођена, скочиће на ноге, дочепаће се оружја, отпочеће борбу са Турцима, ослободити се турског јарма и ујединити се са Србијом у једну велику државу. Тога је мишљења био сав наш народ без обзира на верску припадност и политичку подвојеност.

Оваквим својим радом на националном пољу међу Југословенима, Србија је занста постала њихов Пијемонт. Она није за такву сматрана само од стране великог дела народа у југословенским покрајинама под турском и аустриском влашћу већ и од страних држава: Француске, Аустрије и Русије. Године 1851 француски конзул из Београда извештава своју владу у Паризу како из дана у дан расте утицај Србије у Босни, Бугарској и југословенским покрајинама у Аустрији и да од држања Србије према Порти зависи и даље држање народа у Босни и Бугарској. За њега је била несумњива чињеница да Србија истрајно ради да оствари свој план савеза Јужних Словена. Марта 1853 год. француски конзул каже „да је Београд морални, верски и политички центар словенских покрајина у Турској“. По мишљењу Француза Буреа који је 1853 год, пропутавао Грчку, Албанију, Црну Гору, Бугарску, Македонију и Тракију и почетком августа дошао у Београд, „Аустрија мисли да успеси Србије прете не њеној амбицији него њеној будућности. Србија је у њеним очима, можда и сувише, прави претставник словенске (југословенске) идеје. Србија је Пијемонт за њене источне покрајине и ко год потпомаже њене (Србијине) успехе, ради непријатељски против Аустрије“. Велике су силе пре почетка Кримског рата, сасвим правилно, схватиле, да ће од држања Србије, углавном, највише зависити и држање Југословена на Балкану у томе рату. Стога су се западне силе Француска и Енглеска старале да привуку Србију на страну Турске а против Русије, или да је задрже да за време рата остане неутрална.

Радам политичке пропаганде за време владе уставобранитеља ударен је први стварни основ нашем народном јединству. Започети рад у овом правцу из Србије међу Југословенима није никако престајао. Он је више пута морао бити сведен на најмању меру или обустављен за извесно време, али, једном отпочет, он није никако престајао све до уједињења Срба, Хрвата и Словенаца у једну државу, данашњу Југославију, 1 децембра 1918 године.

V Србија за време Кримског рата

Стање у Србији пред рат

Догађаји од 1848/49 године имали су великог утицаја и на спољашњу и на унутрашњу политику Србије. Они су унеколико изменили унутрашњи положај, однос између људи и странака, као и спољашњи однос између Србије и великих европских сила. У унутрашњој политици догађаји су избацили на површину Илију Гарашанина, министра унутрашњих дела, и прослављеног команданта српских трупа у Војводини војводу Стевана Петровића-Книћанина. Гарашанин је од сада па за пуних 20 година био најистакнутија и најзначајнија политичка личност у Србији; за време владе Карађорђевића у унутрашњој политици више него у спољашњој, а за време друге владе кнеза Михаила у спољашњој. Книћанин је имао највећи ауторитет у Србији после кнеза. Све до своје смрти 1855 год. био је један од главних кнежевих саветника и његова је реч била одлучујућа при решавању важнијих унутрашњих и спољашњих политичких питања. У спољашњој политици Србија је почела све више да потпада под аустриски утицај. Француска је, посредством свога конзула у Београду, а преко Гарашанина, успела да све више утиче на ток и спољашњих и унутрашњих српских послова. Русија се преко Вучића и неких саветника такође трудила и тражила начина да се умеша у унутрашње послове кнежевине. Рђави односи између енглеске и српске владе још више су се погоршали. Једно време и Porta је била незадовољна српском унутрашњом и спољашњом политиком, те је зато и позвала 1850 год. у Цариград кнежевог претставника Аврама Петронијевића да јој изложи политичко стање у Србији. Како су претставници појединих група у Србији тражили за остварење својих планова и циљева помоћи код страних држава, то је и српска унутрашња политика зависила доста од спољашње. Гарашанин се са својим присталицама ослањао на Француску и од ње тражио потпоре за своју политику, док је целокупна опозиција, како она која је припадала

странци Обреновића тако и она која је припадала руској, тражила ослободу у Русији. Камарила и Аврам Петронијевић трудили су се да одржавају добре односе са Турском, али су и према Аустрији били добро расположени.

Привремено примирје које је трајало кратко време 1849 године између појединих чланова у влади и између кнеза и владе, већ почетком 1850 године прекинуто је. Раздори и свађе почињу поново избијати на јавност. Два најглавнија противника кнеза и владе, Вучић и присталице Обреновића нису никако мировали. Они причињавају велике тешкоће влади. Са Обреновићевцима влада би лако свршила; употребила би строге мере и њихова акција би била осујећена. Питање је било како изаћи на крај са Вучићем и његовим присталицама. Према њима се није могла употребити строгост. Вучићевци су били нешто сасвим друго од Обреновићеваца. Њих влада није могла прогласити за непријатеље државе и династије. За уставобранитељски режим Вучић је имао највише заслуга. Поред тога око њега се окупио и приличан број истакнутих уставобранитеља. Они су налазили потпору код руског конзула и од њега добијали упутства за свој рад. Култ Русије у народу био је у ово доба велики. Све је то доводило владу у тежак положај у односу према Вучићу и његовим људима.

На Вучића се сви жале: кнез, његов претставник, министар унутрашњих дела, други чланови владе и претставници власти из унутрашњости. Кнез је био мишљења да се Вучић за свој рад оптужи суду. Он не налази узрока „зашто ће се таквом једном човеку остављати слободна воља, да узнемирује и буни сву земљу и народ до века, и сви да непрестано од њега стрепимо“. Петронијевић се опет жали кнезу на тешкоће које му Вучић ствара својим радом. Са свима другим незгодама он би лако изашао на крај, „али онди гди и један Вучић оће своје ђефове да сплеткама и беспокојствима у народу извршује, други њему на другом месту важном као што је у Совјету или начелничествима оће да угађају“, ту је он ограничен у своме раду. Помоћник ми-

нистра унутрашњих дела, Александар Ненадовић, жали се 1852 год. кнезу на разоран Вучићев рад у народу. По Вучићевим упутствима свуда се у земљи говори да је он удесио „да комисија из Цариграда и Петрограда овамо дође, која ће вама (кнезу) и вашем правитељству главу оборити и сатарити“. У народу се свуда причало да Вучић успева у својој акцији и да од владе нема ништа. Оне који се жале како их кнез и правитељство гсне, Вучић је храбрио да истрају и да се ништа не боје. „Ово овако неће остати. Све је покварено, нити је књаз књазом, нити попечитељ попечитељем, нити совјет совјетом, нити чиновници чиновницима, нити кметови кметовима, ни попови поповима, ни народ народом. Ове уредбе што су они завели све је покварено; нећу ја ово оставити, па шта ме год стало, а неће ни цареви, они добро виде да овако не може бити, ово све ваља сатарити, не треба тај попечитељ, не треба тога совјета, ни тога устава ни закона несрећни што их швабе правс. Треба ту једна глава као што је Милош био, али да је прав човјек и да правду народну добро чува, па да почне с реда терати али да право народу чини“.

Против акције Обреновићеваца и акције Вучића и његових присталица влада је предузела извесне мере. Тако је 1850 год. донела полициски закон по коме је полиција могла сама кажњавати за мање кривике. У јесен 1851 год. унутрашње стање Србије је веома неповољно. Вучић је окренуо велики део народа против кнеза и владе, присталице Обреновића исто тако, изван број саветника одржавао је везе са руским конзулом у Београду, а код народа у унутрашњости осећала се велика узрујаност. Стога је Гарашанин, у договору са кнезом, а без знања и одобрења Савета, донео октобра месеца решење, да се одржавање реда и поретка у земљи стави под надзор војводе Стевана Петровића-Книћанина у Крагујевцу. За извршење повереног му задатка влада је ставила Книћанину на расположење „један део регуларне војске, пола тобџиске батерије и народ околних окружја“. На овој начин Гарашанин је хтео да сачува од опасности мир и поредак у земљи и да осујети сваку

намеру Обреновићеваца и Вучићеваца, која би била уперена против постојећег стања у Србији.

Кад се с пролећа 1852 године почело у народу викати против „правитељства и власти“ и разносити неистинити гласови који су шкодили кнезу, његовим министрима и претставницима власти, министар унутрашњих дела је, у споразуму са кнезом и осталим члановима владе, издао месеца априла један закон-уредбу, у виду расписа (циркулара), свим земаљским властима. По овој уредби забрањено је разносити лажне гласове у народ и говорити „против правитељства и власти“. Распис је у себи садржао и мере којима ће бити кажњена лица која поступе противно одредбама у овој уредби. Гарашанинов „априлски циркулар“ примљен је врло рђаво не само од стране противника кнеза и српске владе, већ и од Савета. А због протеста Русије српска влада је морала, октобра месеца исте године, издати нов распис у коме су дата нека објашњења „априлском циркулару“.

Поред неприлика које су причињавали Вучићевци и Обреновићевци, влада је имала још незгода и са друге стране. Својом акцијом против Гарашанина и Стефана Стефановића, председника Савета, камарила је отежавала правилан ток унутрашњих политичких прилика. Априла месеца 1852 год. умро је у Цариграду кнежев претставник Аврам Петронијевић. Поред главне дужности, обавештавања Порте о политичкој ситуацији у Србији, Петронијевић је имао да у Цариграду покрене питање о добијању наследног кнежевског достојанства у породици Карађорђевића. По својој личној жељи он је намеравао да на Порти покрене и српско уставно питање, тј. промену неких тачака устава и да тражи мишљење турске владе о одласку кнеза Александра у Европу ради лечења. По налогу из Београда, Петронијевић је одустао од покретања уставног питања код Порте, а по жељи турске владе кнез, „због разних интрига“, није предузео намеравајући пут.

Петронијевићева смрт била је велики губитак за Србију. Његовом смрћу нестало је Србији једног од највећих и највештијих политичара и државника уставо-

бранитељског режима који се умео најбоље снаћи у свакој ситуацији, а у унутрашњој политици одржавати равнотежу између кнеза и камариле с једне и опозиције с друге стране. Уставобранитељски режим изгубио је у њему најбољег свог претставника а кнез Александар, нарочито у последње време, свог веома оданог и искреног пријатеља и помагача.

Интересовање страних сила за Србију пред рат

Тек што је био завршен спор између Русије и Турске о емигрантском питању, избио је одмах између њих нов сукоб због питања светих места. Године 1850 француска влада је тражила од Порте да се католицима у Јерусалиму даду неке повластице које су раније уживали. То је изазвало велико негодовање руског цара и он затражи од султана да не мења постојеће стање светих места у Јерусалиму и Витлејему. Да регулише то питање на Порги и још нека друга спорна питања, руски цар је послао у Цариград изванредног посланика кнеза Меншикова. Преговори нису могли донети повољан резултат. Под утицајем претставника страних сила Порта није примила неке захтеве кнеза Меншикова. Због тога руски изасланик напусти Цариград и врати се преко Одесе у Петроград. Од тога тренутка прекинуше се дипломатски односи између Русије и Турске.

Све ово јасно је показивало да ће се руско-турско питање моћи решити само ратом. У вези са претстојећим ратом, стране силе почеле су обраћати Србији већу пажњу. Рачунајући на њену помоћ, руска влада је предузела кораке да поправи свој положај у српској кнежевини. Да то учини требало је уклонити Гарашанина који је после Петронијевићеве смрти постао кнежев претставник. Као повод за што енергичнији напад на Гарашанина, руска влада је, посредством свог конзула у Београду, уложила оштар протест код кнеза Александра против „априлског циркулара.“ По њеном мишљењу „априлски“ распис био је веома „тирански“ и издан незаконито, без одобрења Савета. Њиме је био и народ незадовољан због његове велике строгости. Стога је

руска влада захтевала од кнеза да га одмах уништи. Пошто Гарашанин није пристао на уништење, петроградски кабинет је тражио Гарашаниново збацивање. По овом питању развила се дуга преписка између кнеза и српске владе с једне и руске владе и њеног конзула с друге стране. Порта и западне силе саветовале су кнезу да никако не прими руски захтев. Међутим, Русија је била сваког дана све енергичнија. Због тога се српска влада једно време нашла у врло тешком положају. Тај њен положај најбоље је претставио у једном свом писму кнезу Стеван Књићанин. Он пише: „У уставу нигде не стоји да ће Русија бирати и постављати попечитеље; добро, да попустимо томе њеном безбожном захтевању неће ли она ту заузети неко право да мења у Србији попечитеље, а неће ли бити и то сад ако она промени Гарашанина који није за њену политику, а ви сутра поставите мене а ја нисам добар за турску политику; шта ћемо сад: једног неће Русија другог неће Турци и тако онда мораћемо управљати без попечитеља. Сад гледајте како је наше несретно положеније: тревили смо се међу двојицом пак оће да бију. Рус бије што не носимо шапку, а Турци бију што не носимо фесове: а где је било да су на једној глави две капе, а ми јадни морамо дотеривати главу како ће моћи стати обе несретне капе. За нас мука ове маторе што су нам главе отврдле, а за млађе лако је. Да се што пре изда један распис, да се деци како се роде, то јест док су им главе мекане, догерају на два ћошета, онако како ће доћи ракљаста глава, како ће на један ракаљ доћи руска капа, и то на десни, јербо смо једне вере, но ја се опет бојим да се не нађе суверен срдит што он није заузео десну страну, јербо десна страна заузима првенство; и већ сад би били Турци. Ето како стоји наше положеније“.

Узалудна се била сва опирања кнеза и српске владе, морао се испунити руски захтев. После оштрих опомена кнеза Меншикова и руског министра спољашњих послова графа Неселродеа упућених кнезу Александру да одмах отпусти Гарашанина, цело питање је дошло у завршну фазу. Кнез је попустио и 14 марта 1853 год. отпустио Гарашанина. Али руска влада се није задово-

љила само Гарашаниновим падом. Она је пошла корак даље; тражила је нове уступке. Руски конзул је од кнеза захтевао да из службе отпусти „начелника иностраног одељења кнежеве канцеларије Јована Мариновића, директора војно-артиљериске школе, Чеха Фрању Заха, и да одустане од своје намере о премештању војне школе из Београда у Крагујевац“. Ови нови захтеви изазвали су велико огорчење и незадовољство кнеза, његових министара и већине саветника. Савет је држао седницу и донео решење да се кнез потпомогне у овој ствари. Охрабрен моралном потпором Савета кнез је одбио руске захтеве.

Чим су почели да се затежу дипломатски односи између Русије и Турске, Аустрија обраћа већу пажњу Србији. И ако у добрим односима са руском владом, аустриска влада жели да потпуно одвоји Србију од Русије и стави је под што већи свој утицај. Њена је главна жеља била да у случају руско-турског рата Србија не пређе на страну Русије и да спречи улазак руске војске у Србију. Да би повећао свој утицај на кнеза и српске водеће кругове, бечки двор потпомаже свесрдно акцију руске владе да се Гарашанин збаци с власти, јер је он био највећи противник аустриског утицаја у српској кнежевини. У намери да Србију примора на неутралност и спречи улазак руске војске у њу, она нагомилава своје трупе према српској граници. То изазива велики страх и огорчење српског народа према Аустрији. Да би тобоже стишала и ублажила то незадовољство, аустриска влада правда присуство својих трупа немирима који лако могу избити у Србији. По њеној изјави само у случају тих немира њена војска ће ући у српску кнежевину, а српски кнез и београдски паша могу се, у случају потребе за одржавање мира, њоме користити. Српска влада је захвалила бечком кабинету што јој је ставио на расположење један део своје војске за васпостављање законитог поретка, али су и она и кнез уверени да ће сами, без те помоћи, моћи сачувати земљу од немира. Француска и Турска нису радо гледале присуство аустриске војске на српској граници.

Русија, међутим, у жељи да у случају рата са Турском добије Аустрију као савезника, или је задржи у неутралном стању, одобравала је сваки њен поступак.

У жељи да се обавести о расположењу српског народа, његовим тежњама и политичким приликама у Србији и неким југословенским покрајинама под турском влашћу, бечки кабинет послао је у те покрајине генерал-мајора Мајерхофера, ранијег свог конзула у Београду. При проласку кроз Србију Мајерхофер је посетио кнеза, Књићанина и истакнутије српске државнике и политичаре. Он је кнезу и влади саветовао да удаље из своје околине све револуционарне елементе; да отпусте из државне службе Јована Мариновића и Швајцарца Ореља, да обуставе даље ливење топова и да промене свој став према Русији. Он их је исто тако уверавао да су Аустрија и Русија потпуно истих политичких погледа према Србији. По повратку Мајерхофер је поднео опширан реферат аустриском цару и владу. У извештају истакао је велику опасност која прети унутрашњем реду и миру у Србији од револуционарних тежњи неких млађих људи потпомаганих од Гарашанина. По Мајерхоферу, та група има израђен план за дизање револуције у Србији и околним покрајинама, чиме би био угрожен мир и у самој Аустрији. Циљ револуције је ослобођење и уједињење српског народа у једну велику државу.

На основу Мајерхоферовог извештаја бечки кабинет послао је извештај руској влади о стању и приликама у Србији, молећи је да и она са своје стране потпомогне Мајерхоферове савете које је давао претставницима српске власти. Руска влада одазвала се овоме позиву, послала је у Србију секретара руског посланства у Бечу Фонтона да се на лицу места увери о стању у Србији, и да утиче на кнеза и српску владу у смислу аустриског захтева.

Од Фонтоновог бављења у Србији највише су користили извукли кнез и влада. Својим држањем према њима и саветима које је давао народу, Фонтон је одузео кнежевим противницима сва средства којима су се слу-

жили у борби против кнеза. Дужим боравком у Београду и обиласком једног дела Србије, Фонтон је стекао уверење да у њој нема револуционарних људи који раде на изазивању нереда и буна у земљи, и да није тачно мишљење аустриске владе да је Србија центар револуционара.

За време док је Гарашанин био кнежев претставник владали су врло добри односи између Турске и Србије. Порта је била наклоњена Гарашанину а противна руском захтеву о његовом отпуштању са власти. Вест о Гарашаниновом паду примила је са негодовањем и огорчењем. Налазећи се пред ратом са Русијом Порта је хтела да добије сигурно јемство српске владе да ће и даље испуњавати своје вазалске дужности према султану и да, у случају турско-руског рата, неће ни морално ни материјално потпомагати Русију. Под утицајем извештаја аустриске владе у коме је Србија приказана као земља у којој може лако доћи до немира и нереда, Порта је упутила озбиљне опомене кнезу Александру и београдском паши, препоручујући им да очувају постојеће стање, и да, без туђе помоћи, спрече и отстрани све покрете који би могли нарушити мир и поредак у земљи. А да би их у томе потпомогла одлучила је да у Ниш, према српској граници, доведе један део својих трупа, а сем тога и да појача свој гарнизон у Београду. Једно време носила се мишљу да пошаље у Србију Шекиб-е-фендију да се обавести о тамошњим приликама и споразуме са кнезом и српском владом о мерама које треба предузети да се мир очува, али је, по савету аустриске владе, одустала од те намере.

Добри односи између француске и српске владе још више су утврђени Гарашаниновом посетом Паризу 1852 године. Он је овом приликом дошао у везу са свима виђенијим француским државницима и политичарима. Два пута је био у аудијенцији код Наполеона III. Са надлежних места Гарашанину је речено да Француска не тражи за себе ништа у хришћанским крајевима под турском влашћу, већ је „наша полза видети вашу будућност осигурану и утврђену од Турске која се већ

од трулежи топи, и од Аустрије и Русије које намеравају тамо њино господарство утемељити. Ви можете једну државу сачињавати независно од свога покровитеља и свачијег влијанија....“ У разговору са Гарашанином Наполеон је изјавио: „Ја се врло радујем што сам извештен да Србија следује један начин управљања, који је води к доброј будућности и могу вас уверити да ће Француска од сада више него икада пре потпомагати намере вашег књаза и правитељства у свему што ће ваш народ к независном положенију водити“. Гарашанин је разговарао са француским државницима и о присаједињењу Босне Србији. Њему је у Паризу са надлежних места обећано да ће се помоћи Србији да добије независност, или тачније речено, да се извуче испод руског протектората и ослободи велике зависности Порте.

Док је Гарашанин био на власти француска влада му је указивала сваку помоћ. Његов пад примљен је у Паризу веома неповољно. Своју акцију на одвајању Србије од Русије, Француска је удвостручила пред Кримски рат. Њено је мишљење било да Србија у случају руско-турског рата треба да помогне Турску или да остане неутрална. Да би се обавестила о расположењу хришћанских народа према Турској и Русији, француска влада је послала 1853 год. свога изасланика Буреа да пропутује неке покрајине на Балкану. Буре је овом приликом обишао Грчку, Албанију, Црну Гору, Србију, Бугарску, Македонију и Тракију. У Београду је боравио почетком августа. Дошао је у везу са кнезом и неким члановима владе. Питао их је какво ће становиште Србија заузети у случају руско-турског рата, а он им је у име своје владе саветовао да остану неутрални.

Углавном и Турска и друге велике силе радиле су пред Кримски рат на потпуном одвајању Србије од Русије. Чим су отпочели заплети на истоку Француска и Енглеска изјасниле су се за Турску а против Русије, па су према томе и подешавале своје држање према Србији. Аустрија се отворено није изјаснила ни за једну ни за другу страну, али је потајно радила на отстрањењу

руског утицаја из Србије. Западне силе и Аустрија обратиле су велику пажњу Србији највише због тога, што су знале да ће од њеног држања углавном зависити и држање хришћана под турском влашћу. Аустрија је, поред тога, страховала да Србија, по наговору Русије, не изазове немире на Балкану, који би се врло лако могли пренети и међу Србе под њеном влашћу. Стога је, пред Кримски рат, пустила глас да је Србија центар револуционара који спремају општу буну на Балкану, и почела нагомилавати војску према српској граници

Србија за време рата

Меншиковљевим одласком из Цариграда настављени су и даље преговори за мирно решење руско-турског спора око светих места. Али изгледи на успех били су све слабији, нарочито после уласка руских трупа у Влашку и Молдавију. Почетком октобра Турска је објавила Русији рат. Цар Никола је покушао још септембра месеца да на своју страну привуче Аустрију и Пруску и да задобије симпатије Француске, али без успеха. Русија је ушла сама у рат против Турске, на чију су страну доцније ступиле Франциска, Енглеска и Сардинија. А сем тога била је изложена сталном непријатељском држању Аустрије.

Руско-турским ратом Србија је доведена у тешку ситуацију. Све њене повластице гарантоване су углавном уговорима закљученим између Русије и Турске. Сада је заштита њених повластица доведена у питање. Поред тога требало је одредити држање према Русији, на чијој су страни биле симпатије српског народа. Од држања Србије према Русији зависило је држање Аустрије према Србији. По уласку руске војске у Влашку и Молдавију, Аустрија је почела да појачава своје трупе на српској граници. Првобитна њена намера била је да, у случају потребе, окупира Србију и стави се на супрот руској акцији из Влашке и Молдавије. Ипак аустриска влада је више желела да Русија напусти окупацију подунавских кнежевина, него да она сама окупира Србију.

Са многих страна вршена је пресија на Србију. Порта је стално сумњала да српска влада одржава везе са Русијом. Једно време помишљала је да тражи од Србије помоћ у војсци и новцу за рат против Русије. Француска и Енглеска, наклоњене Турској, тражиле су да Србија испуњава стриктно своје вазалске дужности према султану, док се Русија трудила да је привуче потпуно на своју страну. Она је једно време помишљала да, помоћу Срба, побуни све хришћане на Балкану против Турске и позове их у свети рат за веру и народност. Кнез и српски државници сасвим су правилно схватили да је за земљу најбоље да, у таквим приликама, остане потпуно неутрална. Енглеска и Француска, пошто нису успеле да привуку Србију на страну Турске, одобриле су неутрални став српске владе. Њиховим утицајем у Цариграду Порта је, крајем 1853 год., једним ферманом потврдила све раније повластице дате Србији, које су руско-турским ратом биле доведене у питање.

Српска влада, и ако противно западним силама и Турској, одржавала је везе са Русијом. Почетком 1854 год. из Петрограда је тражено од кнеза изјашњење како ће се Србија држати у случају прелаза руске војске преко Дунава, и да ли ће им и колико помоћи. Српска влада је одговорила да ће Србија, докле год рат између Русије и Турске траје, „остати у садашњем стању, и докле изглед и обстојатељства садашње политике, нарочито позната неутралност Аустрије не промени се, дотле ће и Србија, било да руска војска остане у књажевствима, било да и Дунав почне прелазити, морати остати при својој строгој неутралности, одржавајући и с једном и с другом ратујућом силом досадашња сношенија“. Ако би рат узео други вид и ако Србији, у случају њеног уласка у рат против Турске, не би претила опасност од стране Аустрије, српска влада ће сматрати за највећу срећу, „да може под многомоћним покровитељством Русије узети учестије у овом рату и да може дејствовати за укрепљење и напредак своје народности и за побољшање садашњег свог стања.....“

Руска влада је, преко свога изасланика Фонтонеа који је фебруара месеца 1854 год. био у Земуну,

уложила протест у Београду против писма српског кнеза којим је изјавио захвалност Порти за ферман о потврђењу повластица. Она је нашла у садржини тога писма да се Русија нигде не помиње као покровитељица Србије и да се она тиме одрекла руске заштите. Стога је руски кабинет тражио званично изјашњење од српске владе да ли она и даље сматра Русију као заштитницу српске кнежевине. Због тога је кнез, у споразуму са Саветом, написао руској влади писмо и изјавио да Србија и даље сматра руског цара за свога покровитеља. После овога Русија није више правила веће сметње Србији нити је тражила да напусти свој неутрални став. Напротив, она ју је у томе још више утврђивала. Једина помоћ коју је Србија дала Русији у овом рату, били су „самовољци“ који су заједно са Русима ратовали против Турака.

Прве године Кримског рата Србији је претила главна опасност од уласка аустриских трупа. На њен протест због присуства аустриске војске на њеним границама, из Беча је одлучно одговорено: „да ће Аустрија без ичијег решавања или дозвољенија ући у Србију, ако би руска војска прешла у Србију, или ако би се каква велика буна појавила у Србији“. За српску владу то није био никакав умирујући глас. Буну у народу могла је спречити, али улазак руске војске у Србију није зависио од њене воље већ од увиђавности Русије. Кнез и његова влада остали су и даље при својој одлуци да се војском одупру свакој страној војсци која би покушала да пређе српске границе. Због тога су почели врло брзо наоружавати народ и изводити га на егзерцир. Цела Србија је подељена на неколико војних округа, којима су на чело постављени команданти. Вршена су војничка путовања по Србији и скупљани подаци за израду једног одбранбеног плана.

Српска влада је у једном меморандуму изложила Порти све тешкоће у којима се налази због аустриских претњи. Она је од ње тражила заштиту против „онаког стања у које је земља и народ био постављен через војске аустриске“. Меморандум, и ако је био намењен само Порти, продро је у јавност и изазвао протест Аустрије.

Бечки двор је писмено протествовао код српске владе против меморандума тражећи од ње да обустави даље оружање народа и прекине егзерцир. Аустриски министар спољашњих послова Буол рекао је поверенику српског кнеза Алекси Јанковићу у Бечу: „Вашем народу није потребно оружје, подајте ви њему будак и сикиру у руке, то је за њега а не оружје“. Аустриска влада је успела у својој акцији. Она је учинила те је Porta издала наредбу српској влади да одмах обустави даље оружање народа и егзерцир. Наскоро после тога питање опасности од уласка аустриске војске у Србију скинуто је с дневног реда. Августа месеца 1854 год. она се почела повлачити са српске границе према Ердељу.

У жељи да се што боље обавести о политичким догађајима у Европи у вези са руско-турским ратом, српска влада је 1854 године, основала тајну агенцију у Паризу. За дипломатског заступника је постављен Јован Мариновић. Почетком априла он је отишао на нову дужност. Њему је стављено у задатак да по потреби буде српски дипломатски претставник и код лондонског двора. Преко њега је српска влада стално била у вези са француском владом, обавештавала је о политичким догађајима у Србији и тражила њену помоћ у појединим питањима. Кад је 1854 год. Сегир, француски конзул у Београду, заузео непријатељски став према српској влади због наоружања народа и егзерцира, из Београда је, преко Мариновића, обавештен о томе париски кабинет. Француски министар спољашњих послова упутио је озбиљне опомене Сегиру, позивајући га да подеси своје држање према српској влади. После тога Сегирово опхођење према српским државницима постало је сасвим коректно. Предузета акција француске владе да Гарашанин постане кнежев претставник, није успела. Гарашанин је то категорички одбио, јер је држао да се ствари неће моћи онако отправљати како би биле корисне „за наше отечество“. Поред овога, томе су доста допринеле интриге аустриског конзула код кнеза Александра.

После смрти руског цара Николе I, фебруара месеца 1855 год., створена је повољна ситуација за окон-

чање руско-турског рата. Велике силе споразумеле су се и сазвале конференцију у Беч. На њој су се претставници страних сила сложили да се Србија стави под протекторат великих европских сила. За време држања конференције у Бечу српска влада је имала своја два изасланика Тимотија Кнежевића и Миливоја Петровића-Блазнавца. Њихова је дужност била да се преко претставника великих сила, нарочито аустриског и француског, старају да Србија добије што веће повластице. Бечка конференција се овога пута разишла због сукоба у питању неутрализације Црног мора. Рат је одмах настављен. После пада Севастопоља августа 1855 год. склопљено је примирје, а фебруара месеца 1856 год. састао се конгрес у Паризу да закључи уговор о миру.

Србија на Париском конгресу

Париским миром Србија је добила извесне повластице. На првом месту доношење одлуке о слободи пловидбе на целом пловном Дунаву за њу је имало великог значаја. Она није нигде допирала до мора, те је ова одлука у толико била важнија, јер је Дунавом непосредно везана са западом и Црним морем. Друга, још важнија, била је она којом је руски протекторат у Србији замењен гаранцијом европских сила, потписница уговора о миру. И најзад чл. 29 забрањен је пролазак страним трупима кроз Србију без претходног договора осталих сила. Ова одредба била је од неоцењиве вредности. Због ње аустриска војска није могла војнички интервенисати у Србији ни 1858 ни 1862 године. Дакле, антируска политика српске владе уродила је плодом 1856 године. Она је углавном довела до стављања Србије под заштиту великих сила. Али та заштита била је само формална. Ослобађајући се утицаја Русије, Србија је све више потпадала под утицај Аустрије, а то је за њу било опасније јер је Аустрија била несловенска земља. У ствари, аустриски утицај у Србији стално се повећавао после 1850 године. Од тада она почиње да се меша и у унутрашња српска питања. Године 1852 њен утицај на кнеза био је узео толико маха, да су му поједини пријатељи указивали на опасност којој се због тога излаже.

Они су кнезу скренули пажњу да аустриски конзул Радосављевић има зле намере према њему. „Његово често трчкарање сад у Беч сад к Вашој Светлости свршиће се на томе да ће он Вашу Светлост коначно компромитирати и код Порте и код конзула западних сила..... Радосављевић тако поступа са особитим намерама да Вас компромитира и одвративши од Вас све друге силе присили да се баците у наручје Аустрије.“ Пред Кримски рат Аустрија је успела да задобије толики утицај у Србији, да је српска влада испуњавала све што је она тражила. Радосављевић се био толико осилио „да је између прочег, почео окивати и затварати српске поданике у конзулату, даже и саме чиновнике“.

Прве године Кримског рата аустриски утицај мало је ослабио, али је већ септембра 1854 године почео опет да јача, По захтеву бечке владе постављани су и збацивани министри. На тражење њеног конзула српски чиновници премештају се из једног места у друго или добијају више положаје. Новембра 1854 год. Гарашанин се жали Мариновићу на велики уплив који Радосављевић има на ново министарство. По Гарашанину „Радосављевић бира овог хоћу, овог нећу. Тај конзул узима учестије велико у свима пословима уопште, бар тако су ми приповедали сви којима се то не допада. Господа су наша врло поплашена од овог новог појављенија аустриске политике, и неумеду се помоћи... Мени се по свему чини да ће Аустрија успети колико год сама усхтене“. Августа 1855 год. аустриски министар спољашњих послова Буол изјављује српском кнезу да је задовољан његовим држањем и држањем његове владе „за трајања ове источне размирице“; поручује српским чиновницима да живе у миру, слози и споразуму и наглашује да аустриска влада „неће трпети да се у Србији по руском упливу и заповестима влада и управља“. Тако је у ствари аустриски утицај био врло велики у Србији и пре Париског конгреса. Међутим, после конгреса он је повећан потпуним отстрањењем руског утицаја за време Кримског рата и попустљивошћу кнеза који је у Аустрији налазио ослонац у борби против Савета и у раду на сузбијању руских интрига.

VI Пад уставобранитељског режима

Односи кнеза и Савета

Од 1848 год. односи кнеза и Савета нису били никакo добри. Борба између њих је стално вођена, само што је првих пет година била прикривена и није узимала веће размере. До 1853 год. кнежеви претставници Аврам Петронијевић, Илија Гарашанин и Алекса Симић успевали су да на неки начин регулишу те рђаве односе. После тога настао је заплет пред Кримски рат и сам рат те су за неко време отклоњене несугласице. И Савет и кнез, пред опасношћу која је претила Србији од окупације аустриске војске и руских претњи, престали су са својим свакодневним зађевицама. Али, већ почетком 1855 год. између њих почиње поново борба са великом жестином.

Узрок борби између кнеза и Савета је рђаво регулисање њихових односа по уставу од 1838 год. и закону о Савету. По уставу кнез је владао са Саветом. Због тога је требало правилно организовати то двојство управе, а то није учињено. Устав је кнеза ограничавао само у доношењу закона, а не и у управи. Међутим, по закону о Савету, кнез је могао постављати министре само из реда саветника. Стога је Савет све више тежио да се меша у министарске и опште административне послове, док је кнез, напротив, желео да се потпуно ослободи његовог утицаја и туторства. Кнез је хтео да забрани Савету да се меша у управу, а Савет га је приморавао да министре узима из његове средине. На тај начин Савет је хтео да министри буду одговорни њему, док је кнез желео да министри за свој рад одговарају пред њим. Кнез је био мишљења да у административној управи треба да постоји јединство директиве а не дуализам, какво је гледиште Савет заступао. У томе је лежао главни узрок и почетку и доцнијим свађама и несугласицама.

Године 1855 затегнутост између кнеза и Савета била је врло велика. Савет се противи готово свему ономе што би кнез предложио или што је урадио без

претходна споразума са њим. Кнез је почео претити да ће према Савету употребити крајња средстава. Савет се тога није уплашио, већ се чак и окуражио. Нетрпељивост је била толика да се у једном моменту Савет одлучио и на крајње средство; почео је да ради на збацивању кнеза са престола. Претседник, већина саветника и неки истакнутији људи у Србији покушали су у јесен 1855 год. да, посредством француске владе, промене владајућег српског кнеза. У ту сврху послали су Илију Гарашанина у Париз да изложи политичку ситуацију у Србији. Он је по доласку у Париз поднео писмени предлог француској влади на који би се начин могло поправити неповољно унутрашње стање у Србији. По његовом предлогу најсигурније средство за поправку тога стања је промена владајућег кнеза. На место њега треба поставити једног страног принца хришћанске вере. Само тако Србија би почела напредовати у материјалном и културном погледу. Ослободила би се за увек турског и аустриског утицаја и добила владу која би умела служити државним и народним интересима. У случају да се не прими Гарашанинов први предлог, он је изнео и други. По овом другом, народу би требало дозволити да изабере себи кнеза између најистакнутијих својих људи. Гарашанин је изнео и план како би се то могло обавити. Француска влада је узела у разматрање оба његова предлога, али по њима није донела никакво решење. Она није хтела да отвара једно ново питање на истоку док још није завршен турско-руски рат.

После овога започета борба и даље се наставила. Пошто у земљи није било органа који би могао решити спор између кнеза и Савета, парничари се обраћају Порти. Али од Порте се могло тражити само тачно тумачење устава од 1838 године. Ма какво тумачење она дала, оно не би могло задовољити обе стране. Стога и кнез и Савет подносе тајно, сваки за себе, султану на одобрење нацрт новог устава. У своме пројекту Савет углавном није тражио никакве измене у старом уставу, док је кнез у нови пројекат унео овлашћење да може сам, независно од кога другог, постављати и мењати министре и саветнике. Док је кнез у пројекту тражио

од султана признање за наследног кнеза, дотле је Савет захтевао да се кнез Александар збаци с престола. Фебруара 1856 год. почело се у Београду говорити о сазиву скупштине која би имала „задатак решити жеље народа у смотренију лица за конференцију у Цариграду, за наследство и за нову конституцију“.

Порта, која је требало да буде судија у овом спору, није се хтела определити ни за једну ни за другу страну. Она је и даље оставила стање неизвесности. Али је такво стање спутавало управу у земљи. Атмосфера је била врло тешка. Стога није никакво чудо што се изванредан број саветника решио да предузме крајње мере. Склопили су 1857 год. заверу против кнеза која је код нас позната под именом „Тенкина завера“.

Тенкина завера

Започета борба кнеза и Савета достигла је врхунац у Тенкиној завери 1857 године. Завера је добила своје име по Стефану Стефановићу-Тенки, председнику Савета, најугледнијој и најзначајнијој личности међу завереницима. Иначе сама по себи, како је била организована и како је требало да се изведе, не би заслуживала особиту пажњу. Важније су биле њене последице, које су изазвале нове унутрашње сукобе и трзавице и довеле до Светоандрејске скупштине 1858 године.

Крајем лета и почетком јесени 1857 год. осетило се неко комешање код народа у унутрашњости Србије. Почело се говорити да изванредан број саветника, заједно са Вучићем, спрема буну против кнеза. Полициске власти из унутрашњости извештавају министра унутрашњих дела како се проносе гласови који шкоде угледу кнеза и његове владе. Министар унутрашњих дела исто тако добија извештаје да се кнежеви противници чешће састају и да њихов рад постаје активнији. У смедеревском, пожаревачком и крагујевачком округу виђају се неки непознати и сумњиви људи, наоружани до зуба, који иду по селима. У вези са свим овим догађајима, а на предлог министра правде Јеремије Станојевића, оснива се тајна полиција, за коју су знали само кнез и његова

најближа околина. Дужност тајних полицајаца била је да у „качеству калауза трговачких иду по београдском, крагујевачком и смедеревском округу, прате рад кнежевих противника и о томе шаљу кнезу своје извештаје“. Почетком септембра Станојевић је нашао једног поузданог човека из Колубаре за тајног полицајца за округ београдски. По Станојевићевој замисли тих тајних полицајаца не треба да буде много, највише 4 до 5. Доцније, нарочито пред Светоандрејску скупштину, њихов број је повећан.

У атмосфери активнијег рада кнежевих противника и великог комешања у народу, крајем септембра 1857 год., власт је открила једну заверу против кнеза. У ствари откривена је завера неколико саветника против кнежева живота. У њу су били умешани претседник Савета Стефан Стефановић-Тенка, чланови: Радован Дамјановић, Паун Јанковић и Павле Станишић и претседник врховног и касационог суда Цветко Рајовић. Циљ завереника био је убиство кнеза Александра Карађорђевића и довођење на његово место Милоша Обреновића. Пошто завереницима није успео план да кнеза отрују они су одлучили да га убију помоћу једног најамљеног убице. Дамјановић је преко привременог топчидерског ђумругције Милоша Мрцајловића нашао неког Милосава Петровића који је пристао да убије кнеза. Петровић је био већ извршио једно убиство и због тога се крио од власти. Дамјановић му је набавио пушку и лажан пасош и послао га за кнезом у Брестовачку бању.

Док се ово дешавало српска влада је дознала за припремање буне. Прве гласове о буни саопштио је неки Лакић из Руме аустриском конзулу у Београду Радосављевићу. Ово је Лакић дознао од „присног“ пријатеља кнеза Милоша. Радосављевић о томе обавести кнежевог претставника Стевана Марковића а овај кнеза Александра. Кнез одмах нареди да се пошаљу потере у округе крагујевачки, београдски и смедеревски, под изговором да су се тамо појавили неки хајдуци. У исто време и хајдук Петровић се уплаши, не извршивши ништа врати се у Београд и почне уцењивати заверенике. Његов

шурак, који је знао за заверу, исприча то једном човеку а овај дође и пријави га властима.

Пошто је имала довољно доказа да је завера постојала, српска влада је похитала да похвата и ухапси главније заверенике. Прво су ухапшени Мрцајловић, Дамјановић, Паун Јанковић и Тенка, а после њих Цветко Рајовић и Павле Станишић.

Завера је припремана и организована са знањем и новцем кнеза Милоша. На збацивању кнеза Александра са престола почело се радити још 1853 године. Већ те године стали су се проносити гласови о могућности доласка на српски престо или кнеза Милоша или кнеза Михаила. То је дало повода кнезу Михаилу да маја месеца 1853 год. упути претседнику Савета и многим саветницима писма којима је обећао да ће, ако се врати поново на власт у Србији, владати по уставу и законима и да неће тражити никакве освете. После тога Тенка се дао на активан рад на збацивању кнеза Александра и довођењу Милоша или Михаила. Почео је о томе разговарати са многим саветницима, официрима „и другог реда старешинама и честитим грађанима, а особито г. г. Пауном Јанковићем и Илијом Гарашанином“. Јанковић се одмах сложио са Стефановићем да се ради на повратку кнеза Милоша, док је Гарашанин у почетку био за довођење неког страног принца на српски престо, јер би под његовом владом Србија могла лакше доћи до независности и проширења својих граница. После тога се и Гарашанин сложио самишљењем Јанковића и Стефановића. Њих тројица су у Тенкиној соби „под заклетвом утврдили да сложено дејствују у повраћању кнеза Милоша“, али претходно да од њега добију обећање да се по своме повратку неће никоме светити и да ће народна права поштовати. У овој акцији потпомагао их је и тадашњи руски конзул у Србији Мухин. Осмог маја 1854 год. Тенка се обратио једним писмом кнезу Долгоруком у Петроград. Изнео му је тешко стање у коме се Србија налази, да је Русија изгубила свој утицај у српској кнежевини „и Аустрија је опкорачила“, и да је једини спас свему томе да се кнез Милош врати на српски

престо. Тенка је покушао да за заверу против кнеза придобије и Вучића, али је овај то одбио, јер се није слагао са Милошевим враћањем у Србију.

После Кримског рата нови руски конзул Милошевић потстицао је и бодрио многе саветнике у борби против кнеза. Сад су се међу саветницима појавила три мишљења на који начин да се опросте кнеза. Једни су били за то да се у Србију позове европска комисија да испита и утврди све кнежеве злоупотребе па да га она збаци. Други су желели да се кнез помоћу народне буне протера, а трећи, да се нађе неки човек који ће га убити приликом његовог путовања у унутрашњост. Пре него што су се завереници одлучили на који начин да се опросте кнеза, тражили су о томе мишљење руског посланика у Бечу Будберга. Он им је одговорио да употребе онај начин који је најпогоднији, и да ће Русија, без сваке сумње, одобрити повратак кнезу Милошу.

О намери саветника Тенка преко рођака Јоце Јовичића обавести кнеза Милоша у Букурешту. Јовичић преда Тенкино писмо Милошу, који пристане на његов предлог. После тога, све док није завера избила, Тенка је, преко Рајовића и др. Пацека, био у сталној преписци са кнезом Милошем. Милош затим пошаље свога секретара у Србију да се са Тенком и осталим саветницима договори о извршењу плана. По повратку секретаровом у Букурешт, Милош је преко др. Пацека послао 4850 дуката Цветку Рајовићу да се потроше за рад око збацивања кнеза Александра. Од те суме узели су Рајовић, Јанковић, Дамјановић и Станишић по 1000 дуката а Тенка 850. После тога Стефановић је отишао у Пешту под изговором „да илице будимске употребљава“ а у ствари, како сам каже, да се са кнезом Милошем састане и о свему што треба радити разговоре и договоре. У Пешти се Тенка састао неколико пута са Милошем који је потпуно одобрио његов план о убиству кнеза Александра. По повратку Тенкином у Београд завера је била откривена.

У исто време кад и Тенка Милоша је посетио и Михаило Гарашанин. Поред разговора о трговачким стварима они су том приликом разговарали и о поли-

тици. Гарашанин је препоручивао да се помоћу буне ослободе владајућег кнеза. Кнез Милош је завршио разговор рекавши: „Гледајте, мртви зуби не уједају“. По извештајима које је Јеврем Ненадовић добио из Беча, поред Тенке, Милоша су августа месеца посетили саветници Живко Давидовић и Стеван Магазиновић. Они су му предали једно писмо којим су га молили да се прими владе у Србији „и да га они (саветници) и народ једва чекају“. Писмо су потписали Тенка, Станишић, Давидовић, Магазиновић, Лешјанин, Миљко Трифуновић, Паун Јанковић и Гарашанин. По достави из Беча исти саветници послали су писмо у Петроград молећи да се кнез Милош постави „на владу“ и да га цео народ тражи. Писмо је донео у Беч саветник Рајко Лешјанин.

Пошто је завршена истрага над завереницима, осуђени су на смрт. На интервенцију Порте кнез их је помиловао на вечиту робију у тешком гвожђу. После тога завереници су отпремљени на издржавање казне у гургусовачку кулу.

Тенкину заверу влада је искористила да нанесе смртни ударац Савету. Приликом истраге над завереницима није обраћена велика пажња на то како су и колико били у вези са Милошем, већ колико је Савет у томе компромитован. Влада је своју намеру и остварила. Она је успела да Савет растера, уклонивши из њега све своје противнике. Четворицу саветника: Стефановића, Јанковића, Дамјановића и Станишића затворила је као заверенике; шесторицу је пензионисала као саучеснике у завери и то Лазара Арсенијевића, Давидовића, Магазиновића, Јована Вељковића, Лешјанина и Гаврила Јеремића. Њих је влада позвала у канцеларију и тражила од њих оставке, стављајући им до знања да ће их, ако на то не пристану, предати суду. На њихова места одмах су постављени нови људи одани кнезу и влади. Исто тако влада је сматрала да су се у овој завери компромитовали Гарашанин, Илија Новаковић и Алекса Симић. Новаковићу је изнуђена оставка али није уважена, Симић је после месец дана дао „својевољно“ оставку, а од Гарашанина, који се у то време

налазио у Паризу, тражена је оставка писменим путем. Он је одбио владин захтев јер није хтео дозволити да се његова оставка везује за заверу.

Тенкина завера је изазвала у почетку гнушење и презир у народу. Свет је осуђивао намеравањим гнусним злочин, радовао се што су завереници похватани и отерани на робију. Међутим, нетактичним поступком власти а нарочито нечовечним мучењем и свирепим поступањем према њима за време спровођења у гургусовачку кулу, јавно мњење се обрнуло у корист завереника. Томе је много допринело и неумешно кнежево држање. Он је, под притиском камариле, поред оних за које је било доказа да су узели учешћа у завери, прогонио и прваке противничке странке. То даје публици повода да посумња и у кривицу правих завереника.

Владин покушај да и Гарашанина означи као једног од завереника, није успео. По нашем мишљењу Гарашанин је радио на збацивању кнеза Александра, али није знао за припремани атентат. Сам организатор завере Стефан Стефановић у својој исповести каже да није Гарашанина обавестио о хајдуку кога су нашли да убије кнеза, тј. није га обавестио да је припреман атентат на кнеза. Поред тога Тенка назива Гарашанина издајником кога се треба чувати. Влада није имала у рукама ни један доказ који би Гарашанина компромитовао. Исто тако ни за Вучића се није могло утврдити да је учествовао у завери, и ако су главни завереници били већином Вучићевци.

Искоришћујући Тенкину заверу кнез Александар је успео да очисти Савет од опозиције. Али опозиција није мировала ни изван Савета. Њен главни вођа био је Илија Гарашанин који није дао тражену оставку, али није долазио ни у Савет. Ситуација по опозицију била је повољна. Гарашанин је био пријатељ Француске, а Француска и Русија у ово доба су се зближиле у борби против Аустрије. То зближење доводи до зближавања Гарашанина и Вучића, експонената политике ових двеју сила у Србији. Држање Порте ишло је такође у прилог опозицији. Затварањем неких саветника и изнуђивањем

оставке од других, Порта је сматрала да је кнез повредио устав и да је њена дужност и право да се умеша у унутрашња српска питања. На тај начин победила је Гарашанинова идеја да је кнез извршио државни удар и да сад не остаје ништа друго него обраћање силама које су гарантовале стање у Србији.

По повратку из Париза у Београд, 10 или 11 децембра 1857 год., Гарашанину се почело претити од стране кнеза и његове околине. Из кнежеве околине допирали су гласови како Гарашанина и Мишу Анастасијевића треба убити. Због тога њих двојица нису једно време смели да излазе из својих кућа и у случају да им запрети већа опасност по живот решили су да беже паши у град. Уопште, од првог дана Гарашаниновог доласка у Београд, управник београдске тврђаве узео га је у заштиту. Београдски паша тражио је од Порте упутства како да поступи у случају да српска влада покуша ухапсити Гарашанина, и ако од њега затражи оставку да ли да је да. Гарашанин је паши изјавио о мерама које треба предузети да се стање поправи и показао добру вољу да у случају потребе иде и у Цариград. Порта је 13 децембра телеграфски одговорила београдском паши: „Гарашанин не треба да даје оставку. Ако је крив мора се искати да он буде суђен. Но суђење његово треба да буде код Порте. На јемство тамошњих (судова) немојте ви пристати. Ако усхтедну да га ухапсе, не дајте то нипошто. Буде ли његова жеља да дође у Цариград у томе не треба на пут да му се стаје, нека дође“. Порта је преко београдског паше стално куражила Гарашанина да се ништа не плаши и да истраје у предузетој акцији. Посредством српског капућехаје у Цариграду турски министар спољашних послова, Али-паша, препоручио је кнезу да у своју владу узме и Гарашанина. То би, по мишљењу Али-паше, било корисно не само за кнеза и целу земљу већ би то било и једино средство „да се европска комисија од нашега отечества отклони“. Објашњење српског капућехаје да је Гарашанин компромитован у последњим догађајима у Србији и да је „врло деликатно захтевати од кнеза да своје и своје владе

интересе повери човеку који је мало оданости спрам њега показао“, није поколебало Али-пашу у његовој намери. Он је капућехаји Петронијевићу рекао да „г. Гарашанина познаје као доброг патриота, зато не може да верује, да ће он што год предузимати што би за отечество његово штетно било“. На против, ако би Гарашанин имао „некакве хладноће“ према кнезу, овакав племенити кнежев корак уништио би све то.

Порта која није одобравала изнуђене оставке саветника тражила је да јој се пошаљу на одобрење и кривнице осуђених. Она шаље у Србију свога комесара Етем-пашу да извиди целу ствар. Вест о доласку Етем-паше у Београд била је поражавајућа за кнеза и његову околину, а задовољила је кнежеве противнике. Власти су почеле да попуштају у строгости према завереницима. Заточеницима су одмах дали лакше окове а њиховим породицама допустили да им донесу топлије хаљине. Решење Порте да пошаље Етем-пашу у Србију деловало је тако поражавајуће на кнеза, да је најближим сарадницима и пријатељима почео говорити о својој оставци. И ако је из Цариграда јављено да „у посланству Портиног комесара нема ништа неповољно за кнеза“, у Београду се почело говорити да Етем-паша долази да збаци кнеза. Посредством аустриске владе и српског капућехаје у Цариграду, кнез је предузео кораке да осујети долазак Етем-паше. Аустриска влада обавестила је кнеза да је придобила и енглески кабинет за акцију против мисије Етем-паше. Обе владе писале су Порти да одустане од свога корака. Том приликом аустриска влада обавестила је кнеза да ће се „у сваком случају за будућност и благостање његово заузети“. Српски капућехаја доставио је Порти „да ће долазак Етем-паше у Србију дати повода опасним покушенијама намирних људи, и да кнез скида са себе одговорност за следства која могу отуда произићи“.

Порта се није дала збунити изјавом српског капућехаје и аустриско-енглеском интервенцијом. Напротив, она је сад заузела много оштрији став према кнезу и српској влади. Поручила им је преко Петронијевића и управника београдске тврђаве „да ће цело постојеће

местно правленије бити одговорно за сваки догађај ма каквог рода, који би могао бити шкодљив за мир и спокојство земље, и од те одговорности да се кнез никако избавити не може“.

По наговору аустриске владе кнез је покушао да са новим саветницима, себи оданим пријатељима, промени неке тачке закона о Савету. Међутим, у томе није успео. Преко свога таста Јеврема Ненадовића поднео је предлог Савету у томе смислу. Кнежев предлог изазвао је велику вику у Савету и био одбијен. За њега су гласала само четири члана, и то сродници кнежеви.

Етем-паша стигао је у Београд 18 марта 1858 године. Дочекали су га срдечно и кнез са владом и претставници опозиције. Кнез је одмах по доласку царског комесара у Београд телеграфисао Петронијевићу да пита Порту да ли Етем-паша има „заповест тужбе против кнеза расправљати“. Портин је одговор гласио да царски комесар нема зато право, већ да је његова дужност „старати се да га (кнеза) с противницима помири“. Петронијевић је и од руског претставника у Цариграду тражио мишљење по истој ствари. Овај му је одговорио „да Етем-паша не може никакву промену у Србији правити, јер то може данас само пристајањем свих гарантних сила бити, па би ове све и своје комесаре послале да тако што желе“. О резултату разговара Петронијевић је одмах телеграфски известио српску владу 23 марта 1858 године. Петронијевићев извештај унео је доста спокојства код кнеза и његове околине.

У разговору са кнезом Етем-паша је тражио да се он измири са противницима. То измирење свршило се на штету кнежеву. Морао је пристати на понижавајуће услове. Помиловао је осуђене саветнике, који су предани у Гургусовцу Етем-пашином ађутанту да их спроведе у изгнанство у Рушчук. Дамјановић није дочекао помиловање јер је умро пре тога. Затим, кнез је повратио збачене саветнике у ранија звања, чиме је Савету враћен пређашњи углед. Вучића је поставио за претседника Савета и образовао је ново министарство под претседни-

штвом Стевана Магазиновића, у које су ушли само саветници. У том министарству најважнији ресор, министарство унутрашњих дела, дат је Илији Гарашанину. Дакле кнез је испунио све захтеве опозиције. После тога је, 31 марта, упутио званичан акт Савету и пружио му руку за измирење „за опште благо отечества.“ У томе акту кнез је истакао да „предавши заборавности све досадашње увреде и неповољности, не спомињемо више ништа што би досадашње неспоразуменије обновити могло, и кад смо један другом овако искрено руку пружили, помажимо се узајамно на утврђивању нашег многог отечества, и умножимо благостање у њему.“ Кнежев акт у име Савета примио је лично Тома Вучић-Перишић. Под његовим претседништвом Савет је сутра дан одржао седницу и одговорио одмах званично кнезу. У своме одговору прихвата кнежев позив за измирење, који је изазвао велику и истиниту радост код свих саветника, јер ће се тиме отклонити сва ранија „замјешатељства“ и незгоде. У акту се нарочито истиче да ће Савет и даље остати „веран свом уставном позиву и за своју ће свету и непромењиву дужност почитовати не само да све прошло заборавности преда но да и Вашу Светлост у свему, што се на срећу и благостање отечеству клонило буде, својим добрим услугама у помоћ притекне“. На тај начин била су формално окончана и сва питања која су се појавила у вези са Тенкином завером, а у ствари дошло се у положај какав је био пре ње. Јер после свега онога што су једни против других предузимали било је немогуће да се постигне потпуно измирење кнеза и Савета. Баш у том привидном измирењу налазила се клица новим сукобима.

Пред Светоандрејску скупштину

У постигнути мир између кнеза и Савета после Тенкине завере нико није веровао. Многи су, са разлогом, мислили да тај мир у ствари значи привремено замишљење које ће противници употребити на прибирање снага за одлучну борбу. Последње 2-3 године уставо-

бранитељског режима, кад пада и Тенкина завера, сукобиле су се у ствари све противности које је створио политички живот у Србији од првог устанка до 1848 године. Карађорђевићевци, Обреновићевци, уставобранитељи, Вучићевци, Гарашаниновци, кнез и Савет, све се то борило једно против другог са вером у коначан успех. Носиоци уставобранитељског режима нису могли да увиде да та њихова борба иде на штету постојећег стања, државе, народа, па према томе и њих самих. Истакнутији уставобранитељи, Савет и кнез нису били свесни тога да пропашћу једног од њих може доћи крај и осталима. Они нису схватили да својом међусобном борбом слабе режим који су сами установили и да ће пропаст тога режима бити у ствари и њихова.

Кнежеви противници били су, после Тенкине завере, у много бољем положају од кнеза. На њиховој страни налазила су се два најача човека у то доба, Илија Гарашанин и Тома Вучић-Перишић. Од популарних људи у народу остао је још само Вучић; он је био једина веза између чиновника и народа. Због тога је за кнежеве противнике била велика добит што се Вучић налазио на њиховој страни, јер су кнежеве присталице биле готово изгубиле сваки контакт са народом и нису га ни зашта питале. Гарашанина, који у народу није био популаран као Вучић, ценили су и поштовали чиновници груписани око њега. Од страних сила помагале су политику кнежевих противника Русија и Француска, а донекле и Турска. Кнез се ослањао на „немачкаре“, чланове кнегињине породице, један део саветника које је он поставио као себи одане људе, један број школованих људи-чиновника у државној служби и Аустрију. Међутим, после Тенкине завере, Аустрија се није интересовала како је кнез очекивао, па је и стога његов положај био слабији од опозиције. И што је главно опозиција је држала власт у својим рукама.

Одмах по доласку на власт, марта месеца 1858 год., опозиција се постарала да што боље осигура своју коначну победу. У договору са Етем-пашом спремила је и издала 3 маја 1858 год. ново устројство Савета, које се

у оно доба звало „Етем-пашин закон“. Новим законом извршена је модификација старога. Њиме је још више скучена кнежева власт, а саветницима дата већа сигурност и веће учешће у власти. Савет је у неку руку постао господар и законодавне и административне власти.

Пошто није успео да се ослободи кнеза завером, Савет је одлучио да то учини помоћу народне скупштине. Преко оданих људи Вучић и Гарашанин су потајно потстрекавали народ да тражи сазив скупштине. Сам Вучић путује у Подриње и свуда успут агитује за скупштину. Гарашанин даје упутства окружним и среским начелницима да утичу код народа да овај тражи сазивање скупштине. Кнежеви тајни агенти прате врло пажљиво рад опозиције и о томе писмено обавештавају кнеза. Тајни полицајци из Београда и унутрашњости извештавају главног агента у Београду о томе шта су чули и видели, а овај на основу њихових извештаја шаље кнезу своје писмене извештаје. У њима се оптужују Гарашанин и Вучић да потстрекавају народ да тражи скупштину. Наводе се и људи који долазе овој двојци и од њих добијају потребна упутства за рад. У народу се почело говорити „ко је наш а ко ваш“. Опозиција не може да се сложи кога ће да постави за кнеза на место Карађорђевића. Обреновићевци раде за Милоша, док Вучић и Миша Анастасијевић, противници Обреновића, желе да за кнеза дође синовац Александра Карађорђевића, Ђорђа, а Гарашанин, противник и Обреновића и Карађорђевића, „држи да ће на њега кнежевство пасти“. По народу се размилили „смутљиви људи“, махом трговци и трговачки момци, и говоре против владајућег кнеза. Једни говоре својим пријатељима „да се држе господара Мише, а он ће из Беча и у Париз ићи па се не бојте и кад устреба одмах ће нам јавити“.

Поред усмене агитације за скупштину ради се и преко пашквила. Пишу се и растурају међу народ летци у којима се често врло оштрим речима и претећим тоном говори против оних који ометају сазив скупштине. На Петровдан 1858 год. у Београду је тајно растурен летак овакве садржине:

Скупштина народа српског

мора се за 16ти јули сазвати и то у Београду

СКУПШТИНА

чисто народна

у духу слободном које народу српском и пристоји; сваком Србину без разлике да му нико и ништа на пут стати не може, на свети и спаситељни збор доћи.

Народна чест и достојинство ногама се газе; народ је опредељен:

Чест и достојинство избавити, а не и никако онаку скупштину као што тирани спремају.

Збор народа српског ланцем пакленим законом Нера (Нерона) и Калигуле стегнути.

Сваком Србину света дужност нека буде оном тирану који се буде горњем позиву противио нож у срце забости.

Н О Ж

коим таквом тирану срце прободе се, славиће се сада, славиће га и потомство.

Утркуј се Србине који ће то свето дело учинити, као што би се утркивао кад би пред очима имао издајницу

Вука Бранковића

ножем пробости.

Поглавице народа! немојте се титрати са народним достојинством.

То је опомена народа српског

На Петровдан 1858 године.“

Поред Обреновићеваца, Вучића и Гарашанина на сазиву скупштине ради и један део интелигенције из Београда, људи школовани на страни у демократским земљама. Ти школовани људи били су у ствари доцнији чланови либералне странке. Међу њима се нарочито

истичу четворица: Јеврем Грујић, Јован Илић, Ранко Алимпић и Милован Јанковић. Неки од њих нису се ограничили да агитују за сазив скупштине само у Београду, већ су пошли и у народ. Њихов рад, ако није био у споразуму са Гарашанином, био је сигурно са његовим знањем, јер је он као министар унутрашњих дела могао то пресећи, а није учинио.

Кнез Александар, обавештен од својих људи шта се ради у народу и како се агитује за сазив скупштине, крајем јула или почетком августа, обратио се писмом Гарашанину пребацујући му што га као надлежни министар није о томе раније обавестио. Кнез у писму Гарашанину каже „да добија вести са више страна о неким смутњама које се у народу чине“. Кнежево писмо је увредило Гарашанина. Он у своме одговору кнезу каже „све што сам до сада слушао да се по народу разноси то је: да народ скупштину жели и ови гласови распростиру се са више страна“. Уосталом, Гарашанин каже да му је о народној жељи за сазив скупштине раније доста опширно говорио и да то неће бити узрок кнежевог нерасположења према њему. „Догађа ли се што друго у народу што ја нисам био кадар сазнати, то је онда сигурно оскудност способности вашег старог а сад новог постављеног попечитеља вунутрених дела, и по томе погрешан избор у лицу коме се повереније нема, како га известија мимоилазе и иду непосредствено кнезу“. Гарашанин каже да за његов рад сведоче дела. Његова добра воља није никада оскудевала служити интересима отечества искрено и поштено; „али што ја нисам био кадар онолико успети у мојим добрим намерама колико је требало, забога ваљда неће у томе бити само моја погрешка“. Седмог августа Гарашанин извештава кнеза да је тог јутра од више лица добио питање: „јел истина да ће се народ сам скупити и на скупштину доћи?“ Да се не би у вези са агитацијом о сазиву скупштине догодили неки нeredи у народу, он је истога дана послао свима окружним начелницима „поверителан распис“ да мир и поредак очувају. У истом писму Гарашанин каже кнезу да је потребно размишљати о сазиву скупштине. Он држи за нужно да бар усмено саопшти Савету народне жеље

за сазив скупштине, да би могао после о томе расуђивати.

Сутра дан Гарашанин је у Савету говорио о народним жељама за држање скупштине. То је изазвало оштру и бурну дискусију. Било их је и за и против. Саветници су почели један другом пребацивати да су криви за тешко унутрашње стање. На Гарашанинову интервенцију дискусија по овом питању узела је помирљивији тон. Он их је опоменуо да је питање врло важно и да о њему треба дискутовати са доста такта, умерености и присебности. Некима од саветника Гарашанин је рекао да не окривљују другога а себе бране, јер „колико год имају они против некога да кажу толико и ови против њих и може бити да је и једно и друго цела истина“. Сутра дан по покренутом питању о сазиву скупштине у Савету, Гарашанин је, 9 августа, писао кнезу и истакао му да питање о сазиву скупштине треба што пре решити. Ако се одлучи за скупштину то треба одмах објавити у новинама, дајући народу на знање да се влада о томе стара; то би ублажило народно незадовољство. Ако се пак скупштина неће држати онда треба употребити одговарајућа средства „да се све жеље за скупштину угуше“. Што је главно, у интересу мира и поретка у земљи, не сме се народ остављати више у неизвесности. У своме одговору Гарашанину од 10 августа кнез се врло повољно изразио о сазиву скупштине. Само је његово мишљење било да не треба дозволити „да се сабере једна скупштина онако развратна и анархична као што се означава да би бити могла“.

Гарашанин је уверавао кнеза да народ сам жели сазив скупштине а не „из постреканџа овог или оног“. Народ се налази у тешким приликама и држи да би своје жеље и потребе могао најбоље влади предложити преко једне скупштине, „пошто пред властима његовим које он има само свагдар слушати, мисли да не може то онако слободно учинити“. Треба помоћи сазив скупштине са оваквим циљем јер би она и влади много помогла на побољшању народног положаја. Ако није могуће овакву скупштину сазвати, онда треба што пре приступити другим средствима „која се за сходно нађу,

да се могу праведне жеље народа колико толико задовољити и задовољавати“. На крају свога писма Гарашанин побија кнежево тврђење да му раније о сазиву скупштине није ништа говорио. Он га потсећа да му је још у јулу месецу, после једне министарске седнице, дошао заједно са својим колегама и изнео му „како се у народу жеље за скупштину здраво осећају да се о томе бринути ваља“, и да га је он том приликом овластио да преко окружних начелника прикупи за то потребна обавештења.

Притешњен од Гарашанина, а не смејући примити на себе одговорност за догађаје који би могли наступити ако не би одобрио скупштину, кнез је, и ако нерадо, дао пристанак за њу. После добијања пристанка Гарашанин је упутио писмен акт Савету. Пошто је Савет донео решење да се скупштина држи и кнез га потврдио, изабрана је једна мања комисија састављена од саветника, који ће заједно са министрима израдити пројект закона о скупштини. Кнез, да би био сигурнији, убацио је у комисију двојицу својих приврженика, Алексу Ненадовића и Антонија Мајсторовића. Кад је требало израђени пројект закона примити дошло је у Савету до оштрог сукоба између кнежевих и Гарашанинових присталица. По наговору Радосављевића и кнежевом пристанку један саветник, кнежев присталица, предложио је 26 септембра и саветници већином гласова усвојили, да министри не могу присуствовати седницама Савета кад се буде дискутовало о скупштинском закону. Савет је, дакле, био донео одлуку да се нови скупштински закон донесе на простим саветским седницама којима су присуствовали само саветници, а не на главним, којима су поред саветника присуствовали и министри. То је учињено због тога што је на простим седницама кнежева група имала већину, 10 саветника, а опозиција 7, док је на главним седницама опозиција имала већину, 11 саветника, а кнежева група 10.

Кнез је одобрио решење Савета који је имао намеру да место поднетог донесе свој пројект. Саветски пројект би из основа мењао садржину првога. Влада је код кнеза одмах протествовала против саветске одлуке тражећи да

је не потпише. Кад у томе није успела, министри: Димитрије Црнобарац правде и просвете, Јован Вељковић финансија и Илија Гарашанин унутрашњих дела поднели су кнезу писмене оставке. За време док су министри били у оставци кнез је покушао да састави нову владу, али без успеха. Због тога је преко свога претставника обавестио Савет да повлачи потпис са акта о саветском решењу од 26 септембра, чиме је решење било одбачено а министри повукли своје оставке. После тога прешло се на доношење закона о скупштини. Он је био готов и обнародован 28 октобра 1858 године. То је био наш први закон о скупштини, јер су се раније скупштине држале на основу народних обичаја. Преко ње су народни посланици имали да изразе кнезу и влади народне жеље и потребе. Дат јој је саветодавни карактер, јер се на тај начин хтело да начини уступак кнезу, који се плашио да скупштина не постане свемоћна. Њу су имали сачињавати чиновници и сељаци тј. скупштина се састојала из посланика бираних по срезovima и окружним варошима и посланика по положају — чиновника, међу које су спадали претседници виших и нижих судова, управитељ вароши Београда, окружни начелници, окружни протојереји и из сваке епархије по један настојатељ манастира. Скупштина је бирала свога претседника и потпретседника из редова народних посланика и два секретара који су могли бити изабрани изван скупштине.

У питању места где ће се скупштина држати дошло је у почетку до неспоразума између кнеза и владе. Кнез је, по наговору чланова Ненадовића породице, у почетку тражио да се скупштина држи у Крагујевцу. Он је мислио да ће тамо лакше успети да је ограничи да не изађе изван граница задатка који јој је законом био одређен. Влада је хтела на сваки начин да се скупштина држи у Београду. Она је најзад у томе и успела и ако са доста тешкоћа. Једно време изгледало је да ће цео Гарашанинов успех око сазива народне скупштине пропасти. Пошто је приволео кнеза да да приста на скупштину и за време док је комисија, састављена од саветника и министара, припремала пројект

скупштинског закона, Порта је преко београдског паше 12 септембра ставила српској влади до знања да је противна држању скупштине. Влада је Портин налог саопштила Савету. То је изазвало велико узбуђење и негодовање саветника и министара. Интервенцијом француског, руског и енглеског претставника у Цариграду турска влада је променила своје становиште. Она је одустала од противљења држању скупштине, али је одлучила да пошаље једног свога човека у Београд. Избор је пао на Кабул-ефендију који је после Тенкине завере са Етем-пашом био у Београду. Он је имао за дужност да се обавести о свему што се дешава у Србији и да буде једна врста контроле да скупштина не изађе из законских граница. Да би сакрила прави циљ Кабул-ефендијине мисије, Порта је известила кнеза да њен изасланик долази у Београд да са српском владом регулише нека спорна питања између ње и управника београдске тврђаве.

Своју одлуку да се успротиви држању народне скупштине Порта је донела по наговору аустриске владе. Интервенишући код турске владе да не дозволи држање скупштине, бечки двор је хтео да заштити кнеза. Карактеристично је да се баш у ово доба и кнез Александар обраћа Порти за савет шта да ради и како да се држи у тешким приликама које су настале у Србији. Кнез се у своме писму жали на „неслогу и раздор међу вишим чиновницима земаљским“. Он је, изгледа, желео да се изврше неке измене у уставу циљајући вероватно на првом месту на преуређење Савета. Због тога у писму и каже „повод и узрок свему овоме држим да је земљи овој несвојствено уређење, по комеј највећа власт земаљска, која је за мир и поредак одговорна, не може довољно дејствовати за утврђење спокојства и законитости, а нема начина рад свој на умноженије општег благостања у нужној мери развити“. Изгледа да је између интервенције аустриске владе у Цариграду и претставке кнеза Александра турској влади морало бити неке везе. Вероватно да је и српски капућехаја био упућен добро у целу ствар и да сигурно није изостала његова интервенција на надлежном месту.

Светоандрејска скупштина.

Скупштински избори извршени су 15 новембра. Међу изабраним посланицима налазио се велики број кнежевих противника. Кнеза и његову околину нарочито су поразили избори два позната Обреновићевца, Стевче Михаиловића у Јагодини и проте Васића у Лозници, и Милована Јанковића познатог опозиционара и једног од вођа београдских либерала.

Светоандрејска скупштина сазвана је у време великог врења у народу и незадовољства према режиму. Незадовољство народа било је политичко и економско. Због презадужености сељак је економски стајао врло рђаво. Како није било организованог кредита, задуживао се код зеленаша којима је плаћао велики интерес. Пошто није могао одговорити својим обавезама зајмодавац му је продавао имање и због тога је постојала опасност да зеленаши постану сопственици великих комплекса земље, тј. нека врста спахија. Слабо, или управо никакво, учешће народа у власти било је узрок његовом политичком незадовољству. Народ је нарочито викао на чиновнике, који су уживали сва политичка права и били грађани првога реда у држави. Чиновници су били господарска класа у односу према обичном народу и имали скоро сву политичку власт у својим рукама. Сељак није имао удела ни у политичкој власти у својим сеоским општинама, јер се општинска власт налазила у рукама полиције која је могла општинску управу сменити кад год је хтела. За смењивање општинске управе полиција је имала да јој нађе неку грешку или кривицу. При ондашњим културно-просветним приликама у народу, полицијским органима није било тешко напаковати какву грешку претставницима општинске управе. Сељак је почео да виче против чиновничког насиља, које није хтео више да трпи, тражећи да се и њему да учешће у управи.

Политичко и економско незадовољство народа искористила је наша интелигенција, школована на страни, уверавајући га да је за његов тежак положај крив уставобранитељски режим и систем државног уређења

који је тада постојао. При оваквим приликама у народу су могли успешно развити своју акцију и истакнути Обреновићевци, говорећи да је положај сељака био много бољи за владе Милоша и Михаила. За кнеза је било најопасније што су га пред Светоандрејску скупштину напустили Вучић и Гарашанин, два најизразитија претставника уставобранитељског режима. Тако се пред скупштину против кнеза Александра склопила читава група противника: либерали, Обреновићевци, Вучићевци и Гарашаниновци. Због тога Гарашанин као министар унутрашњих дела није спречавао избор либерала и Обреновићеваца за народне посланике. Сложни сви у обарању кнеза Александра, они су се разликовали у томе шта треба после да се предузме. Обреновићевци и либерали имали су јасно одређен правац. Они су хтели збацивање Карађорђевића и довођење на престо кнеза Милоша. Вучић и Гарашанин били су против Карађорђевића али исто тако и против Обреновића. Они су желели да се после збацивања Александра Карађорђевића изабере намесништво, које би у споразуму са неким страним силама изабрало новог кнеза. Групи кнежевих противника треба додати и Мишу Анастасијевића, најбогатијег човека у то доба у Србији, који је на обарање кнеза Александра бацио велике своте новца. Радећи против кнеза, Анастасијевић је, на првом месту, хтео да му се освети за смрт свога зета Радована Дамјановића, а затим да после збацивања Александра Карађорђевића доведе на српски престо свога зета Ђорђа Карађорђевића. Анастасијевић је био у толико опаснији што је као трговац имао везе са великим бројем људи у унутрашњости Србије и што је стајао добро на Порти.

У вези са Гарашаниновим радом на збацивању кнеза Александра стално се истиче како је он имао намере да дође на српски престо. Овакве оптужбе против Гарашанина нису оправдане. Вест о тобожњој његовој жељи да буде кнез убацио је тенденциозно у јавност аустриски конзул Радосављевић још крајем 1852 године. Он је то учинио у намери да Гарашанина завади са кнезом и да би га претставио у народу као човека који води личну политику и политику својих интереса. Али

МИША АНАСТАСИЈЕВИЋ
(1803—1885)

Гарашанин није радио на томе да постане кнез. Ова вест поново је убачена пред Светоандрејску скупштину од стране аустриске владе и њених претставника у Београду и Цариграду, само је овога пута имала извесну подлогу. Њу је створио француски претставник у Цариграду својом интервенцијом на Порти. Турска влада је пристала на збацивање кнеза Александра, али се одлучно противила повратку Обреновића. У разговору са турским министром спољашњих послова француски претставник је поменуо и Гарашанина као једног од кандидата за српског кнеза. Турски министар није се томе противио. Вероватно да је аустриски претставник дознао садржину овога разговора. Из тога је он извео да је то учињено по Гарашаниновој жељи и тенденциозно је пустио о томе вест у јавност.

Долазак народних посланика у Београд на скупштину искористили су кнежеви противници. Они су у најцрњим бојама претставили кнеза и његову околину и окривили их за све тешкоће које народ подноси. Избрани народни посланици у место кнезу иду на поклоњење или Вучићу или Гарашанину, или оба двојици. Посланици по положају — чиновници, одлазе своје шефу Гарашанину да му поднесу извештај о приликама у своје крају и да добију упутства за даљи рад. Код Обреновићеваца осећа се такође живост. Они се окупљају око својих вођа Стевче Михаиловића и Игњата Васића. Њиховој акцији доприноси доста и Милошев повереник Филип Станковић, свињарски трговац, који агитује за Обреновиће на све стране. Он води са собом већу гомилу народа по Београду а прати га стално неколико наоружаних људи. Либерали такође раде за Обреновиће. И код њих је велика живост. Код истакнутијих кнежевих присталица нема активности. Они су се повукли углавном у позадину и били су само посматрачи свега онога што се догађа. Рад за кнеза оставили су неколицини људи, и то махом кнежевим тајним повереницима и агентима. Ови само прате рад кнежевих противника а слабо што раде у корист кнежеву. Они кнеза извештавају шта је ко казао против њега а не

шта су они урадили за њега. У место да утичу на посланике да скупштина не пређе границе одређеног јој задатка, они појединцима говоре како на скупштини треба тражити добијање наследног достојанства кнежевој породици.

Дакле, све околности пред скупштину биле су против кнеза. То се углавном потврдило и на првој скупштинској седници 30 новембра, на Св. Андрију, приликом избора скупштинског претседништва. За претседника је изабран Миша Анастасијевић, а за потпретседника Обреновићевац Стевча Михаиловић; оба кнежева противника. За првог секретара изабран је либерал Јеврем Грујић, а за другог Обреновићевац Јован Илић. По споразуму између Гарашанина, либерала и Обреновићеваца прешло се прво на доношење скупштинског закона који је имао да осигура стални сазив скупштине. Пошто је закон донесен прешло се, 10 децембра, на збацивање кнеза. За време дискусије о скупштинском закону претседник Анастасијевић ретко је долазио на седнице, већ су њима углавном руководили секретари. На скупштини од 10 децембра појавио се међутим и Анастасијевић. То је био предзнак да се на тој седници треба да реши неко важно питање. После Анастасијевићевог говора устао је београдски посланик Михаило Барловац и почео да говори о народним патњама. Барловац је био присталица великаша. Њему се придружио и Сима Протић, претседник смедеревског суда. Узимајући по други пут реч у скупштини после Протића, Барловац је почео да чита оптужбу против кнеза. Завршујући свој говор узвикнуо је „кнез је крив што народ пати“. Цела скупштина је у један глас повикала: „Он је, он је крив!“ После тога на питање претседниково да ли скупштина заиста сматра кнеза кривим, три пута је поновљен исти узвик. Затим је једногласно решено да се од кнеза тражи оставка и састављена је депутација народних посланика преко које је скупштина доставила кнезу своју одлуку. Текст оставке саставио секретар скупштине и кнез је имао само да је потпише. Депутацију је предводио потпретседник Михаиловић. Кнез је био врло уплашен и узбуђен. Тражио је да му се да 24 сата на размишљање. Она је,

под мучним утиском који је на њу учинио сусрет са кнезом, пристала да чека његов одговор до сутра ујутру. Кад је скупштинска депутација отишла кнез је позвао Савет да чује његово мишљење по овој ствари. Сви саветници, сем пашенога Јеврема Гавриловића, Ранка Матејића и Антонија Мајсторовића, препоручивали су кнезу да да оставку. Кнез се због тога нашао у још тежем положају. Вероватно, по одласку из двора, саветник Мајсторовић упутио му је писмо којим га извештава да су он и Александар Ненадовић противни давању оставке, већ да од београдског паше и Кабул-ефендије затражи одмах оружану заштиту „те коју, или да вам ту у конаку, које би много боље било, или у граду, који мораду учинити, даду“. Поред тога Мајсторовић тражи од кнеза да му пошаље 3—500 царских дуката. Писмо је Мајсторовић послао по својој жени, а тражени новац хтео је да употреби за агитацију у кнежеву корист. Тога истог вечера кнез је напустио конак, сео са Гарашанином у његова кола, одвезао се у град и ставио под заштиту турског паше. Вероватно да је и Мајсторовићево писмо утицало на кнеза при доношењу одлуке о склањању у београдску тврђаву. То би унеколико доказивало да Гарашанин није преваром одвео кнеза у град и предао га Турцима, већ да је сам кнез то од њега захтевао. Кнез Александар је врло добро знао да је Порта августа 1842 год. у главни грех приписивала Михаилу што се није ставио под заштиту паше у граду, већ је напустио своју земљу и склонио се на земљиште једне стране државе. Да се и њему то не би десило, он је вероватно сматрао као нешто сасвим нормално да се при опасности за свој живот стави под заштиту претставника власти свога сизерена.

После кнежевог одласка у град ствари су се брзо развијале. Гарашанин је исте ноћи позвао к себи начелнике, обавестио их о кнежевом бекству и рекао да кнеза због тога треба сутра у скупштини збацили. Обреновићевци и либерали, обавештени о бекству кнежевом, позвали су своје присталице да сутра у што већем броју дођу пред скупштину.

Једанаестог децембра скупштина је наставила рад. Прво су свршене све формалности о утврђивању бекства

кнеза Александра. Пошто је прочитан акт Савета којим се овај солидареше са скупштином у тражењу оставке од кнеза, претседник је предложио и скупштина усвојила да се кнез збаци. Сима Протић, на добијани знак од секретара, устаје и говори да скупштина треба одмах да изабере новог кнеза. Обреновићевци, који су били на опрези, скачу на ноге и једногласно узвикују „Хоћемо Милоша Обреновића! његово је и било“. Игњат Васић одмах отвара прозор на скупштинској згради и виче искупљеном народу: „Живео кнез Милош!“ Народ понавља Васићеве речи и проглашава Милоша за кнеза. Протић после тога предложе да до доласка Милошевог намесничку власт врши скупштина, да се Стевча Михаиловић постави за „команданта гарнизонај војсци и вароши Београда“, и да му се ради лакшег отправаљања полова додаду за помоћнике два официра Ранко Алимпич за војне и Јован Белимарковић за полициске послове. Скупштина и то прима. Протић затим чита спремљену прокламацију о промени кнеза и указ о постављењу Стевче Михаиловића који му је додао секретар Грујић, што скупштина такође усваја. Грујић, који место Анастасијевића рукује седницама, успева да скупштина усвоји једновременно потписивање оба поменута акта. Затим, не чекајући да они буду потписани, изађе на доклат и њихову садржину саопшти народу који их прими акламацијом.

Саветници, обавештени да је скупштина прогласила Милоша за кнеза, били су пренеражени. Пре но што би их скупштина о томе обавестила изабрали су једну депутацију у коју су ушли Вучић и Гарашанин. Требало је да Вучић својом популарношћу и Гарашанин својим ауторитетом и угледом међу посланицима оповргну скупштинско решење. Сматрало се да ће њих двојица то моћи најбоље извести. У исто време Савет је упутио писмен акт кнезу позивајући га да из града „дође у конак и кнежевску власт у своје руке прими“. Своју солидарност са скупштином у питању кнежеве оставке Савет правда страхом за „коначно упропаштење отечества“. И само из тога разлога он је саветовао кнезу да из „љубави к отечеству“ да оставку.

Али пошто се уверио да скупштински закључак није био глас народа већ глас „неколико угрејаних глава а нарочито секретара скупштине који по закону ни гласа у скупштини имати не могу“, то он одустаје од свога ранијег савета учињеног кнезу да да оставку.

Долазак Вучића и Гарашанина у скупштину није успео да преокрене стање ствари. Вучићево доба је прошло. Њега су посланици саслушали али га нису послушали. После Вучићевог говора, који је раздражио народне посланике и изазвао читаву буру незадовољства, Гарашанин својим говором није успео постићи жељени резултат. У општој ларми која је наступила, његов говор је мало ко и чуо. После оштрог сукоба између Вучића и Стевче Михаиловића, саветска делегација се повукла из скупштине претрпевши неуспех у своме подухвату. Сутра дан, 12 децембра, Савет је покушао да, посредством Анастасијевића, скупштина оповргне оно што је била дан раније решила. Једно време је изгледало да је цео успех Обреновићеваца доведен у питање. Говор Анастасијевића против секретара учинио је дубок утисак на посланике. Али ствар Обреновићеваца спасао је секретар Јован Илић. Он је дошао пред претседника Анастасијевића, лупио ногом о под, ударио руком по пиштољу и жустро узвикнуо: „Мишо, ти си данас забио крвав нож у скупштину, но не мисли да ћеш одавде жив изићи!“ Уплашен и збуњен оваквим Илићевим поступком, Анастасијевић је попустио и изјавио посланицима да је између њега и секретара постигнута слога. Пошто је народ пред скупштином вратио натраг војску која је била пошла из касарне да га растера, прешло се на избор намесништва од три лица које ће управљати земљом до Милошевог доласка. За привремене намеснике изабрани су министар унутрашњих дела Илија Гарашанин, потпреседник скупштине Стевча Михаиловић и претседник касационог суда Јефтимије Угричић. Тиме је било свршено и главно дело Светоандрејске скупштине, збацивање кнеза Александра Карађорђевића са престола, због чега је била и сазвана. Пошто се Савет помирио са скупштином 12 децембра, сутра дан је то исто учинила и војска. Тиме је победа Обреновићеваца и либерала била потпуна.

Пад уставобранитељског режима био је 1858 год. неизбежан. Тај режим, савремен кад је дошао на власт 1842 год., током времена је застарео и почео да слаби тако, да је пред свој крај претстављао руину. Дошли су нови људи са новим идејама, интелигенција васпитана у слободним демократским земљама на западу и национално напреднија. Та интелигенција тражила је да се народу даду политичке слободе и да му се преко скупштине обезбеди учешће у власти. У националном погледу није се задовољавала унутрашњом аутономијом коју је Милош извојевао. Хтела је потпуну народну независност. За време уставобранитељског режима и Савет и кнез обраћали су се често Парти тражећи њену интервенцију у појединим питањима. То је за нашу напредну омладину-либерале било недостојно српског народа и вређало његов понос. По њиховом мишљењу у народ је требало усадити и развити национално осећање. Либерали су, у заједници са Обреновићевцима, радили на враћању кнеза Милоша на престо због тога, што је он изradio унутрашњу аутономију и што су држали да ће сада са више успеха радити на добијању независности. Народ је пак био за Милоша јер је веровао да ће само његова чврста рука моћи притегнути чиновнике који су постали неподношљиви својим држањем и поступцима.

Против кнеза Карађорђевића народ није био непријатељски расположен. Он је само био незадовољан уставобранитељским режимом и истакнутијим уставобранитељима. За кнеза је била најфаталнија његова околина без чијег знања није могао ништа ни почети ни свршити. Да је умео изабрати саветнике и сараднике, криза која је наступила 1858 године могла је се ублажити, и, ако не сасвим избећи, а оно за извесно време отклонити. Једна од главних грешака уставобранитељског режима била је слаб контакт са народом. Његови главни претставници нису уопште знали шта се ради у народу и какве су његове најважније потребе и жеље. Уместо да и кнез и Савет ухвате везу са народом и обавесте се о његовим потребама, они су највећи део времена проводили у међусобној свађи. Између њих није било споразума и

слоге; кнез је хтео једно а Савет друго. Та њихова свађа због које је највише народ патио, допринела је у великој мери паду уставобранитеља и династије Карађорђевића 1858 године. Сазив и рад Светоандрејске скупштине био је резултат тих њихових рђавих односа.¹⁾

¹⁾ Но плану издавачког одбора Зборника „Српски народ у XIX и почетку XX века“, изостало је навођење, испод текста извора и литературе коју сам употребио приликом писања свога дела „Србија од 1834 до 1858 године.“ С тога сматрам да је потребно да напоменем, да сам се приликом писања послужио свом литературом која говори о овом периоду наше историје, а нарочито списима г. Слободана Јовановића. Поред објављених извора искористио сам и досад неупотребљена документа из Државног архива у Бечу, Архива министарства иностраних дела у Паризу, Државне архиве у Београду и многих приватних архива.

С А Д Р Ж А Ј

ГРГУР ЈАКШИЋ

СРБИЈА ОД 1813—1834 ГОДИНЕ

I Пред други устанак 5—13

Српске избеглице у Аустрији 5 — Србија после пропасти 6 — Хаџи-Проданова буна 9 — Српско питање на Бечком конгресу 10.

II Други српски устанак против Турака . . . 13—52

Ослобођење Београдског пашалука 13 — Преговори с Хуршид-пашом 15 — Споразум са Марашли-Али-пашом 16 — Везе са Русијом 19 — Раздор међу старешинама 20 — Карађорђево повратак и његова смрт 21 — Русија и српско питање 23 — Српско питање и Грчки устанак 28 — Ђакова буна 31 — Чарапићева буна 32 — Нови руски цар и српско питање 32 — Акерманска конвенција 33 — Преговори за извршење Акерманске конвенције 35 — Руско-турски рат 36 — Једренски уговор 37 — Хатишериф од 1829 године 38 — Питање о границама одузетих нахија 38 — Хатишериф од 1830 године 39 — Политика бакшиша 40 — Хатишериф од 1830 године 42 — Обележавање граница 43 — Буне у Албанији и у Босни 44 — Преговори о српском питању 45 — Отмица браће Вренчевића 46 — Повраћај одузетих нахија 47 — Питање о Турцима у Србији 48 — Обележење граница Србије 50.

АРАГОСЛАВ СТРАЊАКОВИЋ

СРБИЈА ОД 1834—1858 ГОДИНЕ

I Кнез Милош напушта Русију и прилази Великој Британији 53—81

Милетина буна 53 — Сретењски устав 58 — Пут кнеза Милоша у Цариград 60 — Оснивање енглеског конзулата у Србији 63 — Мисија кнеза Долгоруког у Србији 67 — Уставно питање 72 — Пад кнеза Милоша 79.

II Намесништво и права влада кнеза Михаила (1839—1842) 81—96

Влада намесништва 81 — Влада кнеза Михаила 84 — Вучићева буна 89.

III Спољашња политика уставобранитеља — Гарашаниново »Начертаније« 96—113

Почетак уставобранитељског режима 96 — Програм спољашње политике уставобранитеља 103 — Прва превирања код уставобранитеља 107.

IV Србија 1843 и 1849 године 113—139

Унутрашње прилике 113 — Држање Србије за време српског народног покрета у Војводини 123 — Значај, улога и рад Србије међу Југословенима 130.

V Србија за време Кримског рата 139—155

Стање у Србији пред рат 139 — Интересовање страних сила за Србију пред рат 143 — Србија за време рата 149 — Србија на Париском конгресу 153.

VI Пад уставобранитељског режима 155—183

Односи између кнеза и Савета 153 — Тенкина завера 157 — Пред Светоандрејску скупштину 166 — Светоандрејска скупштина 175.

Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон А. Д.

СРПСКИ НАРОД У XIX ВЕКУ

Прошлост српскога народа од 1788 до 1918 у Војводини,
Славонији, Хрватској, Босни, Херцеговини, Далмацији,
Црној Гори, Србији и Јужној Србији.

20 КЊИГА — 320 ИЛУСТРАЦИЈА ВАН ТЕКСТА

За сваког интелигентног човека и доброг грађанина врло је важно да што боље познаје прошлост свога народа и своје државе. Особито је нашем народу сада пошребније него икада да добро проучи своју историју, јер се многи велики и важни проблеми, који муче нашу садашњицу, и који нам свима задају толике брине, могу разумети и правилно ценити, па према томе вероватно и добро решити само тако, ако се ове тешкоће којих је пуно и на све стране у нашем и политичком и културном и социјалном животу, схвати, испитају и оцене као резултат целокупног историског развоја нашега народа и његових расних особина, у вези с утицајем свих спољних фактора, који су на тај развојак утицали у позитивном или у негативном правцу.

У том погледу за нас је наравно најважнија и у сваком погледу највише научна историја нашег народа у новије доба од стварања нове српске државе до уједињења, а и проучавање те историје за нас је од особитог интереса.

Стога су г.г. Јован Јовановић, Слободан Јовановић, Станоје Станојевић и Никола Стојановић дошли на мисао, да се у серији књига, које ће заједно чинити једну целину, изрази систематски историја српскога народа од Карађорђевог устанка до прогласа уједињења (1804-1918). Поједине књиге овог великог дела раде наши најбољи научници и књижевници. Дело ће имати двадесет књига, поједине књиге излазиће у краћим размацима од 2—3 месеца. Главни је уредник целог дела г. проф. Ст. Станојевић, а редакциони одбор чине и уредници су појединих књига: г.г. Јован Јовановић, бивши посланик и пуномоћни министар, Слободан Јовановић, проф. унив. и академик и Никола Стојановић, адвокат и члан Југословенског одбора.

ЦЕНА ЈЕ ЦЕЛОКУПНОЈ КОЛЕКЦИЈИ

у фином платненом повезу Дин. 1200,—
у меканом увезу Дин. 800.—

Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон А. Д.

САДРЖАЈ ЕДИЦИЈЕ

„СРПСКИ НАРОД У XIX ВЕКУ“

ПО КЊИГАМА

- I. Др. Гргур Јакшић: *Борба за слободу Србије од 1788 до 1813.*
- II. Др. Гргур Јакшић: *Борба за независност Србије од 1813 до 1834.* — Др. Д. Страњакковић: *Србија од 1834 до 1858.*
- III. Др. Васа Чубриловић: *Србија од 1858 до 1878.* — Др. В. Ђоровић: *Србија од 1878 до 1903.*
- IV—VI. Јаша Продановић: *Уставни развитак и уставне борбе у Србији.*
- VIa. Јован М. Јовановић: *Борба за народно уједињење од 1903 до 1908.*
- VII. Д. Поповић: *Борба за народно уједињење од 1908 до 1914. год.*
- VIII. Јован М. Јовановић: *Борба за народно уједињење од 1914 до 1918.*
- IX. Ђенерал Влад. Ј. Белић: *Рајови Србије и Црне Горе.*
- X. Др. Петар Поповић: *Спољашња и унутрашња политика Црне Горе од краја XVIII века до 1851.*
- XI. Др. Јован Тошковић: *Спољашња и унутрашња политика Црне Горе од 1851 до 1918.*
- XII—XIII. Осман Нури-Хаџић, Владимир Скарић, Васа Чубриловић, Владимир Ђоровић, Васиљ Поповић: *Босна и Херцеговина под шурском управом.*
- XIV. Осман Нури-Хаџић, В. Скарић, Никола Стојановић: *Босна и Херцеговина под ауштриском управом.*
- XV. Јован М. Јовановић: *Јужна Србија од краја XVIII века до ослобођења.*
- XVI. Др. Радослав М. Грујић: *Националне и аутономне*

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАНОВИЋ"

CO 94(497.11)

ЈАКШИЋ Г.

Србија од 1813 до 1858

ЛЕКЦИЈА

и у Хрватској.

и у Далмацији.

и историја источног пишања.

Преглед историје српског на-

000008981

COBISS